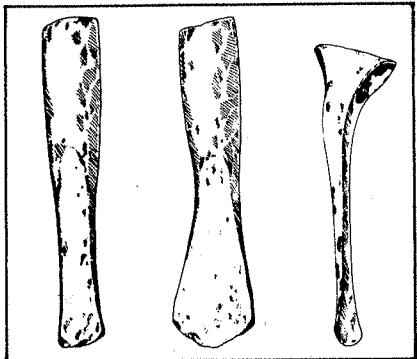

DARBO ĮRANKIAI

Iki mūsų dienų išliko tik nedidelė dalis V a.—X a. pradžioje naudotų įrankių. Be to, gyvenvietės dar mažai tyrinėtos, o pilialkalniai beveik neturi šio laikotarpio kultūrinio sluoksnio. Daugiau žinome tik apie tuos įrankius, kurie dažniau buvo išdedami į kapą. Bet tai tik dalelė tų įrankių, kuriais buvo naudojamas. Vieno ar kito įrankio déjimą į kapą nulémė genčių papročiai. Pavyzdžiui, kaplys randamas beveik išimtinai žiemgalių, pjautuvą — daugiausiai aukštaičių, dalgis — kuršių, lamatiečių ir t. t. kapuose. Tuo tarpu peilių, kirvių, ylų, verpstukų déjo beveik visos gentys.

Žvilgteréjus į kapinynų radinius, iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad V—VI a. įrankių buvo dedama daugiau negu vėlesniais amžiais. Tuo metu jie sudaro 30—50% visų įkapių (Tūbaušiuose, Reketėje — 32, Rikliuose — 40, Kairéneliuose — 45, Griiniūnuose — 50%), o VII—VIII a. ir vėliau — žymiai mažiau (Jurgaičiuose — 16, Požerėje — 18% ir pan.). Toks įspūdis susidaro todėl, kad nuo VII—VIII a. kapuose, ypač Žemaitijoje, taip pat šiaurinėje Lietuvos dalyje, gausėja papuošalų ir ginklų bei įvairių buitinės daiktų (geriamieji ragai, moliniai puodeliai, déžutės ir kt.), o įrankiai lieka beveik tie patys (išnyko tik paprotyse išėti vyrui kirvi). Taigi, iš įrankių moteriai į kapą dažniausiai dėta yla ir verpstukas, o vyru — peilis, kirvis (iki VII a.), kiek rečiau — dalgis, o kiti įrankiai — adata, kaplys, pjautuvas, vede-ga, kaltas, skobtas, galastuvas — tik retkarčiais.

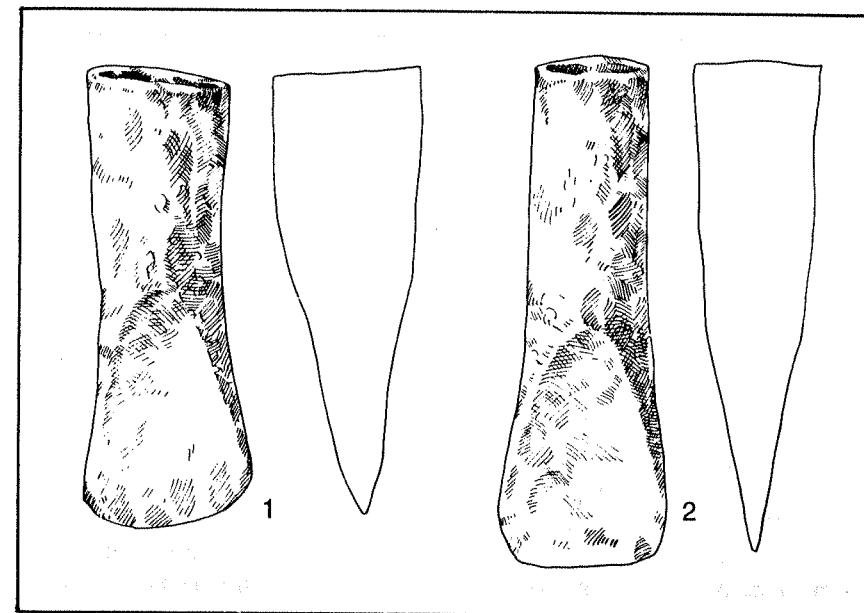
Todėl šiame skyriuje apžvelgiama daugiausia iš kapinynų su-kaupta medžiaga, deja, neteikianti duomenų apie visus to laikotarpio Lietuvos gyventojų naudotus įrankius. Ypač jų trūksta apie medinius (šakes, gréblius, spragilus, kastuvus, arklus, akéčias ir kt.) bei apie amatininkų įrankius (reples, priekalus, plaktukus, dildes ir pan.).

1. KIRVIAI

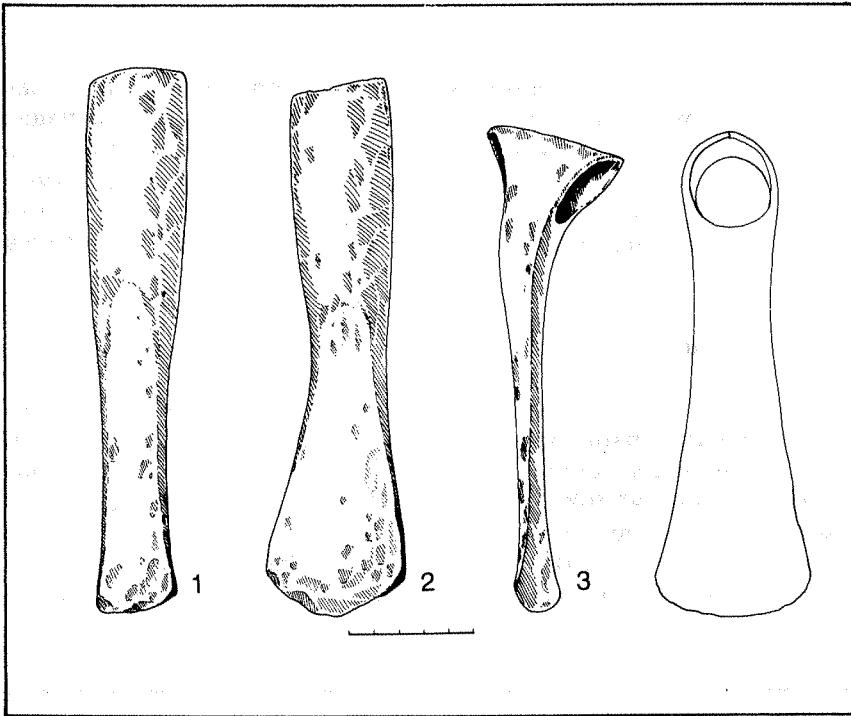
Universalus darbo įrankis kirvis ano meto buityje buvo plačiai naudojamas įvairiems ūkiniams ir namų apyvokos darbams. V—IX a., kaip ir pirmaisiais m. e. amžiais, Lietuvoje gyvenusios baltų gentys turėjo įmovinių ir pentinių siauraašmenių kirvių. Pirmųjų daugiausia rasta Žemaitijoje ir Vidurio Lietuvoje, pavieniai — Užnemunėje, o pentinių — rytinėje ir centrinėje Lietuvos dalyse.

1.1. Įmoviniai

Tai gana dažnas Lietuvos kapinynų radinys, nes I—VI a. buvo plačiai paplitęs paprotys vyrus laidoti su kirviu (pav. 27, 28). 1975 m. nepilnais duomenimis, buvo žinoma, apie 160 jų radimviečių ir apie 650 tokį dirbinių (LAA, 1978, p. 112—117). Per pastarajį dvidešimt metų ši sąrašą papildė dar daugiau kaip 40 radimviečių ir apie 350 kirvių. Iš žinomų apie 1000 radinių dalis yra iš I—IV a. kapų, kitų datavimas ne visai aiškus. Tačiau ne-

27 pav. Įmoviniai kirviai: 1 — Raginėnai, Radviliškio r., pilkapis Nr. 4, kapas 2 ir 2 — pilkapis Nr. 18

28 pav. Irankiai: 1 — vedega iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 452, 2 — įmovinis kirvis iš to paties kapo ir 3 — kaplys iš kapo 463

maža jų rasta ir V—VI a. vyrų kapuose. Plaćai tyrinėtuose šio laikotarpio kapinynuose aptikta po keliolika ar keliasdešimt (Jauneikiuose — 28, Maudžioruose — 17, Plinkaigalyje — 36, Lazdininkuose — 24, jų taip pat buvo Pagrybyje, Lieporiuose ir kitur). Tačiau tų pačių paminklų VII—IX a. kapuose jie labai reti arba iš viso nėra. Pavyzdžiui, Maudžiorų V—VI a. kapuose rasta 17 kirvių, o VIII—IX a. — né vieno. Jauneikiuose V—VII a. kapuose buvo 28, o dvigubai didesniame ištirtų VIII—X a. kapų skaičiuje — tik 1 įprastinio dydžio įmovinis kirvis. Požerės 39-iuose VII—VIII a. vyrų kapuose aptikti tik 2 kirviai. VI a. nyko paprotys dėti vyrui kirvi į kapą ir Semboje bei kitose prūsų gentyse.

Pavienių įmovinių kirvių būna ir vėlesniuose kapuose: Vilkų Kampo k. Nr. 8 kirvis rastas su lankine aguonine sege ir datuotinas VIII a., o Rubokų k. Nr. 18 įmovinis kirvis, buvęs kartu su geležine pasagine sege cilindriniai galais (Bezzenberger A., 1909, p. 156—157), turėtų priklausyti VIII ar IX a.

Be to, VIII—IX a. kuršių (Godelių k. Nr. 4, 8; Kašučių k. Nr. 5, 10, 11, 14, 17; Kiauleikių k. Nr. 2, 5, 16, 31, 34, 39; Laičių k. Nr. 89, 99), rečiau žiemgalių (Jauneikių k. Nr. 123) kapuose buvo aptikti tik 7—13 cm ilgio kirveliai. Jų įmovos gana ilgos, rūpestingai suvirintos, bet tik 2—2,5 cm skersmens. Taigi šie kirveliai turėjo plonus kirvakočius. Ašmenys gana įvairūs — vieni daugiau paplatinti į vieną pusę, kiti beveik simetriški. Ašmenų plotis siekia iki 4—5 cm. Jie skiriasi nuo IX—XI a. kuršių kapuose randamų miniatiūrinį įmovinių kapliukų ar kirvelių, kurių įmovos dažniausiai tik sulenkto iš išplonintos geležinės skardos. Tokie maži įmoviniai kirveliai dėti iki X—XI a., (1976 m. Lazdininkų k. Nr. 98 tokis kirvelis gulėjo kartu su X—XI a. apyranke gyvuliniais galais).

Minėti radiniai rodo, kad įmoviniai kirviai žymios krašto dalies gyventojai naudojosi iki I tūkstantmečio pabaigos — iki X a., kol juos pakeitė tobulesni placiaašmeniai kirviai (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 216).

V—VIII a. kapuose rasti kirviai dažniausiai yra 17—22 cm ilgio, turi 3,7—4,2 cm skersmens įmova bei 5—7 cm pločio ašmenis. Tik pavieniai yra didesni — iki 24—26 cm ilgio su 4,5 cm skersmens įmova (Pagrybis) arba trumpesni — tik 14—16 cm ilgio (Griniūnų k. Nr. 24, 35). Ilgesni kirviai dažnai kiek įgniaužti ties viduriu, įgniaužimas tarsi atskiria įmovą nuo ašmenės. Ašmenys dažniau kiek daugiau paplatinti į vieną pusę, bet pavienių ašmenys platėja į abi puses (Vilkų Kampo k. Nr. 8 — Nakaitė L., 1970, pav. 7 : 3).

Technologiniai tyrimai parodė, kad kirviai V—VI a. kalti gana įvairūs. Dalis jų turi privirintus plieninius ašmenis, kiti — ašmenis, suvirintus iš 2 ar 3 plieno ir geležies juostelių, treti padaryti iš paketinės ar paprastos geležies (Stankus J., 1970a, p. 64—66).

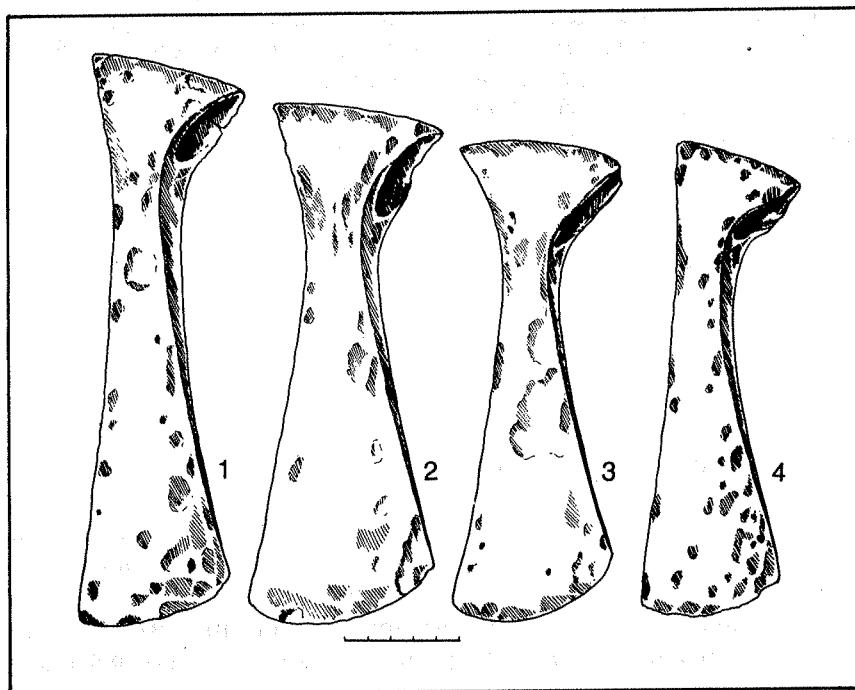
1.2. Pentiniai siauraašmeniai

V—X a. jie buvo paplitę rytinėje, šiaurinėje bei iš dalies Vidurio Lietuvoje. Pavyzdžiui, Plinkaigalyje, be 36 įmovinių, rasta 67 pentiniai (Kazakevičius V., 1993, p. 58—60). Žemaitijoje aptikti tik pavieniai (Kurmaičiai—Pajuodupys, Vidgiriai). 1975 m. Lietuvoje buvo žinoma apie 130 jų radimo vietų ir apie 380 tokius radinių (LAA, 1978, p. 109—112). Per pastarąjį dvidešimtmetį radimviečių skaičius išaugo iki 160, o radinių dabar — apie 600 (pavyzdžiui, Neravuose (Grigiškėse) jų rasta 20, Obeliuose — 22, Plinkaigalyje — 67 ir t. t.). Didesnė jų dalis priklauso V—IX a.

Nagrinėjamo laikotarpio pentiniai siauraašmeniai kirviai nė vienodi. Išskiriama du jų tipai — Rytų Lietuvos ir Vidurio Lietuvos šiaurinės dalies.

Pirmaojo tipo daugiausia Rytų Lietuvos pilkapiuose. Jų korpusas tiesus, pentis apvali. Ankstyvųjų IV—V a. — kirvių pentis kiek pailginta koto link. Kai kurių kirvių ji masyvi, sunki, ilgesnė negu ašmenys. Ašmenys paplatinti tik koto link, apvalais kampais. Sklyé kirvakočiui apskrita. Jis su ašmenų linija sudaro smailą kampą, o kirvio priekinė linija beveik visai tiesi. Tokių kirvių daugiausia rasta Rytų Lietuvos pilkapių nesudegintų mirusiuju ir seniausiuose sudegintų kapuose.

Apie VI a. pradžią kirvio forma kiek pasikeičia. Jo pentis pailginta į abi puses beveik vienodai, penties viršus apvalus, o jos ilgis beveik prilygsta ašmenų ilgiui, sklyé kotui ovali. Žemaičių jos korpusas įgnaužtas, toliau vienodai platėja į abi puses. Ašmenys beveik lygiagretūs kirvakočiui. Nepakitę jie išlieka iki II tūkstantmečio pradžios (pav. 29).

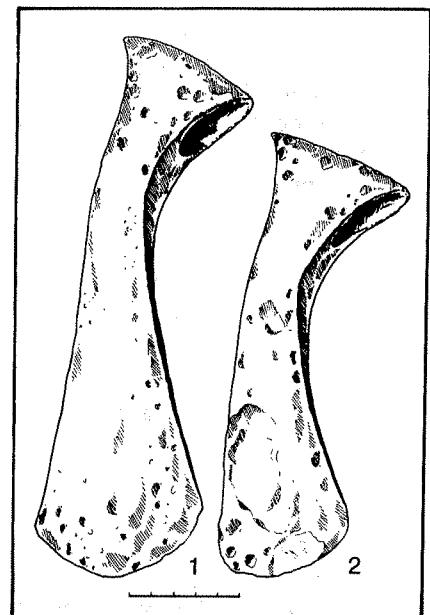
29 pav. Pentiniai siauraašmeniai kirviai: 1 — Želmeniškės, Utenos r., pilkapio Nr. 5 kapas 2, 3 — pilkapis Nr. 1, 4 — pilkapis Nr. 7, 2 — Vytiškė, Utenos r., pilkapis Nr. 7

Ir vieni, ir kiti kirviai yra gana įvairaus dydžio. Daugumos jų ilgis svyruoja nuo 15 iki 22—24, o ašmenys — nuo 4,5—5 iki 5—8 cm. Didžiųjų kirviai yra retos išimtys, pavyzdžiu, Liepiniškėse rastas 27,5 cm ilgio kirvis su 7 cm ilgio ašmenimis. Jo chronologija ne visai aiški. Panašus 27 cm ilgio kirvis su 6 cm ilgio ašmenimis rastas Latvijoje, Marcienos Lejnėkų pilkapiuose ir datuojamas IV a. (Snore E., 1984, p. 89, pav. 18 : 13).

Žemaičių, skalvių, kuršių ir pietų bei vakarų žiemgalių teritorijose panašiai kaip prūsų apie VI a. beveik išnyko pa-protys dėti kirvi į kapą, o Rytų Lietuvos VII—X a. pilkapiuose jis dar aptinkamas. Plačiau tyrinėtame Neravų (Grigiškių) pilkapyne rasta 20 kirvių: iš jų 8-i — V—VII a. pilkapiuose su akmenų vainikais, 12-a — VIII—X a. pilkapiuose be akmenų vainikų. Vėlyvų — IX—XI a. — pentinių siauraašmenių kirvių buvo ir Kretuonių pilk. Nr. 6 k. Nr. 4 — kartu su pasagine sege cilindrinėmis galvutėmis, pilk. Nr. 35 k. Nr. 2 — su juostiniu ietigaliu skliautiniu raštu puošta įmova, pilk. Nr. 51 — su dviem tokiais skandinaviško tipo X a. ietigaliais. Žvirblių pilk. Nr. 49 kirvis rastas su X—XI a. pasagine sege daugiakampėmis galvutėmis.

Rytų Lietuvos tipo pentinių siauraašmenių kirvių aptiktą ir sėlių bei latgalių gyventuose plotuose (Latvijas..., 1974, lent. 36 : 9; Urtāns V., 1977, pav. 51 : 8, 9), o pavieniai žinomi iš Vidurio Lietuvos bei Žemaitijos.

Šiaurės Lietuvos V—VI a. pilkapiuose (Gasparėliai, Raginėnai) ir Vidurio Lietuvos šio laikotarpio plokštiniuose kapinynuose (Plinkaigalis) dažnai randama sunkių, įvairaus dydžio kirvių apvalia, taip pat dažniausiai tik koto link pailginta pentimi su apskrita sklyé kirvakočiui. Kirvio korpusas prie penties įgnaužtas, pentis daugiau ar mažiau atlošta. Ašmenys daugiau platėja koto link (pav. 30).

30 pav. Pentiniai siauraašmeniai kirviai iš Kairėnėlių, Radviliškio r., kapų 14 ir 19.

Jų dydis įvairus. Pavyzdžiu, Kairėnėliuose rasti 8-i V—VI a. kirviai, kurių ilgis — 16,5—25, ašmenų — 4,8—7,6 cm (Stankus J., 1984, p. 69). Raginėnų pilkapiuose kirvių ilgis — nuo 16—17 iki 22 cm. Kirvių dar atlošta pentimi rasta Eiguliuose, Baisogaloje, Obeliuose, Eikotiškyje ir kitur. Vienas jų pateko ir į Rytų Lietuvos pilkapius: rastas Sudotos pilk. Nr. 10 k. Nr. 5 (Kaczyński M., 1963, pav. 18 : 1).

Vėliau — VII—X a. — tokį kirvių kapuose nebūta, nes apie VII a. Vidurio Lietuvoje įsigalėjus mirusijų deginimui, nyko paprotys dėti į kapą kirvi, o Šiaurės rytų Lietuvoje to laikotarpio kapai menkai tyrinėti.

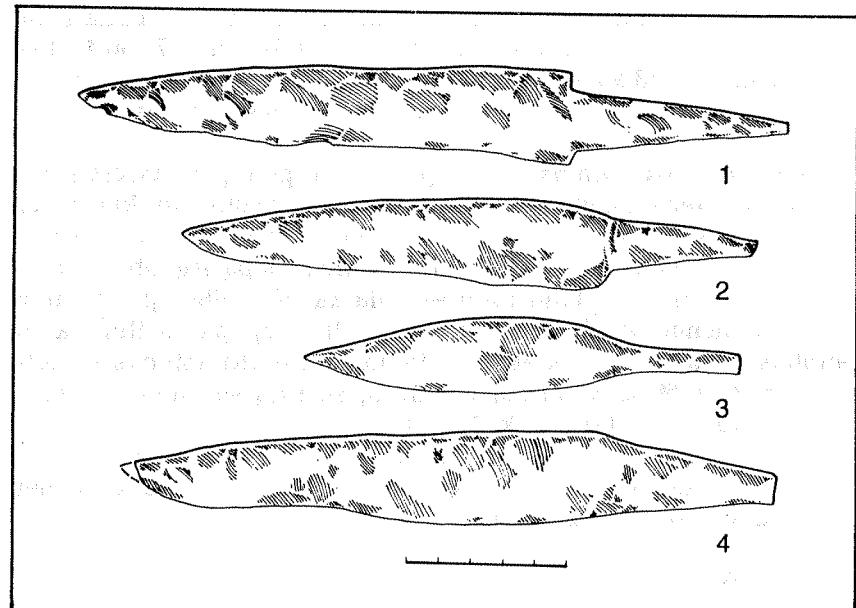
Jau V—VI a., kad kirvis nenusmuktų nuo koto, į praskeltą kirvakočio galą buvo įkalamas pleištas — panašiai kaip dabar. Tokių geležinių pleištų išliko Plinkaigalio kapinyne (Jovaiša E., 1978).

Ir siauraašmenius kirvius kalviai kalė gana įvairius. Yra ištisai geležinių ir iš nekokybisko plieno, kai kurie įanglinti, dar kiti nukalti iš paketinės geležies arba turi iš 2—3 geležies ir plieno juostelių suvirintus ašmenis (Stankus J., 1970, p. 67—68; 1984, 1986).

Taigi, archeologinė medžiaga rodo, kad V—IX a. Lietuvos gyventojai gamino ir naudojo įvairios formos ir dydžio kirvius, kurie buvo nukalti naudojant įvairią technologiją: tokią randama netgi tame pačiame paminkle (Stankus J., 1986). Nuo VI iki X a. jie keitėsi mažai. Tik X—XI a. pas mus, kaip ir tuo metu Latvijoje juos pamažu išstūmė plačiaašmeniai kirvai (Moora H., 1952, p. 115; Latvijas..., 1974, p. 234—235; Šnore E., 1987, p. 26—27).

2. PEILIAI

Šis universalus įrankis naudotas ir vyrų, ir moterų, ir vaikų (pav. 31). Geležiniai peiliai mirusiesiems į kapus dedami nuo pirmųjų m. e. amžių (Michelbertas M., 1986, p. 162—163). Juos turėta su savimi, o ilgainiui imta nešioti medinėse ar odinėse, kartais gana puošniose makštyse ir tapo aprangos dalimi. V—X a. kapuose peilis yra vienas iš dažniausių radinių, ypač vyrų ir vaikų kapuose. Pavyzdžiu, Jauneikiuose rasti 96 peiliai, Maudžiorų ir Obelių V—VI a. kapuose — atitinkamai 39 ir 38, Neravų (Grigiškių) pilkapiuose — 33 (32% visų čia rastų įrankių), Plinkaigalyje — 79, po 28 — Požerės (38%) ir Sauginių kapinynuose, po 12 — Kairėnėliuose (apie 40%) ir Griniūnuose, Jurgaičiuose — 13 (52%) ir t. t. Iš šio laikotarpio kapų muziejuose yra apie 600 peilių, tačiau nemažos dalies iš jų išliko tik nuolaužos.

31 pav. Peiliai: 1 — Riklikų, Anykščių r., pilkapio Nr. 1 kapas 1 ir 2 — iš pilkapio Nr. 4 kapo 2, 3 — Raginėnų, Radviliškio r., pilkapio Nr. 23 ir 4 — pilkapio Nr. 20

V—X a. kapuose ir gyvenvietėse daugiausia randama tiesių smailių įtveriamų peilių. Jų geležtės dažniausiai 8—25 cm ilgio, 1,5—2,5 cm pločio, masyviomis (0,4—0,7 cm storio) nugarėlėmis. Mažesnių peiliukų daugiau vaikų kapuose, bet pasitaiko ir suaugusių bei gyvenvietėse (Juodonys). Peilių įkotės nuo 2—3 iki 7—8 cm ilgio, dažniausiai kiek užkirstos iš ašmenų ar nugarėlės pusės, o dalies ir iš abiejų pusų, bet yra ir be užkirtimo. Ant įkočių išlikę medžio pėdsakai rodo, kad daugelis peilių turėjo medinius koton. Kauliniai kotai yra retos išimtys (Plinkaigalio k. Nr. 61, Rubokų k. Nr. 39). Daugelis geriau išlikusių VI—X a. peilių, ypač iš Rytų Lietuvos pilkapių, turi daugiau ar mažiau išdilusius ašmenis. Matyt, į kapą buvo dedami ilgiau naudoti, greičiausiai asmeninė nuosavybė. Dauguma šių įrankių priklauso I ir II Rytų Europos peilių grupei (Minašien P. C., 1980).

Technologiniai 48 tokiu peilių tyrimai parodė, kad nemaža jų dalis nukalta iš paprastos geležies (apie 41%), kiti — iš paketinės (apie 31%), o likusieji turi privirintus plieninius ašmenis, yra ir ištisai plieninių ir kt. (Stankus J., 1970, p. 58—63, 1986). Įvairios kokybės peiliai naudoti vienu metu netgi toje pačioje bendruo-

menėje. Pavyzdžiui, ištyrus 23 peilius iš IV—V a. Plinkaigalio kapų 3 (13%) buvo geležiniai, 5 (21,7%) — plieniniai, 7 (30,4%) — paketiniai, 3 (13%) — įangliniai; 4 (17,3%) — su iš dviejų, 1 (4,4%) — su iš trijų juostų suvirintais ašmenimis (Stankus J., 1986).

Šalia įprastos formos tiesių įtveriamų peilių retkarčiais pasitaiko, ko gero, specialios paskirties. Pavyzdžiui, aptikta jų išgaubta nugarėle, bet tiesiais ašmenimis (Karmazinų pil. Nr. 1, Čornaja Lužos pilk. Nr. 3), bei primenančią lapą išgaubais nugarėle ir ašmenimis (Maudžiorai — Valatka V., 1984, p. 10, pav. 3 : 5; Raginėnai, Plinkaigalio k. Nr. 310). Taip pat peilių tik išgaubtais ašmenimis ir kiek įlenkta nugarėle (Krikštėnys — Kulikauskas P., 1959, pav. 11 : 3) bei tiesių smailių su palenkta įkote, tarsi pjautuvėlių (Stakų pilk. Nr. 5).

Atskirai paminėtini Plinkaigalyje turtinguose kapuose Nr. 106 ir 332 rasti peiliai kaulinėmis kriaunomis. K. Nr. 106 aptikto peilio kriaunos tuoštos akutėmis.

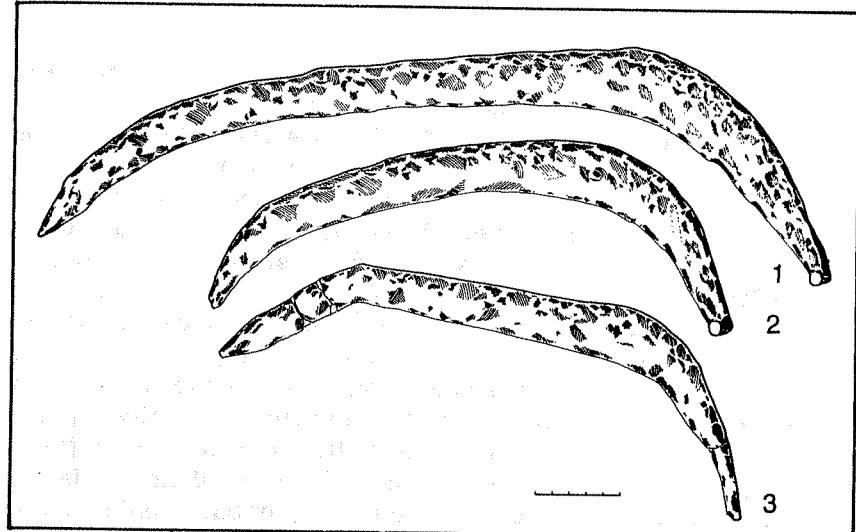
3. DALGIAI

Šis svarbus įrankis šienui ir javams pjauti, I tūkstantmetyje pr. m. e. pradėtas naudoti keltų, paplito germanuose, m. e. pradžioje pasiekė Gotlandą (Stenberger M., 1977, p. 365) ir baltų gentis (nuo I a. žinomas Semboje), o nuo II a. Lietuvos pajūryje dedamas vyrui į kapą iki pat XIII a. Dabar jau žinoma Lietuvoje apie 70 jų radimo vietų ir apie 450 tokius radinių iš II—XIII a. (LAA, 1978, p. 117—119).

Iš II—IV a. paminklų žinoma apie 70 šių įrankių. Jie 25—35 cm ilgio ir 3—4,5 cm pločio geležte. Ankstyvųjų dalgų nuo įtvaros geležtė pamažu platėja, jos galas gana platus, nežymiai palenkta, gana apvalus (Palangos k. Nr. 12, 18).

I m. e. tūkstantmečio viduryje dalgų forma išliko sena. Jų įtvara staigiai palenkta žemyn, geležtė plačiausia prie smaigalio palenkimo, tik dalgio galas jau žymiai smailėsnis (Reketės k. Nr. 35, 48 — Navickaitė—Kuncienė O., 1968, pav. 8; Stankus J., 1988, pav. 5 : 5, 6 : 1).

I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje dalgis daugiausia dėtas į kapą pajūrio srityje, ypač kuršių teritorijoje, kiek rečiau — Lamotoje (Rubokai, Vėžaičiai, Jurgaičiai, Vilkų Kampas). Likusioje Lietuvos dalyje — gana retas radinys kapuose (Pagrybis), pilialkalniuose ir gyvenvietėse (Vaitiekūnai). Kapuose aptikta labai įvairaus dydžio dalgiai, bet vyrauja iki 35—37 cm ilgio. Pavyzdžiui, Palangos kapinyno VIII—XII a. kapuose rasta daugiau kaip 80 dalgų, iš jų tik vienas 37 cm, o likusieji — 12—27 cm ilgio.

32 pav. Dalgiai: 1 — Jurgaičiai, Šilutės r., kapas Nr. 16 ir 2 — kapas 13, 3 — Lazdininkai, Kretingos r., kapas 109 (1982 m.)

Kašučiuose iš 8-iuose VIII—IX a. kapuose rastų dalgų tik 2 yra daugiau kaip 30 cm. 1978—1982 m. kasinėtuose Lazdininkuose VII—IX a. kapuose vyraavo 30—37, o keli (iš k. Nr. 71, 78, 79, 92) buvo 40—45, tik k. Nr. 23 rastasis — 64 cm ilgio. Jurgaičių VII—VIII a. kapuose aptiktas tik vienas (k. Nr. 16) apie 40, o likusieji — 27—30 cm ilgio (Nakaitė L., 1972, p. 106, pav. 6). Kad stambesni (40 cm ir ilgesni) dalgiai buvo naudojami bent nuo VI a., liudija Kukių lobis. Jame kartu su lankine ilgakoje sege ir įmoviniais kirviais rasti du tokie stambesni dalgiai. Bet į kapus kažkodėl dažniausiai buvo dedami maži dalgeliai (pav. 32).

Taigi, VII—IX a. dalgų ilgis — iki 40—64 cm, jų įtvara gana ilga, geležtė iki 4,5—5 cm pločio, smaili. Dalgų nugarėlė masyvi, dar neturi plunksnos pradalgelėi sumušti. Naudoti jie greičiausiai su trumpu dalgiaukočiu. Araišiuose toks dalgelis rastas su apie 1 m ilgio dalgiaukočiu. I m. e. tūkstantmečio vidurio Reketės, Tūbausių dalgelių technologiniai tyrimai parodė, kad jie nukalti iš paketinės geležies arba įangliniai (Stankus J., 1970a, p. 69).

Panašių dalgų rasta Latvijos (daugiausia Kuršo ir Žiemgalos) archeologiniuose paminkluose. Ir juose vyrauja nedideli — iki 40—45 cm ilgio dalgeliai (Dumpe L., 1964, p. 209—210, pav. 6, 10; Urtāns V., 1977, p. 50—51). Netgi Rusios IX—XIII a. miestuose randami dažniausiai 42—45 cm ilgio dalgiai (Лысенко П. Ф., 1985, p. 350).

4. PJAUTUVAI

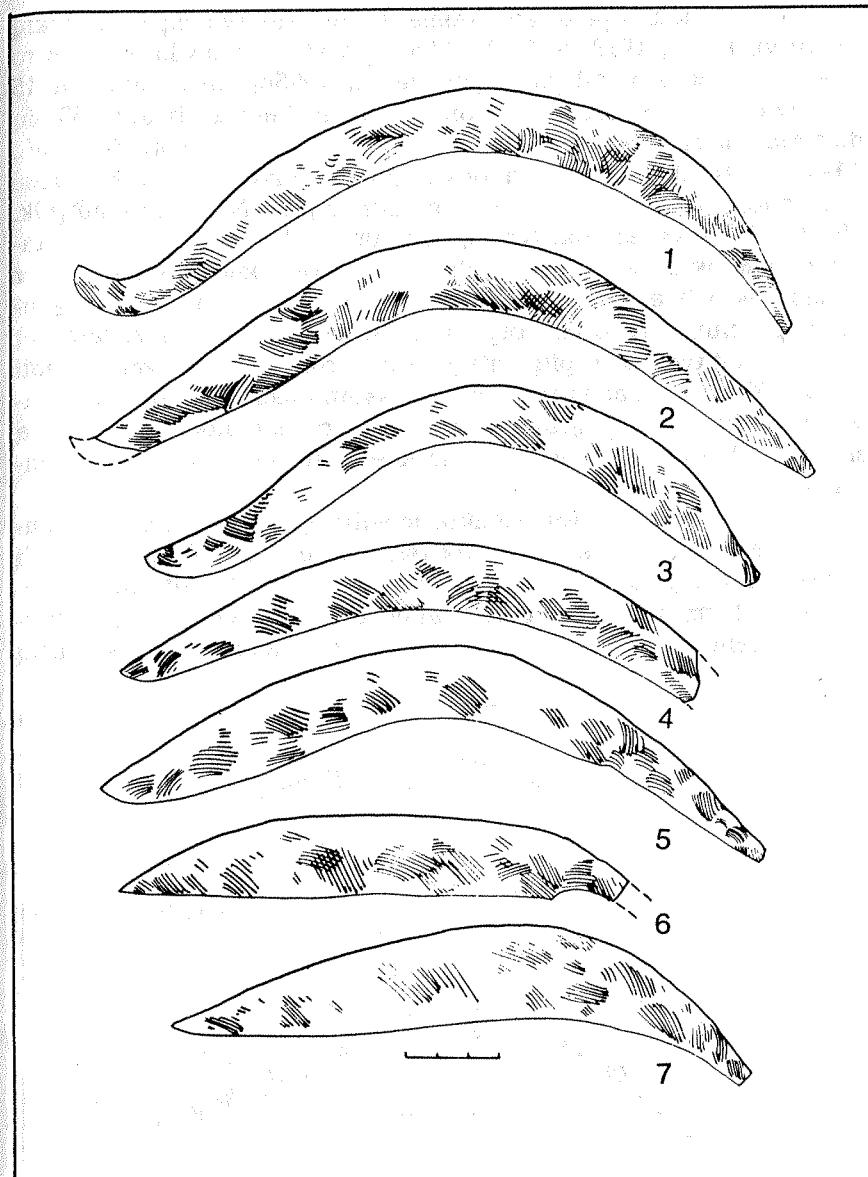
Intensyvėjant žemdirbystei, gausėjo ir tobulėjo žemdirbystės įrankiai, tarp jų ir svarbiausias derliaus nuėmimo įrankis — pjautuvas. Jie susilaukė nemažai Rytų Europos žemdirbystės tyrinėtojų dėmesio (Краснов Ю. А., 1966; Минасян Р. С., 1978). Nustatyta, kad šie įrankiai I m. e. tūkstantmetyje pamažu keitėsi, turėjo daugelį vietinių bei nemaža bendrą bruožą. Tai patvirtina ir naujausia šių Rytų Pabaltijyje naudotų įrankių apžvalga (Атлас, 1985). Iš sukauptų duomenų matyti, kad geležiniai peiliapjautuvėliai lenkta nugarėle ir tiesiais ašmenimis bei žemyn palenkta įkote, pasirodė paskutiniais šimtmečiais pr. m. e. Pirmaisiais amžiais — nuo I a. pabaigos kartais dedami mirusiajam. Lietuvoje žinoma jau apie 30 jų radimviečių. Tokio tipo pjautuvėlių rasta ir Bancerovo-Tušemlios kultūros paminkluose (Митрофанов А. Г., 1978, p. 106—107, pav. 55 : 5), bet dalis turi labiau užlenktus ašmenis, kartais kiek statesniu kampu užlenktą įkotę.

I tūkstantmečio viduryje ir Lietuvoje šie įrankiai įvairėja, kalviai pjautuvėlius kala kiek stambesnius, ieško tokių formų, kad pjūtis lengvėtų ir spartėtų. Šiuos ieškojimus rodo to meto paminklų medžiaga. Pavyzdžiu, Griniūnuose ištyrus 18-a V—VI a. moterų ir paauglių, turbūt mergaičių, kapą, rasti 6 pjautuvai, be to, iš 13 vyrų ir paauglių berniukų vienas senyvo amžiaus vyras irgi palaidotas su juo. Čia aptiki 7 pjautuvai įvairūs: vieni iš jų beveik nesiskiria nuo m. e. pirmųjų amžių peilių-pjautuvėlių, o kiti kiek didesni, turi vienos ar kitos formos lanku einančius ašmenis. Panaši Plinkaigalio IV—VI a. kapinyno medžiaga — čia buvo apie 20 pjautuvų ir keletas peilių-pjautuvėlių (pav. 33—35).

Pamažu I m. e. tūkstantmečio viduryje nusistovi dviejų labiau paplitusių formų: pjautuvai a) aukštyn užriestu smaigaliu, b) lanku išlenkta geležte, tiesiu ar kiek žemyn palenkta smaigaliu.

Pirmosios grupės pjautuvai palyginti dar nedideli. Vieni jų išlenkti beveik taisyklingu lanku, kiti — išstesto lanko formos. Jų įkotės sudaro lanko tėsinį, yra tiesios, nežymiai smailėja. Geležtės smaigalys daugiau ar mažiau atlenktas į viršų. Pjautuvos ašmenys tiesia linija (lanko styga) yra iki 20—25 cm ilgio, bet nemaža jų dalis tik 12—13 cm (Plinkaigalio k. Nr. 82, 99, 117). Pjautuvėlių ašmenys išdilę, geležtės plotis — 1,5—3 cm, nugarėlė dažniausiai gana stora. Įkotės smailėja ir siekia iki 7 cm ilgio.

Šiuos įrankius pirmasis dar 1895 m. aptiko F. V. Pokrovskis lietuviško tipo V—VI a. pilkapiuose ir pavadinio lietuviškais pjautuvais. Vėliau jų rasta ir Šiaurės Lietuvos to laikotarpio pilkapiuose (Raginėnai) bei Žiemgaloje (Moora H., 1938, p. 675). Paaikškėjo, kad jie paplitę dideliame plote — naudoti lietuvių, aukštai-

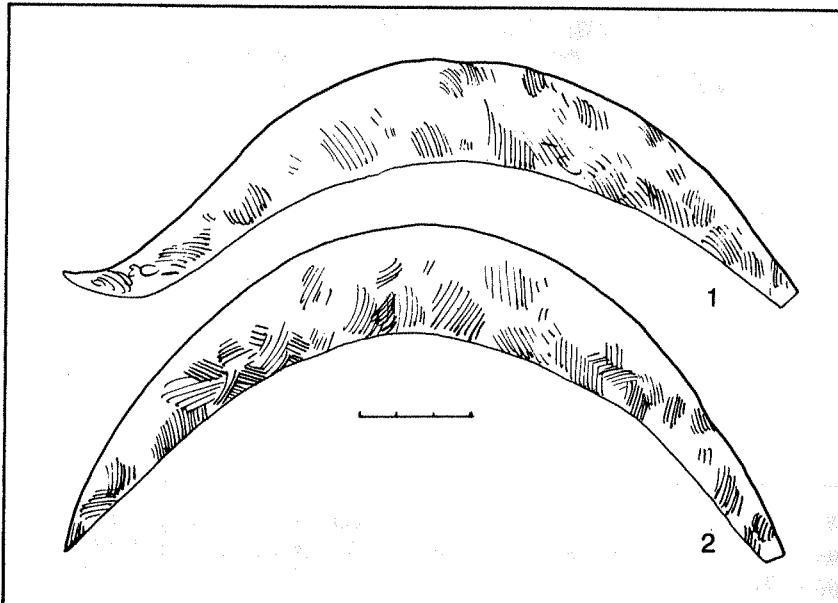

33 pav. Pjautuvai iš Griniūnų, Panevėžio r.: 1 — kapas 18, 2 — kapas 33, 3 — kapas 22, 4 — kapas 8, 5 — kapas 31, 6 — atsitiktinis, 7 — kapas 32

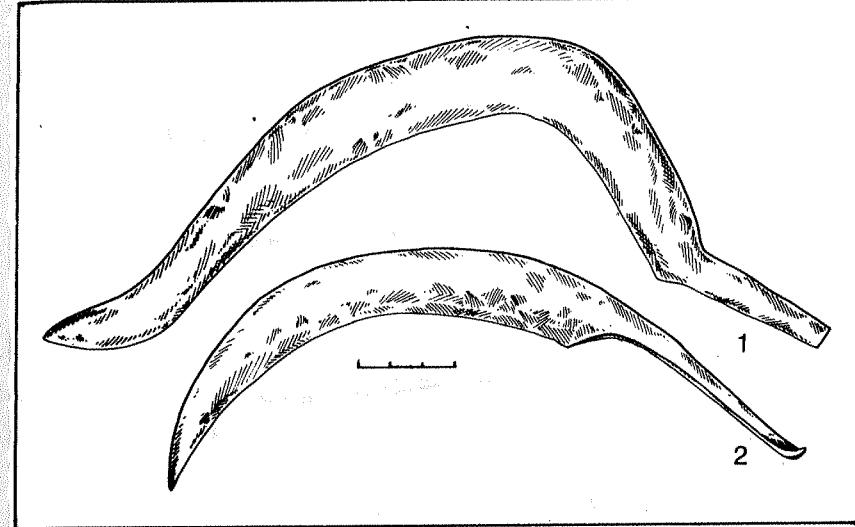
čių ir žiemgalių, mažiau — žemaičių genčių. Apžvelgdamas Rytų Europos miškingos zonos pjautuvus R. Minasjanas priskyrė juos I grupės G variantui (1978, p. 79, pav. 3 : 38—42).

1977 m. Lietuvoje buvo žinoma 11 jų radimviečių ir 20 tokių pjautuvų (LAA, 1978, p. 121). 1985 m. pastarieji susilaukė atskiro straipsnio (Волкайт-Куликаускене Р., 1985b), Jame minima 15 radimviečių. Dabar jų jau žinoma daugiau kaip 20 ir apie 60 šiuo dirbiniu (daugiausia — 19 rasta Plinkaigalyje — Kazakevičius V., 1993, p. 64). Dar keletas jų buvo Rytų Lietuvos tipo pilkapiuose gretimuose Baltarusijos rajonuose (Guskų pilk. Nr. 3; Pilvinų pilk. Nr. 2 ir 4; Zasvyrės pilk. Nr. 5), dauguma — V—VI a. ir VII a. pradžios paminkluose. Tačiau galimas dalykas, kad jie naudoti ir vėliau, tik VII a. Vidurio Lietuvoje išivyravus mirusiąjį deginimo papročiui, išnyko paprotys dėti šiuos įrankius į kapą, taip pat ir Rytų Lietuvos pilkapių srityje. Ko gero, šie pjautuvai naudoti iki pat X a., nes kai kurie I m. e. tūkstantmečio pabaigos pjautuvai (R. Minasjano I grupė) turi dar nežymiai aukštyn atlenktą smaigali. Toks pjautuvas rastas ir Kretuonių pilk. Nr. 54, datuotame X—XI a. (pav. 35 : 1).

Pjautuvėliai su lanku išlenkta smailia geležte, tiesia, dažniausiai iš ašmenų pusės kiek užkirsta įkote, daugiausia nedideli (Atlas, 1985, p. 63). Jų geležtė nuo 7—8 iki 15—18 cm, o įkotės — 6—8 cm ilgio. Daugelis kapuose rastų pjautuvėlių išdilusiais ašmenimis, geležčių plotis — 1—3 cm. Rytų Europos mišku

34 pav. Pjautuvali iš Plauciškių, Pakruojo r.: 1 — pilkapis Nr. 6, kapas 10, 2 — pilkapis Nr. 6, kapas 8.

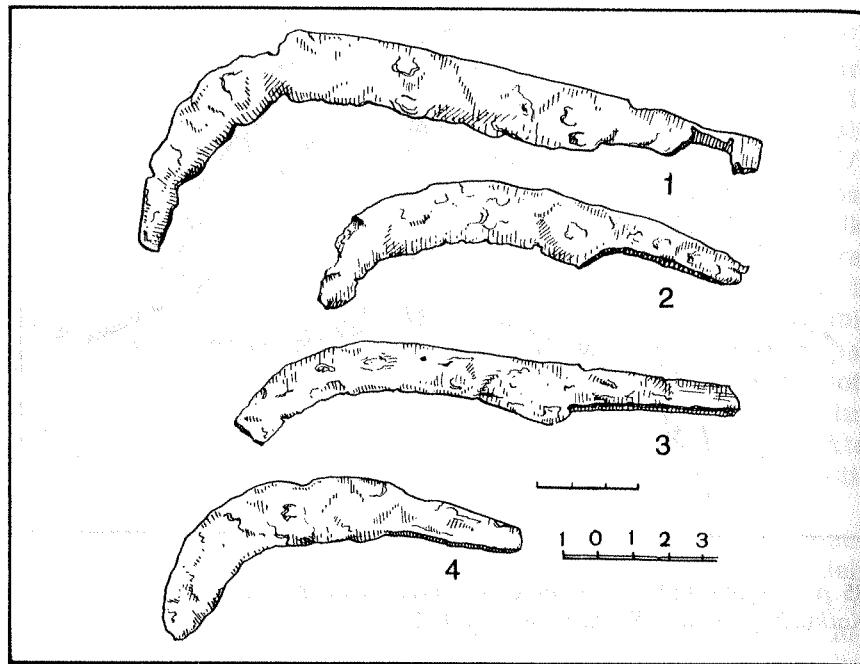
35 pav. Pjautuvali: 1 — Kretuony, Švenčionėlė r., pilkapis Nr. 54 ir 2 — Katkuškės, Šalčininkų r., pilkapis Nr. 1

zonos pjautuvų klasifikacijoje jie vadinami I grupės A variantu ir datuojami II—XI a., laikomi būdingais Šiaurės Lietuvai bei gretimoms Latvijos sritims (Minasjan P., 1978, p. 78, pav. 7).

Lietuvoje dabar žinomi bent 25 kapinynai ir viena gyvenvietė, kuriuose aptikta apie 200 tokių pjautuvų (vien Jauneikių kapiyne jų buvo apie 60, Maudžiorų — 27 ir pan.). Dauguma radimviečių (14) yra sėlių ir žiemgalių teritorijose, kelios — žemaičių etnokultūrinėje srityje (Čibirkai, Juodsodė, Maudžiorai, Paplieiniai), o keliolika vienetų rasta aukštaičių gyventuose plotuose; didesnė dalis šių įrankių priklauso VII—IX a., o kiti — X—XI a. (pav. 36).

I šiaurę ir šiaurės rytus nuo žiemgalių ir sėlių teritorijų (anapus Dauguvos) jie aptinkami retai. Pavyzdžiu, Latgaloje, Kivtų kapinyne, ištyrus 175-is VI—XI a. kapus, rastas tik 1 toks pjautuvėlis, pavieniai jie ir kituose latgalių kapinynuose (Šnore E., 1987, p. 29, lent. 9 : 16).

Retesni beveik lanku išlenktomis geležtėmis tiesiu ilgu smailiui ir trumpa įkote pjautuvai. (artimi R. Minasjano I grupės D variantui). Jie įvairaus dydžio: geležtės nuo 10—11 iki 19—21 cm ilgio, 1,5—3 cm cm pločio, įkotės — 4—6 cm ilgio. Tokių rasta Riklikų (pilk. Nr. 5, 6), Diktaru (k. Nr. 1, 2), Plaučiškių (pilk. Nr. 6 k. Nr. 10) V—VI a. datuojamuose kapuose. Įkote iš jų išsiskiria rastas pjautuvėlis (Kuncienė O., 1973a,

36 pav. Peiliai-pjautuvėliai iš Linksmučių, Pakruojo r. (LAB, pav. 213)

p. 99, pav. 9 : 1; Минасян Р., 1978, pav. 3 : 52). Jo geležtė panašios formos (atstumas tarp lanku išlenktų galų — 14 cm), o įkotė, tiesi, ilga, siaura, galiukas užlenktas stačiu kampu aukštyn. Taigi, įkotė panašnė į velyvujų pjautuvų, ir pilkapyje kartu rastas inventorius taip pat būdingas daugiau I m. e. tūkstantmečio pauaigai (pav. 35 : 2).

Aptinkami ir pavieniai pjautuvėliai su žymiai tiesesnėmis — mažesniu lanku išlenktomis geležtėmis ir trumpomis pamažu smailėjančiomis įkotėmis (Griniūnų k. Nr. 12, 31; Pagrybis — Vaitkuskienė L., 1985, pav. 5 : 1). Jie artimiausiai R. Minasjano išskirtam I grupės B variantui, rasti V—VI a. kapuose. Tokius pjautuvus kai kurie autoriai laiko pjautuvo aukštyn atlenktu smaigaliu prototipu ir siūlo vadinti lietuviškais, nes jie būdingiausi rytiniam respublikos rajonams (Волкайте-Куликаускене Р., 1985b).

Minėtieji radiniai rodo, kad V—IX a. Lietuvos gyventojai naujodosi įvairios formos ir dydžio pjautuvėliais. Jiems analogiškū rasta Latvijoje žiemgalių, sēlių, rečiau — latgalių, o taip pat į ryttus nuo Lietuvos baltų gyventose teritorijose. Trūksta duomenų apie pajūrio srityje gyvenusių kuršių, lamatiečių bei skalvių ir toliau į pietus gyvenusių nadruvių bei samblių tuo metu naudotus

pjautuvus, nes šios gentys jų į kapus nedėjo, o gyvenvietės dar beveik netyrinėtos.

Beje, I m. e. tūkstantmečio viduryje įsigali paprotys pjautuvėlių dėti į kapą moteriai. Vyrų kapuose jie randami tik iki V a. ar VI a. pradžios ir labai retai (Griniūnų k. Nr. 31; Eigulių k. Nr. 51).

Lietuvoje rasti pjautuvėliai dydžiu nesiskiria ir nuo bendra- likių skandinaviškų. Gotlande I m. e. tūkstantmečio viduryje taip pat dažniausiai naudotąsi tik 12—14 cm ilgio pjautuvėliais (Stenberger M., 1977, p. 364).

Keliu to laikotarpiu pjautuvėlių technologiniai tyrimai parodė, kad jie nukalti iš gana įvairios medžiagos, sakykim, vienas iš Riklikų pjautuvų buvo ištisai plieninis; aukštyn atlenktu smaigaliu iš Pašušvio nukaltas iš geros kokybės geležies ir įanglintas (Stankus J., 1970, p. 70). Tuo tarpu iš 6 tokiu Plinkaigalio kapinyno pjautuvų 3 buvo geležiniai, 1 — plieninis, 1 — iš paketinės geležies ir 1 — įanglintas (Stankus J., 1986). Taigi, ir pjautuvai, kaip ir kiti įrankiai, buvo kalami iš įvairių metalų taikant įvairias technologijas.

5. KAPLIAI

Įrankiai dirvai purenti turi tokios formos masyvią pentį, kaip siaurašmeniai kirviai, o žemiau jos kartais kiek įsmaugta korpusą ir apvaliais kampais ašmenis, statmenus kotui. Kapliai nuo 10—11 iki 22 cm ilgio, vyrauja 15—20 cm, ašmenys — 3,5—6,5 cm pločio, kotai — 3,4 cm skersmens (pav. 28 : 3).

Iki šiol jų rasta tik 7-iuose Vidurio ir Šiaurės Lietuvos kapinynuose bei Juodonių gyvenvietėje. Iš viso yra 42 radiniai, kurių 25 — iš Jauneikių kapinyno. Cia jie aptiki V—X a. moterų kapuose. Plinkaigalio k. Nr. 4 rastas su V a.—VI a. pradžios lankine sege trikampe kojele. Tačiau, atrodo, retkarčiais dėtas į kapą ir vyrui, pavyzdžiui, Plinkaigalio k. Nr. 92 jis buvo kartu su kovos peiliu. Pavirvytės k. Nr. 22 tokas kaplys rastas su lankine aguonine ir pasagine daugiakampėmis galvutėmis segėmis bei ietigaliais, taigi X—XI a. vyro kape. Galimas dalykas, kad tokis gerai pagaląstas trumpesniu kotu kaplys galėjo būti naudojamas ir kaip vedega loviui, laiveliu, karstui ar kitam daiktui išskobti.

Technologiniai vieno kaplio iš Pašušvio tyrimai parodė, kad ir jiems kartais buvo privirinami plieniniai ašmenys (Stankus J., 1970, p. 69), o Plinkaigalio k. Nr. 92 rastas tokas įrankis turi iš geležies ir plieno juostelių suvirintus ašmenis (Stankus J., 1986, p. 57).

Latvijoje kaplių daugiausia rasta Žiemgaloje, kur jie nuo III—IV iki X a. buvo dedami į kapus; rečiau aptinkami Sēloje (Latvijas..., 1974, p. 153), 18 rasta lobiuose (Urtāns V., 1977, p. 49).

6. VEDEGOS

Vienas medinių daiktų gamybos īrankių buvo īmovinė vedega. Uždėjus ant ilgesnio koto panašiai kaip īmovinė kirvi, ja galėjo būti išskaptojamos geldos ir kiti namų apyvokos daiktai, o su trumpesniu kotu ji naudota kaip kaltas bičių drevėms iškalti, mediniams indams daryti ir kitiems reikalams, pavyzdžiui, tokiu īrankiu lengva iškirsti eketę (pav. 28 : 1).

Īmovinės vedegos baltų genčių naudotos nuo III a. Retkarčiais jos buvo dedamos į kapą vyrams ir V—XI a. Šio laikotarpio vedegos yra nuo 22—25 iki 30—36 cm ilgio, turi apie 4 cm skersmens īmolas, 1,5—3 cm pločio ašmenis. Dabar Lietuvoje žinomas 22 jų radimvietės (be LAA, 1978, p. 117 nurodytų, dar Jakštaičių—Meškių k. Nr. 75, Maudžiorų k. Nr. 141 ir 214, Pagrybis ir kitos), kuriose rasta 30 vedegų. Be to, Alytaus, Biržų ir Kėdainių muziejuose saugomos dar 5 tokios vedegos be tiksliesnių radimviečių. Daugiausia jų aptikta žemaičių ir žiemgalių teritorijose, o likusioje Lietuvos dalyje rastos tik pavienės (Varapniškės, Veršvai). Latvijoje jų taip pat daugiausia Žiemgaloje (Latvijas..., 1974, p. 107, 153, lent. 35 : 15). Lietuviškoje Žiemgalos dalyje—Pavirvytės—Gudų k. Nr. 10 ir 65 jos rastos su X—XI a. īkapémis.

7. KITI MEDŽIO APDIRBIMO īRANKIAI

Be kirvio, peilio ir vedegos, mediniai daiktai buvo daromi įvairiais kitaip īrankiais. Tik į kapus retai dėdavo, o gyvenvietėse beveik visada randama tik menkų nuolaužų, nes iš stambesnių nebetinkamų naudoti īrankių kaldino naujus.

Iš tokių pavienių medžio apdirbimo īrankių dažniausiai aptinkami dvirankis skobtas (lenkena), kalteliai, skobteliai. Kairėnėliuose V—VI a. vyro k. Nr. 14 rasto dvirankio skobto 10 cm ilgio įkotes jungė 8,5 cm ilgio, 2,4 cm pločio lanku išlenkti ašmenys (Stankus J., 1984, p. 7, pav. 11 : 5). Panašus rastas Plinkaičio k. Nr. 232 (Kazakevičius V., 1993, p. 7); dvirankių skobtų dalys rastos Paplienijoje (Valatka V., 1967, p. 76). Šie īrankiai buvo paplitę visose baltų gentyse: jų rasta Rytprūsiuose (Garde W., 1929, pav. 194c), Kurše m. e. pirmųjų amžių kapuose (Latvijas..., 1974, lent. 27 : 6), Žiemgaloje—Ylės pilkapiuose (Moora H., 1952, pav. 40); jie dar naudoti ir IX a.—aptikta Araisių gyvenvietėje (Latvijas..., 1974, p. 154, lent. 36 : 8; Apals J.,

1971, p. 86, lent. 1 : 1). Skobtų taip pat turėjo suomiai (Kivikoski E., 1973, lent. 60 : 622). Mažai pasikeitę šie īrankiai Lietuvos kaimie išliko iki XX a. pradžios.

Smulkesnių skobtelį aptikta Plinkaičio vyro k. Nr. 2, 59, 280 (Kazakevičius V., 1993, p. 70). Turtingo V—VI a. sandūros vyro kape Nr. 2 buvo 18 cm ilgio skobtas, kurio plokštias smailėnis galas įvertas į medinę rankeną, o kitas nežymiai palenkotas galas turi 1,8 cm pločio kiek igaubtus ašmenis (Jovaiša E., 1978, p. 170). Panašus ir k. Nr. 59 skobtelis, tik mažesnis. Aukštadvario gyvenvietėje rasta apie 10 7—17 cm ilgio plonesne įkote ir 1—1,8 cm pločio ašmenėliais kaltelių fragmentų.

Galbūt tokį įvairaus dydžio skobtų, kaltelių, dvirankių drožtuvų ir kitokių medžio apdirbimo īrankių turėta kiekvienoje sodyboje, nes buityje, ūkyje vyravo medinių namų apyvokos daiktai. Araisių gyvenvietės tyrinėtojai teigia, kad bent 43% buities daiktų buvo mediniai. Reikėjo ne tik kirkvakočių, dalgiaukočių, peilių, ylių, pjautuvų rankenų, iečių kotų, skydų, bet ir grėblių, brauktuvų, mintuvų, kultuvų, kaušų, déžučių, récių, pieštų, kibirių, samčių, šaukštų, menturių ir daugybės kitų daiktų, gaminamų įvairiais īrankiais.

8. KALVIŲ īRANKIAI

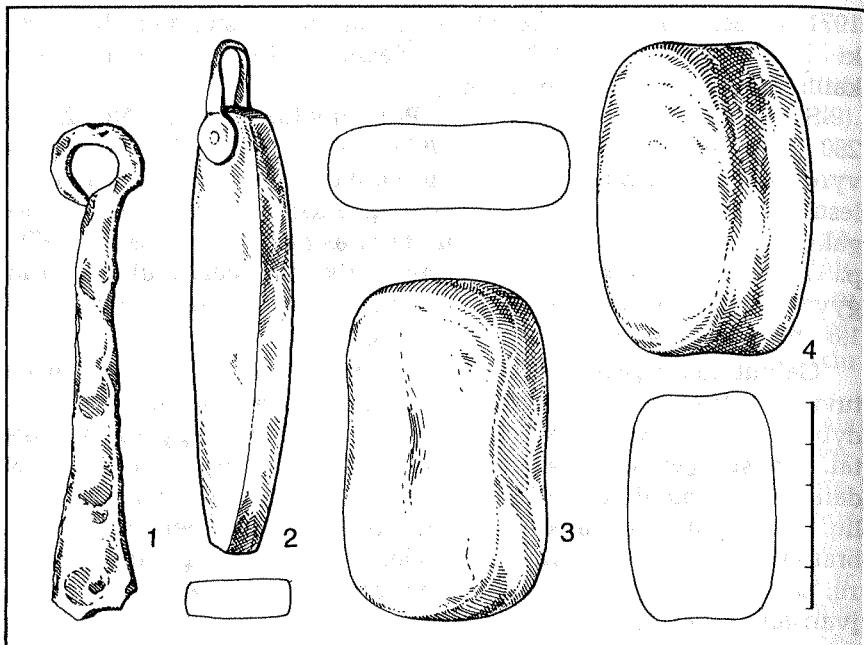
V—IX a. Lietuvos archeologiniuose paminkluose jų neaptikta; vaizdą galima susidaryti tik iš tuo metu naudotų Latvijoje: Mazkatužų k. Nr. 19 rastos 55,3 cm ilgio replės su 7,5 cm ilgio žnyp-lémis (Stubavs A., 1976, p. 91), Kentės piliakalnyje — dvi dildės: keturkampio pjūvio, visose keturiose pusėse turi negilius vienos danties rantelius; dar dvi panašios buvo Kuokumuižos lobyje (Stubavs A., 1976, p. 91, lent. 10 : 10). Be to, pastarajame būta plaktuko, kirstukų, skylamušių ir kitų kalvystės īrankių. Jie turėjo būti naudojami ir Lietuvos teritorijoje dirbusių kalvių, nes vienoje ar kitoje teritorijoje gyvenę kalviai kalė panašios formos ir kokybės īrankius, ginklus, buitinius reikmenis.

9. SKILTUVAI

V—IX a. naudoti dvejopii skiltuvai — akmeniniai ir geležiniai (pav. 37).

9.1. Akmeniniai

Tai ovalo arba stačiakampio formos 5—11 cm ilgio, 4—6 cm pločio, 1,5—3,8 cm storio, gludintu paviršiumi dirbiniai.

37 pav. Skiltuvai ir galastuvėlis: 1 — geležinis skiltuvas iš Griniūnų, Panevėžio r., 2 — galastuvėlis iš Krikštionių, Lazdijų r., pilkapio Nr. 1, 3 — akmeninis skiltuvas iš Guogų (Piliuonos), Kauno r., ir 4 — akmeninis skiltuvas iš Mažeikių, Šiaulių r.

Kai kurių šonuose aplink yra vos žymus ar kiek gilesnis griovėlis tarsi virvutei, o vienoje iš plokštumų — siauras išilginis griovėlis (pav. 37 : 3,4).

Lietuvoje žinomas apie 25 jų radimo vietas (7 piliakalniai ar jų gyvenvietės, 8 kapinynai, nemažai atsitiktinių), kuriose buvo per 40 šių dirbinių. Nuo II a. jie kartais buvo įdedami į kapą vyrui (Barzdūnai, Kurmaičių k. Nr. 21, 44); taip daryta bent iki VIII a.: Jurgaičių k. Nr. 15 rastas $9 \times 5,5$ cm dydžio, 2,5 cm storio skiltuvas padėtas ant krūtinės. Vyras palaidotas su ietimis, vienašmeniu kalaviju be skersinių ir lankine laipteline sege. Naudoti jie visoje Lietuvoje (Aukštadvaris, Guogai, Kunigiškiai—Pajevony, Nemenčinė, Paplienija ir kt.), bet į kapus dėti labai retai.

Daug skiltuvų aptikta Latvijoje: vien lobiuose — 59 (Urtāns V., 1977, p. 58) ir jie buvo naudojami net iki X a. (Moora H., 1938, p. 569, lent. 39 : 5—15; Latvijas..., 1974, p. 155; Stubavs A., 1976, lent. 12 12—19). Rasta ir toliau į rytus — Aukštutinėje Padniepreje (Седов B. B., 1975, p. 69, pav. 2 : 5); datuojami taip pat I—VII a.

9.2. Geležiniai

Tai geležinė keturkampio pjūvio apie 10—12 cm ilgio lazdelė su plonesniu į kilpelę sulenkta galu; kartais pastarosios galas pri-virintas. Lietuvoje jų buvo nuo m. e. pirmųjų amžių. Vienas to laikotarpio kultūriniaiame sluoksnyje rastas Kerelių piliakalnyje (Grigaliavičienė E., 1992, p. 95), iš viso terasta keli: vienas apie 12 cm ilgio, 2 cm storio — iš IV a. antros pusės Miežionių pilk. Nr. 3 k. Nr. 2 (Kaczyński M., 1963, pav. 18 : 1), kitas — 11,5 cm ilgio — į muziejų pateko iš suardytų Rokėnų kapų (Balčiūnas J., Dakanis B., 1986, p. 112). Trečias aptiktas Griniūnų V—VI a. kapinyno teritorijoje kartu su įmoviniu kirviu ir peiliu-pjautuvėliu. Jis 12,3 cm ilgio, viename gale turi apie 2 cm skersmens kilpelę, o kitas galas išplotas iki 2 cm pločio. Dar du skiltuvai rasti Plinkaigalio IV a. pabaigos k. Nr. 232 ir 234 (Kazakevičius V., 1993, p. 71—72).

Pavienių tokių skiltuvų aptikta kaimyninėse baltų teritorijose: Šveicarijos prie Suvalkų pilk. Nr. 7 V a. kape (Antoniewicz J., 1961, pav. 66), taip pat buv. Rytprūsių teritorijoje (Gaerte W., 1929, pav. 146c).

Šios formos skiltuvai Vidurio Europoje pradėti naudoti I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje, o m. e. pirmaisiais amžiais paplito ir Rytų bei Šiaurės Europoje. Jų rasta Baltarusijoje, Suomijoje, Volkos—Okos aukštupių baseine (Kivikoski E., 1973, pav. 608).

V a. frankai pradėjo naudoti skiltuvėlius iš lazdelės, kurios vidurinė dalis kiek išplota, o plonėjantys galai užlenkti aukštyn ir kartais dar susuktį į nedidelę sraigę. VII a. antroje pusėje jie paplito Skandinavijoje (Salo U., 1990, p. 54), o VIII a. pabaigoje pasiekė ir Rytų Pabaltijį (rasta to laikotarpio Gruobinios k. Nr. 2—Nerman B., 1958, p. 144, 177, lent. 4 : 33). Lietuvoje plačiau jie paplito (ar susidarė paprotys dėti juos kuršiam į kapą) tik X—XI a.

10. YLOS

Yla — universalus namų apyvokos įrankis — bent nuo m. e. pradžios buvo geležinė. Jų gausiai randama I m. e. tūkstantmečio gyvenvietėse ir piliakalniuose (Aukštadvaris, Juodony, Kaukai, Paplienija ir kitur). Nuo I—II a. ylos gana dažnai dėtos moterims į kapą visoje Lietuvoje iki pat II m. e. tūkstantmečio pradžios. Pavyzdžiu, Neravų—Grigiškių pilkapiuose jų rasta 8, Pamusių — 12; Palūšėje — 3; Vidurio Lietuvoje: Griniūnuose — 6, Plinkaigalyje — 58, Obeliuose — 13, Veršvų sudegintų mirusiuju kapuose — 6; Šiaurės Lietuvoje vien Jauneikiuose — apie 60; žemaičių

kapinynuose: V—VI a. Maudžiorų kapuose — 22, VII—VIII a. Požerėje — 14, dažnos ir pajūrio srityje.

V—IX a. paminkluose rastos ylos nuo naudotų pirmaisiais m. e. amžiais nesiskiria. Jos nuo 6—8 iki 17—19 cm ilgio, su 3,6—6 cm ilgio plokščiomis keturkampėmis ar rombinio pjūvio įkotėmis, kurios dažniausiai įkaltos į medinį kotą. Kauliniai kotai reti; terasta viena yla su tokiu kotu 1959 m. Juodonių gyvenvietėje. Ylos išlikusios blogai, bet galima nustatyti, kad jų skersmuo dažniausiai apie 0,4—0,5 cm, o stambiųjų prie įkočių — iki 0,8—0,9 cm storio.

Technologiniai tyrimai parodė, kad dėl aštrumo kalviai stengesi jas nukalti kiek galima kietesnes, rūpestingai įanglindavo. Dalis jų padaryta iš siauros sulenkotos ir suvirintos juostelės, todėl tokios dažnai yra ištisai įanglintos, tačiau rasta ir paprastų geležinių (Stankus J., 1970, p. 71—773). Toks technologinis ylo įvairumas rodytų, kad jos turbūt buvo naudojamos visokiausiems darbams, bet daugiausia — kaip ir vėlesniais laikais — odiniams apavui, kamanoms, pakinktams, kailiniams siūti.

11. ADATOS

Geležinės ir žalvarinės adatos retkarčiais buvo dedamos moteriai į kapą nuo pirmųjų m. e. amžių (Michelbertas M., 1986, p. 16). Iš I m. e. tūkstantmečio antros pusės jų turime vos keletą. Daugiausia apdegusių geležinių išliko iš Rytų Lietuvos pilkapių — Karmazinų pilk. Nr. 24, 27, Neravų (Grigiškių) pilk. Nr. 9, 30 (Kuncienė O., 1982, p. 47, pav. 4 : 1), Reketės k. Nr. 42 ir kitur. Kašučių VIII a. moters k. Nr. 20 rasta žalvarinė adata. Išlikusios yra 5—9,5 cm ilgio.

Neturime iš šio laikotarpio paminklų žirklių, kurių rasta m. e. pirmųjų amžių paminkluose — Gibaičiuose, Nemenčinėje (Michelbertas M., 1986, p. 167—168): iki šiol I tūkstantmečio antros pusės gyvenvietės mažai tyrinėtos, o į kapus jas dėti papročio nebuvo. Kad jos tuo metu naudotos, rodo kaimyninių baltų genčių paminklai. Pavyzdžiu, Kentės piliakalnyje rasta keletas šio laikotarpio vienanarių žirklių (Latvijas..., 1974, lent. 36 : 22; Stubbavas A., 1976, p. 110, pav. 82).

12. VERPSTUKAI

Be peilių, ylų ir kirvių, tai gausiausiai rasti įrankiai. Daugiausia jų aptikta Rytų Lietuvos pilkapiuose ir IV—IX a. gyvenvietėse — pavyzdžiu, Aukštadvario — daugiau kaip 260. Pilkapių VI—

IX a. sudegintų moterų kapuose buvo rasta po du tris ar net keturis verpstukus (Sausių pilk. Nr. 2 k. Nr. 1; pilk. Nr. 6 k. Nr. 2).

Moliniai verpstukai sudaro gausiausią darbo įrankių grupę Rytų Lietuvos pilkapių sudegintų mirusiuų kapuose, pavyzdžiu, Sausiųose — apie 67% visų čia rastų darbo įrankių; Neravų (Grigiškių) pilkapyne buvo 36 verpstukai (apie 35%). Daug jų buvo ir pietinės Užnemunės piliakalniuose (Kaukuose — daugiau kaip 80). Šiaurės rytų Lietuvoje — sėlių teritorijoje — jų taip pat gausu, antai Juodonių gyvenvietėje, aptikta 40 (Grigalavičienė E., 1992a, 4 p. 80). Rytų Lietuvoje ir Užnemunėje vyrauja moliniai; akmeniniai — retos išimtys.

Iš Vidurio ir Šiaurės Lietuvos — aukštaičių ir žiemgalių teritorijų — šių radinių maža, nes čia jie į kapą dėti retai. Ir plačiau tyrinėtuose Jauneikių, Obelių, Veršvų kapinynuose jų buvo tik po keletą, o Plinkaigalio kapinyne rasti tik 7 moliniai ir 12 akmeninių verpstukų. Abiejų rūsių aptikta ir kituose paminkluose.

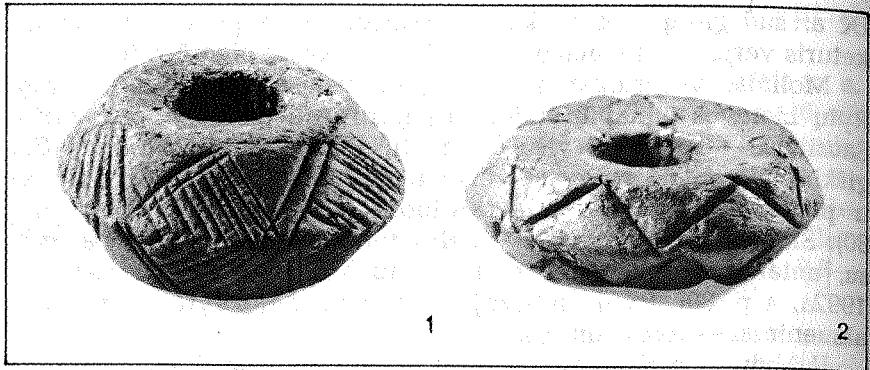
Žemaičių kapinynuose verpstukai yra kiek dažnesni radiniai. VII—VIII a. Požerės kapuose jie sudaro 38% čia rastų įrankių. Dažniausiai déjo akmeninius, moliniai — retos išimtys, aptinkami pavieniai gintariniai. Platų verpstukų vartojimą rodo Paplienijos gyvenvietės radiniai: I m. e. tūkstantmečio sluoksniuose būta per 30 (daugiausia moliniai).

Pajūrio srityje V—VI a. kapuose jų palyginti dar maža: Reketėje jie sudaro tik 7,5% čia rastų įrankių, Tūbausiuose — 13%. Lamatiečių ir kuršių plotuose jų kiek dažniau déta į kapą tik nuo IX a. — taip pat vyrauja akmeniniai ir gintariniai.

Taigi, sukaupta duomenų daugiau kaip apie 1000 šių dirbinių. Žymi jų dalis priklauso V—X a. Apie 70% verpstukų — moliniai, apie 18% — akmeniniai, apie 9% — gintariniai, pavieniai — iš kaulo ar rago (Veršvai; Reketės k. Nr. 30).

12.1. Moliniai

Jie yra mažesni — vyrauja 2—4 cm skersmens, 1,2 cm storio; pavieniai — didesni. Vieni jų — dvigubo nupjauto kūgio (kártai briaunelė neryški ir primena suplotą rutulį (pav. 38, 39), kiti — cilindro-ritinio formos (pav. 40). Gausesni pirmieji, pavyzdžiu, Neravų (Grigiškių) kapinyne iš 38 rastųjų — 32 yra dvigubo nupjauto kūgio (Kuncienė O., 1982, p. 47). Pamusuose iš 36 — 30 (Kuncienė O., 1973, p. 106—107). Ir vienų, ir kitų skylutės nedidelės — 0,8—1,2 cm skersmens. Jie kiek dažniau ir ornamentuoti, bet procentas atskiruose kapinynuose nevienodas, sakykim, iš minetų 36 Pamusių verpstukų puošti tik 5 (apie 14%), o Neravuose (Grigiškėse) iš 38 — net 22 (apie 65%). Ornamentą sudaro

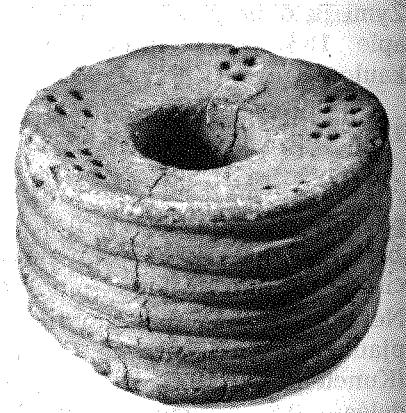
38 pav. Molinai verpstukai iš Neravų (Grigiškių), Trakų r.: 1 — atsitiktinis ir 2 — pilkapis Nr. 11, kapas 1

irėžtų brūkšnelių ir duobučių grupės, iš jų kartais sudarytas šachmatinis ar pintinis raštas. Puošiami beveik išimtinai tik verpstukų šonai, galinės plokštumos — labai retai (Juodonyse — Nakaitė L., 1959, pav. 3 : 1). Forma išskiria 1994 m. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje su lipdyta grublėta keramika rastas ričės formos verpstukas, kurio taip pat ornamentuotos tik galinės plokštumos.

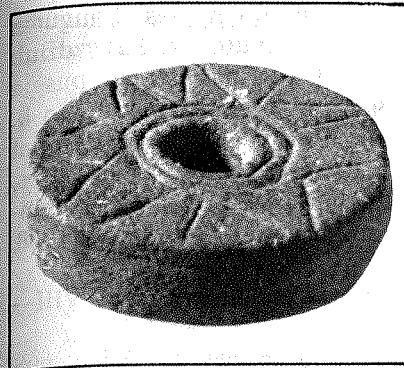
Respublikos rytinėje dalyje rasti molinai verpstukai artimi rytinėje ir pietrytinėje Latvijoje (sélių ir latgalių teritorijose) labai paplitusiems verpstukams (Latvijas..., 1974, p. 154); pavyzdžiui, Kentės gyvenvietėje rasti 94, o piliakalnyje — 21. Lietuvių

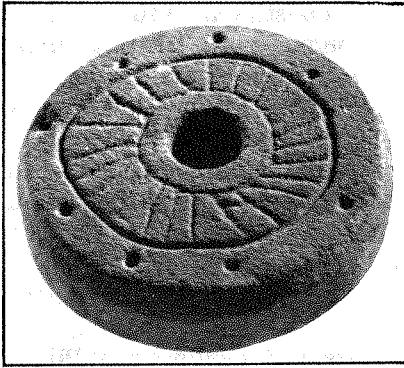
39 pav. Molinis verpstukas iš Karvinės, Vilniaus r., pilkapio Nr. 7

40 pav. Molinis verpstukas iš Pučkalaukio, Vilniaus r., pilkapio Nr. 24 kapo 2

41 pav. Akmeninis verpstukas iš Kurmaičių — Pajuodupio, Kretinogos r., kapo 13

42 pav. Akmeninis verpstukas iš Žvilių, Šilalės r., kapo 4

pilkapių ir piliakalnių molinai verpstukai kiek skiriasi nuo toliau į rytus — Bancerovo—Tušemlios kultūros gyvenvietėse — gausiai randamų molinių panašaus dydžio verpstukų (Labenščinoje — 206, Malyškuose — 157, Zbaravičiuose — 77 ir pan.). Šios kultūros paminklų verpstukai turi išdubusias galinės plokštumas ir kiek didesnes (1—1,6 cm skersmens) skylutes (Митрофанов А. Г., 1978, p. 114).

12.2. Akmeniniai

Jie yra cilindrinės formos (dvigubo kūgio reti), rūpestingai nušiliuoti, dažniausiai stambūs — 4—5,5 cm skersmens, 1—1,7 cm storio. Vyrauja neornamentuoti, bet aptinkama ir rūpestingai pagražintų išrežtomis linijomis, duobutėmis, daugiausia galinėse plokštumose, rečiau — šoninėse (pav. 41, 42). Vienas puošniausiai — trikampėmis duobutėmis papuoštu paviršiumi — Rubokų verpstukas (Bezzenberger A., 1909, pav. 137). Lazdininkuose 1980 m. k. Nr. 47 rastą verpstuką puošia iš centro skylutės einančios spinduliai, k. Nr. 75 aptinktojo (4,8 cm skersmens) pakraščiu išrežtas vienas griovelis, o 12 gilių griovelii — iš centro-skylutės. Neįtaisyklinga išrežta septyniakampe žvaigždė puoštas verpstukas, rastas Kurmaičių—Pajuodupių k. Nr. 13 (Stankus J., 1988, pav. 6 : 3), turėtų priklausyti IX—X a.

12.3. Gintariniai

Jie dabar jau žinomi daugiau kaip iš 30 radimviečių, beveik visi cilindrinės formos, stambūs — 3,5—5 cm skersmens, 0,7—1,5 cm storio. Kai kurie jų ne visai taisyklingo apskritimo, kartais

ir nerūpestingai šlifuoti, išlikusios apskaldymo žymės. Dauguma neornamentuoti. Tik pavieniai pagražinti duobutėmis. Pavyzdžiu, 1976 m. tyrinėtame Lazdininkų k. Nr. 139 rastojo vienoje pusėje įgręžtos 22, kitoje — 27 duobutės; 1984 m. to paties paminklo k. Nr. 99 rastas nedidelis (tik 2,1 cm skersmens) verpstukas, taip pat su duobutėmis. Panašiai ornamentuotų buvo Laivių, Palangos, Kiauleikių ir kituose kapinynuose. Rečiau įrežti, kaip ir akmeniniuose, iš centro einą grioveliai-spinduliai (Varnas A., 1978, p. 120, pav. 4).

Gintarinių verpstukų, ypač pajūrio srityje, gausiau nuo VIII—IX a.

Atskirai paminėtinės Plinkaigalyje V a. pabaigos—VI a. moters k. Nr. 115 prie dešinio šlaunikaulio ties keliu rastas 4 cm skersmens žalvarinis ornamentuotas ratukas su 8 stipinėliais. 0,6 cm skersmens stebulės skylutėje dar buvo medinio kotelio liekanų (Kazakevičius V., 1993, p. 68, pav. 119). Panašus ornamentuotas žalvarinis 4 cm skersmens ratukas buvo rastas Latvijoje, Losbergių kapyno teritorijoje. Paskutiniai metais kiek kitokios formos (be stebulės) 5 cm skersmens neornamentuotas (ala-vuotas?) žalvarinis ratukas su 11 stipinėlių rastas Lazdininkuose II a. pabaigos k. Nr. 8 prie moters galvos (Butkus D., ir kt., 1994, p. 140, pav. 12 : 1). Reikia sutikti su V. Kazakevičiumi, kad tai I tūkstantmetyje pr. m. e. Europoje naudotų kulto vežimelių pavieniai ratukai. Mūsų protėvių jie galėjo būti nešiojami kaip amuletais, o kartais naudojami ir kaip verpstukai. Gal jais verpavo siūlus kokiemis magiškiems reikalams, būrimui?

13. GALĀSTUVAI

Kartu su geležiniais įrankiais plito minkštesnio smulkiagrūdžio akmens galastuvai. Nuo m. e. pradžios jų randama gyvenvietėse ir kapuose (Michelbertas M., 1986, p. 169—170). Paprotys dėti į kapą galastuvą I m. e. tūkstantmetyje labiausiai buvo paplitęs pajūrio srityje — šių dirbinių čia aptikta daugiausia, tuo tarpu kitose srityse — tik pavieniai, pavyzdžiui, Plinkaigalyje IV—VI a. iš 120-ies vyrų tik 4 buvo palaidoti su galastuvais.

Pirmaisiais m. e. amžiais dažniausiai naudoti stambūs keturkampiai pailgi galastuvai. Kartais jų vidurys būna smarkiai išdilięs, galai storesni. Panašių aptinkama šio laikotarpio ir I m. e. tūkstantmečio vidurio gyvenvietėse, antai 1958 m. Juodonyse rasti 4 netaisyklingi 22×8 cm dydžio įvairiai nugalasti galastuvai, Paplieniuje — 23.

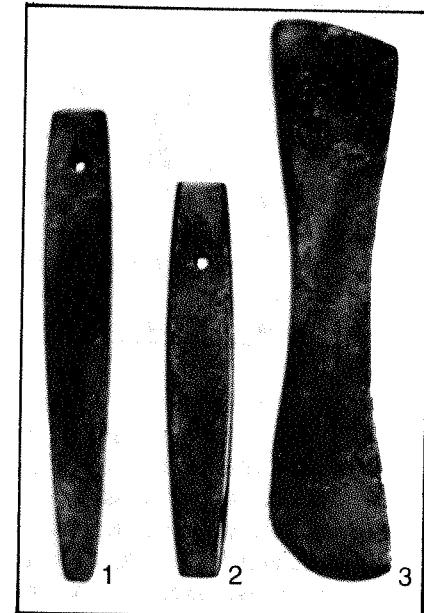
I kapą buvo dedamas stambokas galastuvas be skylutės, nors taisyklingesnės formos. V a. pabaigos—VI a. pradžios Taurapi-

lio pilk. Nr. 5 palaidotam „kunigaikščiui“ prie viršugalvio buvo padėtas 14 cm ilgio 3×5 cm storio apvaliaiš kampais. V—VI a. Tūbausių 4 vyrų kapuose buvo padėti prie galvos galastuvai taip pat be skyliūčių, Rubokų VI—VII a. vyrų kapuose — 12 panašių (Bazzenberger A., 1909, p. 184); keliolika jų buvo ir Lazdininkų VII—IX a. kapuose.

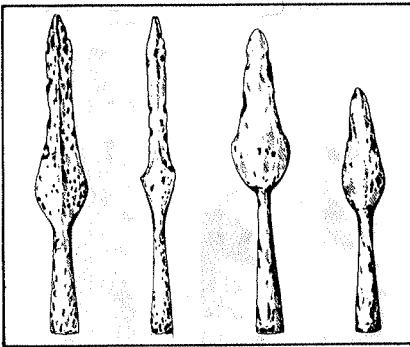
Tačiau jau Rūdaičių V—VI a. kapinyne, be $9—17$ cm ilgio, $2 \times 4,5$ cm storio galastuvų, dažniausiai padėtų vyrams prie galvos, k. Nr. 5, 12, 18, 20 prie juosmens rasta taisyklingo keturkampio pjūvio, $8,5—14,5$ cm ilgio, apie $1,5 \times 2,2$ cm storio galastuvelių su skylute pakabinti (Michelbertas M., 1968, p. 80). Sie galastuveliai plinta ir išivyräuja visoje Lietuvoje I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje. Daugiausia jų — iš pajūrio srities (Jurgaičiai, Vilkų Kampas, Kiauleikiai, Kurmaičiai—Pajuodupiai, Lazdininkai, Rūdaičiai), žymiai mažiau — iš kitų sričių (Krikštonys, Versekėlė, Plinkaigalis, Pašešuvys, Maudžiorai ir kitur). Nesudegintų mirusiuju kapuose jų randama juosmens srityje, matyti, nešioti prie diržo ar juostos (pav. 37 : 2, 43).

Iš V—VI a. kapuose buvusių galastuvelių išskiria Maudžiorų k. Nr. 6, 40, Krikštonių k. Nr. 1, Pašešuvyje, Plinkaigilio k. Nr. 50, 92, Rūdaičių k. Nr. 18 bei Kukijų lobyje rasti ypač dailaus darbo kieto smulkiagrūdžio rusvo akmens $8,5—16$ cm ilgio, $1,6 \times 1,8$ cm storio ties viduriu, kiek plonėjančiais galais galastuveliai su pakabinimo skylute viename gale. Kartais į ją yra įverta žalvarinė kilpelė (Krikštonys, Maudžiorų k. Nr. 40, Plinkaigilio k. Nr. 50, 92) (Kulikauskas P., 1959, pav. 4 : 7; Valatka V., 1984, pav. 8 : 1; Kazakevičius V., 1993, p. 69—70). Jų poliruotame paviršiuje visai nematyti galandimo žymiu, atrodo, šie įrankiai visai nenaudoti.

Paprotys dėti galastuveli į kapą išliko iki XIV—XV a.

43 pav. Galastuveliai iš Rūdaičių, Kretingos r. (LAB, pav. 211)

GINKLAI

Iš V—X a. pradžios piliakalnių ir gyvenviečių yra tik apie 50 strėlių antgaliai ir keli ietigaliai. Visi kiti šio laikotarpio ginklai — beveik išimtinai iš vyro įkapių. M. e. pirmaisiais amžiais išplitęs paprotys juos (kartais ir paauglius) laidoti su kai kuriais ginklais išliko ir V—IX a. ir vėliau. Ginklai sudaro nedidelel įkapių dalį, pavyzdžiu, V—VI a. Tūbausiuose — tik apie 7% visų įkapių, bendralaikiuose Reketės kapuose — apie 11, Griniūnuose — tik apie 1%, o Riklikuose jų visai nerasta. Rytų Lietuvos pilkapių sudegintų mirusiųjų kapuose ginklai sudaro irgi nedidelel įkapių dalį (Sausiuose — apie 10, Neravuose (Grigiškėse) — apie 12—13%). Kiek pagausėja ginklų VIII—IX a. vakarinės respublikos dalies kapinynuose: Jurgaičiuose jie sudaro apie 13, o Požerėje — jau 19% visų radinių. Daugiausia į kapą dėta viena ar keletos ietys, rečiau — kovos peilis ar kirvis, skydas, nuo VIII a. gausiau vienašmenių kalavijų.

1. IETIGALIAI

Ietys su geležiniais ietigaliais yra vieni iš gausiausių II—XIII a. Lietuvos kapinynų radinių. II—XIII a. su ietimis vyros, o kartais ir paauglius laidojo Lietuvos teritorijoje gyvenę skalviai, lamatiečiai, kuršiai, žemaičiai, žiemgaliai, séliai, lietuvių, tuo tarpu Vidurio Lietuvoje gyvenę aukštaičiai jas į kapus déjo labai retai (antai Plinkaigalyje ištirta 120 vyro kapų, bet rasti tik 6 ietigaliai), o jotvingiai — tik IV—VI a. V—X a. skalvių, lamatiečių, kuršių, žemaičių, žiemgalių kapuose dažniausiai buvo 1—2 ietys, bet aptikta ir trys (Maudžiorų k. Nr. 330, Jauneikių k. Nr. 60, 107, 177, 200) ar net keturios (1976 m. Lazdininkuose atidengtame k. Nr. 6), o VIII a. Maudžiorų k. Nr. 214 — 4 įvairaus dydžio bei formas įmoviniai ir penktas įtveriamasis ietigalis, Jauneikių VIII—

IX a. k. Nr. 123 rasti 5 įmoviniai ietigaliai. Jų gausumą rodo plačiau tyrinėti kapinynai, Jauneikiuose V—XI a. žiemgalių kapuose jų — 232, V—IX a. žemaičių kapuose Maudžioruose — apie 80, VII—VIII a. kapuose Požerėje — apie 60. Lietuvos kapinynai ietigalių gausumu prilygsta Latvijos ir skiriasi nuo prūsų — galindu ir jotvingių, kuriuose šie aptinkami dažniausiai tik iki IV—VI a. Reti jie ir Padnieprės baltų paminkluose.

Nepilnais duomenimis — trūksta žinių apie buv. Klaipėdos krašte XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje vokiečių archeologų tyrinėtų kapinynų (Andulai, Aukštakiemiai, Laistai, Ramučiai, Véžaičiai ir kt.) radinius, kurie žuvo 1944—1945 m., Lietuvoje rasta daugiau kaip 2000 II—XV a. ietigalių (Kazakevičius V., 1978, p. 38).

Iš muziejuose sukauptų ietigalių apie 200 priklauso II—IV a., daugiau kaip 1200 — V—IX a.; pastarieji rasti bent 130-yje paminklų (Kazakjavichas B., 1988, p. 13).

V—IX a. ietigaliai yra įvairūs tiek pritvirtinimo prie koto atžvilgiu (įmoviniai ir įtveriamieji), tiek dydžiu, tiek plunksnos forma. Išskiriama tuo metu naudotų įmovinių ietigalių 8 (Kazakevičius V., 1979) ar 7 (Kazakjavichas B., 1988, p. 30—57) tipai ir grupė jų potipių bei variantų, o įtveriamųjų išskiriama dar tu tipai (Kazakevičius V., 1978), aptariama jų chronologija ir paplitimas.

1.1. ĮMOVINIAI

Lietuvoje vyrauja visą I m. e. tūkstantmetį. Jie sudaro absolūtią daugumą, pavyzdžiu, Jauneikiuose iš 232—225, Požerėje iš 60—58 ir pan., o daugelyje paminklų rasta tik įmovinių. Kaip jau minėta, Lietuvoje išskiriama bent 7 jų tipai, Latvijoje V—IX a. naudotų ietigalių — 4 tipai (Latvijos..., 1974, p. 157). Visų jų įmos apie 2—2,3 cm skersmens, labai retai jos daugiakampės ar ornamentuotos (pav. 44—47).

1.1.1. Rombo formos plunksna ietigaliai yra įvairaus dydžio, naujodami nuo III a. Jų žinoma apie 250, iš kurių bent 180 yra iš V—VIII a. kapų. Pagal įmos ir plunksnos ilgių santykį bei rombo formą išskiriama jų 4 ar 5 potipių (Kazakjavichas B., 1988, p. 22—36; Kazakevičius V., 1979, p. 53—56). Nuo III—IV a. naujotų ietigalių jie skiriasi tuo, kad ties plunksnos viduriu neturi ryškios išilginės briaunos — „siūlės“, plunksna yra išstesto rombo pjūvio. Ietigaliai 10—44 cm ilgio, jų plunksnos — iki 6—7 cm pločio.

Labiausiai buvo paplitę 2 rūšių ietigaliai: ilga plačia išstesto rombo formos plunksna bei ilga įmova ir maža plunksnele. Jie ap-

tiki visoje Lietuvoje: antai ilga įmova — Rytų Lietuvos pilkapiuose (Taurapilio pilk. Nr. 5, 9 — Tautavičius A., 1981, pav. 22, 42 : 2; Neravai (Grigiškės) — Kuncienė O., 1982, p. 47, pav. 6 : 4 — 6; Pakrauglė ir kitur), žemaičių (Kaštunaliai — Vaitkunskienė L., 1984, pav. 11 : 2; Sauginiai — Merkevičius A., 1984, pav. 5 : 1), žiemgalių (Jauneikiai), kuršių (Kurmaičiai—Pajuodupiai) kapinynuose. Rokėnuose rastas toks ietigalis žalvario žiedeliu pagražinta įmova. Jie ypač būdingi V—VII a., bet randama dar ir VIII a. kapuose (pav. 44).

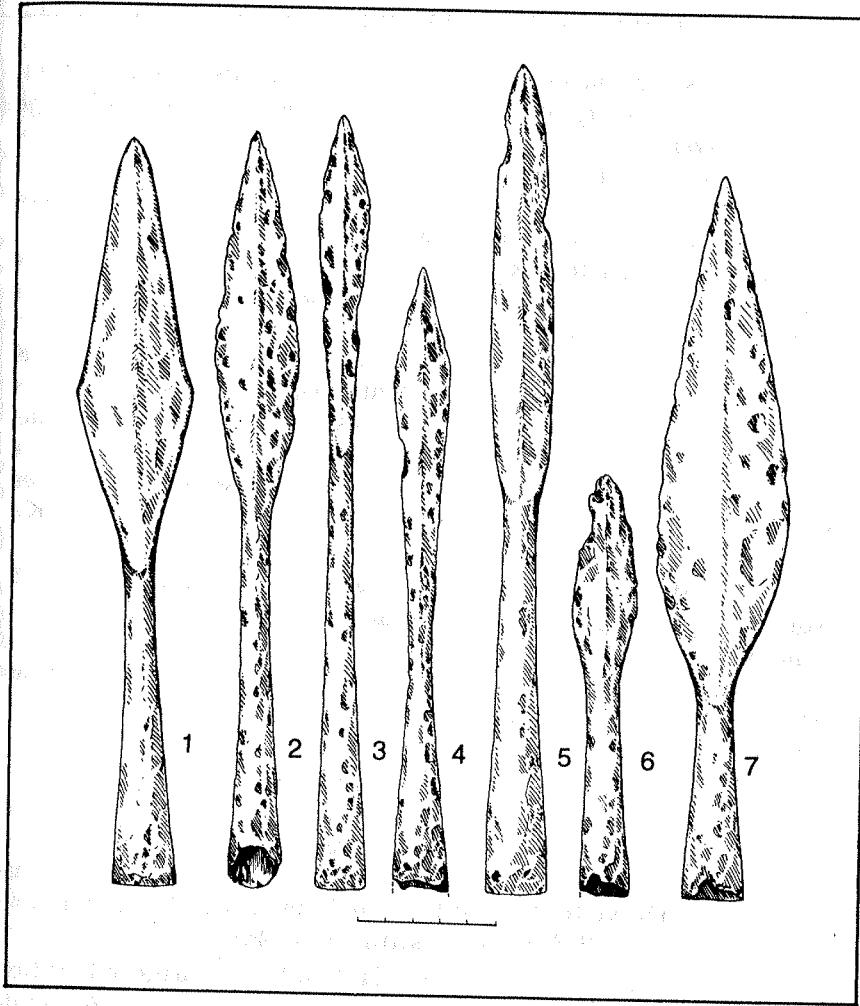
Šių ietigalių aptikta visoje Latvijoje. Čia ietigaliai didele plėcia plunksna laikomi būdingais V—VI a. (Latvijas..., 1974, lent. 34 : 13), o ilga įmova ir maža plunksna — daugiau VII—IX a. (Latvijas..., 1974, p. 157, lent. 39 : 22). Pavienių buvo VII a. Estijos ir Suomijos paminkluose (Stubavs A., 1976, p. 117—118). Ilga įmova ir maža lapelio formos plunksna ietigaliai V—VI a. buvo naudojami ir alamanų, frankų bei kitų germanų genčių (Die Germanen, 1983, pav. 177 : 1; Werner J., 1962, p. 79, pav. 10).

1.1.2. / Ietigalių profiliuota plunksna (V. Kazakevičius II tipas) aptikta apie 60-yje radimviečių. Jie gana įvairaus dydžio: ilgis — 7—46, plunksnos plotis plačiausioje vietoje — iki 7—7,5 cm. Įvairus ir plunksnos profiliaivimas — paplatinimas prie įmovo, taip pat įmovo bei plunksnos ilgių santykis (įmova sudaro 1/4—1/2 ietiglio). Plunksnos skersinis pjūvis — daugiausia išstėsto rombo arba lęšio formos, bet keletas turi išilginę briaunelę — tarsi įmovo tąsą (Jakštaičių—Meškių k. Nr. 93). Pavienių aštuonkampė įmova (Taurapilio pilk. Nr. 1 — Tautavičius A., 1981, pav. 36 : 1; įmova (Taurapilio pilk. Nr. 2 k. Nr. 1; Papiškių pilk. Nr. 5 k. Nr. 1 ir Vilkiautinio pilk. Nr. 2 k. Nr. 1; Papiškių pilk. Nr. 5 k. Nr. 1 ir kitur), kartais netgi ornamentuota (Kazakevičius V., 1979, pav. 2 : 1). Taigi, jie labai įvairūs (pav. 45).

Ietigaliai naudoti visoje Lietuvos teritorijoje, būdingiausi V—VI, bet kartais aptinkama ir VII a. kapuose (Neravai (Grigiškės) — Kuncienė O., 1982, p. 48, pav. 6 : 2, 3). Panašiai jie datuojami ir Latvijoje (Latvijas..., 1974, p. 57, lent. 39 : 12, 21), nors jų ten rasta ir IV a. antros pusės kapuose (Latvijas..., 1974, p. 157; Moora H., 1938, p. 443, 444).

Jie paplitę visame Rytų Pabaltijyje ir Skandinavijoje. Pavienių rasta Aukštutinėje Padnieprėje (Шмидт Е. А., 1970, p. 67, pav. 3 : 3; Хомутова Л. С., 1982, p. 32), V a.—VI a. pirmosios pusės Vidurio Europos paminkluose (Werner J., 1962, lent. 62 : 1).

1.1.3. Ietigalių ilga kalavijo formos plunksna ir trumpa aštuoniamampė įmova, kuri kartais prie plunksnos ir įmovo angos pagražinta reljefine ornamentuota juoste—žiedeliu (V. Kazakevičius III tipas). Jie stambūs — 39—51 cm ilgio. Plunksna — išskirtas III tipas).

44 pav. Imoviniai ietigaliai: 1 — iš Neravų (Grigiškių), Trakų r., pilkapio Nr. 14 kapo 1 ir 5 — iš pilkapio Nr. 4, kapo 4, kiti iš Jauneikių, Joniškio r., 2 — iš kapo 454, 3 — iš kapo 413, 4 — iš kapo 446, 6 — iš kapo 22 ir 7 — atsitiktinis.

3—4 cm pločio su nežymiai išilgine briauna. Rytų Lietuvos pilkapių srityje jų rasta 9-i (Казакявичюс В., 1988, p. 41—42); vienas — Taurapilio pilkapyno V a. pabaigos—VI a. pradžios kape, du — VI a. ar VII a. pradžios — Neravų (Grigiškių) pilkapiuose su akmenų vainikais ir sudegintų mirusiuju kapais (Kuncienė O., 1982, p. 49, pav. 6 : 1). Lapušiskėje ir Kvykliuose aptinkieji yra

apdegę, iš suardytų sudegintų mirusiuų kapų; jie turėtų priklausti VI—VII a.

Dar vienas, tik mažesnis (33 cm ilgio), ietigalis su daugiakampe įmova (11,5 cm ilgio) rastas Baltarusijoje, Ponizjės pilkapyje F. V. Pokrovskio, saugomas Maskvos valst. istorijos muziejuje. Nėra tiroslesnės jo metrikos, neaišku, su kuriais kitais dirbiniais buvo, bet, atrodo, turėtų priklausyti VI—VII a., nes šiam laikotarpiui priklauso kita šio paminklo medžiaga.

Iš kaimyninių ūričių tokiai ietigaliai nežinoma. Bet panašūs ietigaliai būdingi Abchazijos V a. kapams — jie turi tokios pat formos plunksną ir daugiakampę įmovą (Скалон К. М., 1978, p. 67, pav. 1 : 12—13). Ar Rytų Lietuvos pilkapių ietigaliai yra iš Abchazijos, ar kaldinti vietoje, sekant jais, ar tai tik atsitiktinis panašumas, nežinia. Galima tik priminti, kad i I m. e. tūkstantmečio vidurio Kaukazo ir Pabaltijo ryšius archeologai yra atkreipę dėmesį — Šiaurės Osetijos teritorijoje rasta lankinė laiptalinė segė, emaliuotos rago juostos dalis ir kt. (Амбров А. К., 1968).

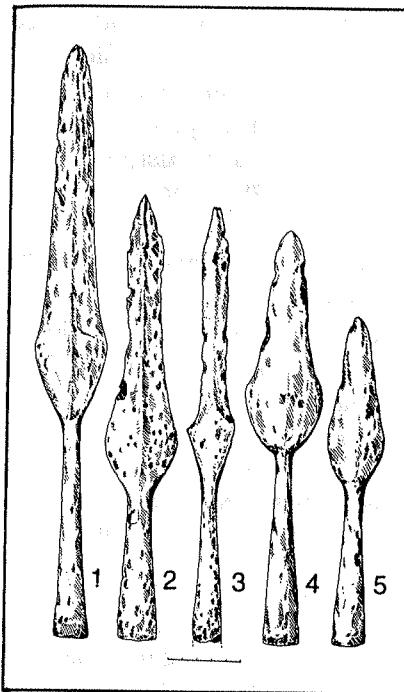
1.1.4. Ietigaliai lauro lapo formos plunksna (V. Kazakevičiaus išskirtas IV tipas) baltų karių naudojami nuo m. e. pirmųjų amžių (Michelbertas M., 1986, p. 172—173). V—X a. ietigalių plunksna pjūvyje yra ištęsto rombo arba lęšio formos. Jie taip pat įvairaus dydžio, ilgis — nuo 14—15 iki 40, bet dauguma 20—30 cm, o plunksna yra 3,5—6 cm pločio. Įmova sudaro 1/3—1/2 viso ietigilio (Казакевичюс В. К., 1988, p. 42—48).

V—X a. paminkluose jų rasta daugiau kaip 60. Naudoti jie virose Lietuvoje: Palūšėje, Neravuose (Grigiškėse), (Kuncienė O., 1982, p. 50, pav. 7 : 5); Jauneikių k. Nr. 466 ir kituose, Jurgaičių k. Nr. 5 (Nakaite L., 1972, p. 107, pav. 7), Kaštaunaliuose (Vaitkuskienė L., 1984, p. 84) ir kitur (pav. 46).

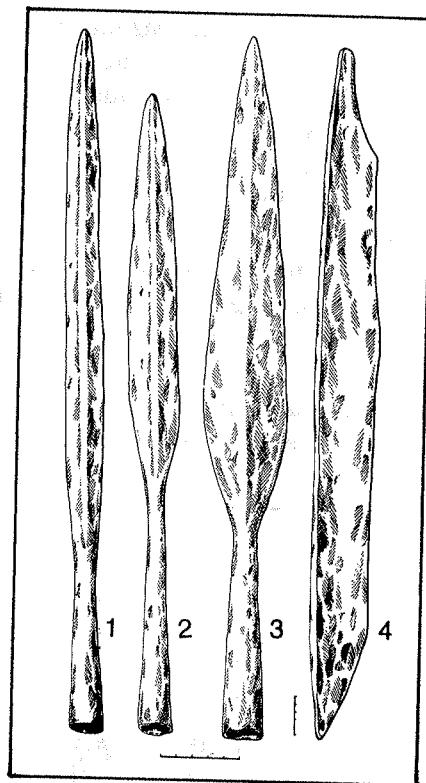
Tokie ietigaliai néra būdingi tik Lietuvai — jų rasta ir Latvijos vidurinio geležies amžiaus paminkluose (Latvijas..., 1974, lent. 39 : 3), taip pat Estijoje bei Suomijoje (Kivikoski E., 1973, pav. 545, 546; Salmo H., 1938, p. 198—199, lent. 24 : 1, 32 : 1), kur irgi naudoti iki IX a.

1.1.5. Ietigaliai karklo lapo formos plunksna (pagal V. Kazakevičiaus tipologiją — V tipas) taip pat įvairaus dydžio — 15—50 cm ilgio (dauguma nuo 18—20 iki 30—35 cm), turi siauresnę — 2—4,5 cm pločio — plunksną. Jų įmovą sudaro 1/3—1/5 viso ietigilio ilgio. Vélyvesniųjų įmova trumpesnė. Visų jų plunksna pjūvyje yra ištęsto rombo formos.

Pavieniai šios formos ietigaliai aptikti m. e. pirmųjų amžių kaupuose (Vienragių pilk. Nr. 4 k. Nr. 1, pilk. Nr. 7 k. Nr. 3 — Mi-

45 pav. Įmoiniai ietigaliai profiliuota plunksna: 1 — iš Neravų (Grigiškės) Trakų r., pilkapio Nr. 25 kapo 1, 2 — iš Jakštaičių—Meškių, Šiaulių r., 3 — iš Jauneikių, Joniškio r., kapo Nr. 438, 4 — iš Vyžių, Utenos r., pilkapio Nr. 7 kapo 1 ir 5 — iš pilkapio Nr. 5 kapo 2.

46 pav. Įmoiniai ietigaliai iš Juragičių, Šilutės r.: 1 — iš kapo 16, 2 — iš kapo 3 ir 3 — iš kapo 15, 4 — vienašmenis kalavijas iš Lazdininkų, Kretingos r., kapo 100 (1981 m.)

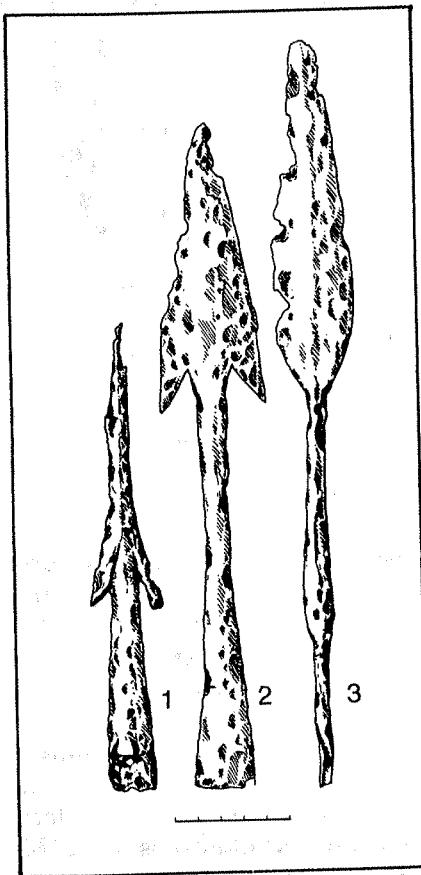
chelbertas M., 1986, p. 173), kiek gausiau — V—VI a. paminkluose, o daugelyje VII—VIII a. ir VIII—IX a. paminklų jie vyrauja. Pavyzdžiu, Požerėje jie sudaro apie pusę visų čia rastų VII—VIII a. ietigalių, Jauneikiuose — apie trečdalį aptiktų VII—X a. kapuose. Iš 24-ių Neravų (Grigiškės) pilkapyne rastų V—X a. ietigalių 10 (apie 41 %) yra karklo lapo formos plunksna (Kuncienė O., 1982, p. 49—50, pav. 7 : 1, 2), po kelis jų rasta Pamusių (Kuncienė O., 1973, p. 109—110, pav. 4 : 1), Sausių (Kuncienė O., 1971, p. 81, pav. 4 : 3) ir kituose pilkapynuose, taip pat pietų Užnemunės akmenų krūsnys — Papiškėse (Kulikauskas P., 1974, p. 95, pav. 9 : 2) ir Vilkiautinyje (Kulikauskas P., 1977, p. 95—

96, pav. 10 : 2, 3). Dažnai kape randami du tokie ietigaliai tik skirtingo ilgio (Tautavičius A., 1984, pav. 8 : 12, 9 : 1, 2). Šios formos ietigaliai plačiai naudoti ir X—XII a. (Volkaité-Kulikauskienė R., 1981, p. 11, pav. 2). Aptinkami jie ir Latvijoje (Latvijas..., 1974, p. 157, lent. 39 : 1, 2), o pavieniai — ir Baltarusijos baltiškuose paminkluose (Митрофанов А. Г., 1978, pav. 19 : 1, 20; 1980, pav. 2 : 14).

1.1.6. Ietigaliai lanceto formos plunksna (Kazakevičius V., 1979, p. 61; Казакевичюс В. К., 1988, p. 52—55) yra nedideli — nuo 12—13 iki 25—27 cm ilgio, jų plunksna — apie pusę ietigallo ilgio, siaura (1,8—2,7 cm pločio), kartais kiek storesnė, pjūvyje ištęsto rombo formos. Jų palyginti nedaug — apie 40: daugiausia iš vidurinės ir vakarinės Žemaitijos dalių V—VI a. kapų, o pavieniai rasta ir Rytų Lietuvos pilkapiuose (Kurganai) bei Vidurio Lietuvoje (Griniūnų k. Nr. 14). Naudoti jie dar ir VII—VIII a. (Jurgaičiai).

V. Kazakevičiaus nuomone, tokios formos ietigaliai esą kilię iš Vidurio Europos.

1.1.7. Ietigaliai su užbarzdėmis (pagal V. Kazakevičių VII tipas) sudaro paskutinę įmovinių ietigalių grupę (Казакевичюс В. К., 1988, p. 55—57). Jie turi įvairaus ilgio įmovą ir trumpą ar ištęsto trikampio formos plunksną su dviem užbarzdėmis. Jų ilgis — 12—37 cm. Naudoti visą m. e. I tūkstantmetį Vienas 12 cm ilgio ietigaliukas su užbarzdėmis rastas II a. kape Kašučių pilkapiuose, o Palangos X a. kape kartu su

47 pav. Įmoviniai ietigaliai su užbarzdėmis ir išveriamas ietigalis: 1 — iš Želmeniškė, Utenos r., pilkapių Nr. 5, 2 — iš Neravė (Grigiškių), Trakų r., pilkapių Nr. 18, kapo 2, 3 — iš Požerės, Šilutės r., kapo 94.

dviem juostiniais ietigaliais buvo ir 32 cm ilgio ietigalis su užbarzdėmis (pav. 47 : 1,2).

Dabar Lietuvoje žinoma 13 jų radimviečių (visur rasta tik po vieną šio tipo ietigalių). Dauguma jų priklauso III—IV a. (Akvieriskės, Bogutiškės ir greičiausiai Moškėnų, taip pat Dirmiškių, Zastaučių ir galbūt Velikuškės piliakalnio radiniai). IV a. pabėgai—V a. pradžiai turėtų priklausyti Antasarės pilk. Nr. 4 rastas 37 cm ilgio ietigalis (Покровский Ф. В., 1897, p. 166). Želmeniškės pilk. Nr. 5 k. Nr. 1 prie mirusiojo dešiniosios kojos kelio rastas 26 cm ilgio ietigalis turi trumpą — tik 10 cm ilgio įmovą. Jis buvo V a.—VI a. pradžiai būdingame pilkapyje kartu su ietigaliu lauro lapo formos plunksna. Trečias I m. e. tūkstantmečio vidurio aptiktas Neravė (Grigiškių) pilk. Nr. 18 sudeginto mirusiojo kape kartu su kovos kirviu ir peiliu (Kuncienė O., 1978, p. 59—60, pav. 1 : 1), turėtų priklausyti V—VII a. Jis — 29,5 cm ilgio (įmova — apie 17 cm). Dar du tokie ietigaliai rasti to paties laikotarpio Rytų Lietuvos tipo pilkapiuose vakariniame Baltarusijos pakraštyje: Čornaja Lužos pilkapiuose — 17 cm ilgio su 5,5 cm ilgio plunksna ir ornamentuotu įmovo galu (LAB, 1961, pav. 214 : 5; Гуревич Ф. А., 1962, pav. 52 : 3), antras — Ponizjės pilkapiuose. Panašus į jį (su tokiu pat įmovo galu ornamentu) aptiktas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje po kultūriui sluoksniu, Vilnios slėnyje, į pietus nuo valdovų rūmų.

Palyginti retai šie ietigaliai randami buv. Rytprūsiuose (Gäerte W., 1929, p. 244, 252), datuojami III—IV a. Latvijoje keli rasti IV—V a. pilkapiuose, poros fragmentai Kentės ir Luokstenės piliakalniuose (Latvijas..., 1974, p. 157; Atgāzis M., 1974, p. 165). Tiesa, minima, kad Kalnamuižos lobyje prie Tervetės buvo rasti net 54 tokie ietigaliai, bet pilnesniu duomenų apie juos neliko Urtāns V., 1977, p. 44, 149). Vienas rastas Gruobinioje VII—VIII a. kapuose (Nerman B., 1958, p. 178, lent. 12 : 70). Pavienių aptikta ir Bancerovo—Tušemlios kultūros paminkluose (Bancerovo ir Labenščinos piliakalniuose prie Minsko) (Митрофанов А. Г., 967, pav. 2 : 1; 1980, pav. 2 : 13) bei Aukštutinėje Padnieprėje (Шмиಡт Е. А., 1970, pav. 3 : 2). Jie laikomi būdingais VI—IX a. Volgos ir Okos aukštupių baseinuose (Розенфельд И. Г., 1982, p. 128—133, pav. 32, 33) ir naudoti Rusijoje iki XI a. (Кирпичников А. Н., 1966, p. 6, 17, lent. 10 : 3—5). Jie buvo žinomi ir Švedijoje bent iki VII a. antros pusės (Stenberger M., 1977, p. 381), retai — Suomijoje (Salmo H., 1938, p. 218—219; Kivikoski E., 1973, pav. 548); čia datuojami VI a. antra puse — VIII a.

Vadinasi, šie ietigaliai rodo ryšius su kaimyniniais kraštais. Dalis ginklų tyrinėtojų juos laiko medžioklės īrankiu (Кирпичников А. Н., 1966, p. 2, 17).

Į minėtas gausesnes ar mažesnes grupes nejeina pavieniai to meto įmoviniai ietigaliai, pavyzdžiu, Jurgaičių k. Nr. 16 kartu su lankine laipteline sege ir vienašmeniu kalaviju be skersinių rastas 42 cm ilgio toks ietigalis. Jis turi 31 cm ilgio, 2,5 cm pločio plunksnų su išilgine briauna ir grioveliais abipus briaunelės (Naujaitė L., 1972, pav. 7, kair.). Panašių rasta Linkūnų VII—IX a. kapuose (Engel C., 1931, pav. 3f, g), Suomijoje vienas toks ietigalis yra net 61,7 cm ilgio (Salmo H., 1938, p. 205—207, pav. 6 : 1).

1.2. Įtveriamieji

Lietuvoje jie žymiai retesni ir ne tokie įvairūs. Išskiriama tik du jų tipai: a) lauro lapo formos plunksna, b) su užbarzdėmis (pagal V. Kazakevičių VIII ir IX tipai).

Įtveriamieji ietigaliai lauro lapo formos plunksna daugiausia yra 20—40 cm ilgio. Apie pusę jo sudaro plunksna, kurios plotis siekia 3—4,5 cm. Ankstyvesnieji turi tik užsmailintą įtvaros-kotelio galą, o vėlyvesnių įkotės nuo plunksnos iki pusės ilgio po truputį storėja, po to — smailėja (pav. 47 : 3).

Lietuvoje žinoma apie 30 jų radimviečių, daugiausia šiaurinėje jos dalyje, ir daugiau kaip 90 šių ietigalių (Kazakevičius V., 1978, p. 41—43, pav. 2). Kai kuriuose paminkluose (Jauneikiai, Pamiškiai, Maudžiorai, Linksmučiai) jų rasta po keliolika, o kituose — po keletą ar tik vieną kitą (Požerė — Tautavičius A., 1984, pav. 10; Neravai (Grigiškės) — Kuncienė O., 1982, pav. 7 : 6; Pučkalaukis — Jankevičienė A., 1958, p. 49, pav. 5 : 1 ir kitur). Daugiausia jų rasta VIII—IX a. kapuose, pavieniai ir VII a. kapuose, sakykim, Pamiškių k. Nr. 27 toks ietigalis rastas su lankine skliutakoje sege. Dalis dar naudota ir X—XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1981, p. 9).

Žymiai labiau tokie ietigaliai buvo paplitę Latvijoje. Iš esamos medžiagos matyti, kad jie ypač būdingi VIII—IX a. latgalių ginkluotei (Latvijas..., 1974, p. 157, lent. 39 : 7, 8; Šnore E., 1987, p. 27—28), rečiau randama žiemgalių kapuose. Pavienių aptikta Estijoje, Suomijoje.

Įtveriamieji ietigaliai su užbarzdėmis Lietuvos teritorijoje žinomi tik keli (Kazakevičius V., 1978, p. 43—44). Du jų rasti Pa pilėje. Vienas toks ietigalis su kiek profiliuota, apie 8,5 cm ilgio plunksna buvo Kerelių piliakalnyje (Grigalavičienė E., 1992, pav. 25 : 1), o kitas panašus — Sudotos pilkapiuose. Pastarasis yra 33,5 cm ilgio, turi 9,2 cm ilgio plunksnų ir užsmailintą įkotęs galą (Kaczyński M., 1963, pav. 24n; Kazakevičius V., 1978,

pav. 1 : 1). Tokie ietigaliai žymiai populiaresni Latvijoje: VI—IX a. paminkluose jų rasta apie 100 — ypač jie paplitę Padauguveje ir Aiviekstės baseine (Latvijas..., 1974, p. 154; Atgazis M., 1980, pav. 4).

Ietys su tokiais antgaliais ypač buvo paplitusios frankų teritorijoje ir vadinamos *ango* (Salmo H., 1938, p. 228). Iš čia jos plito Vidurio Europoje, Skandinavijoje, ypač populiarios VI—VIII a. jos buvo Suomijoje. Čia rasti ietigaliai yra 23—124 cm ilgio, turi ilgą siaurą plunksnų, kartais kiek įgniaužtą arčiau užbarzdžių, ir nedideles smailias užbarzdes (Salmo H., 1938, p. 211—212, pav. 56)

Matyt, iš Skandinavijos ar Suomijos mada naudoti ietis su įtveriamaisiais užbarzdiniais antgaliais pateko į Padauguvi, iš ten pavieniai egzemplioriai pasiekė Lietuvą.

2. KOVOS PEILIAI

Kaip ginklas galėjo būti naudojamas kiekvienas bent kiek ilgesnis peilis. Tačiau dalis jų turi ilgas, kartais gana sunkias geležtes ir vargu ar tiko darbui. Jie laikomi tik ginklais, tuo labiau, kad randami vyru kapuose. Vyrauja nuomonė, kad visus peilius, kurių geležtės ilgesnės kaip 20—25 cm, reikia laikyti ginklais (Mandel M., 1977, p. 236; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 217; Kazakjavicius B. K., 1988, p. 11). Vadinas, kovos peiliais laikomi tokie, kurių geležtės nuo 20—25 iki 40—60 cm. Kartu su medine 10—11 cm ilgio rankena peilių ilgis siekė iki 60—70 cm. Jie naudoti visoje Lietuvoje, daugiau šių radinių yra iš pajūrio srities bei Vidurio ir Šiaurės Lietuvos kapinynų, kur būta papročio vyrus laidoti su kovos peiliais. Rečiau jie aptinkami Rytų Lietuvos pilkapiuose bei Užnemunėje. Naudoti nuo II—III a. (Noruišiai; Kurmaičių k. Nr. 1; Rūdaičių k. Nr. 52 ir kitur). Plačiau išplinta, V—VI a.

V—X a. kovos peilių gausiau ir jie įvairesni — bent trijų formų geležtėmis: a) smailiomis, b) išprastinės — darbo peilių — formos, c) plačiaisiais galais — platieliai.

2.1. Smailiomis geležtėmis

Prie įkotės geležtė yra 3—3,5 cm pločio ir toliau tolygiai smailėja, jų smaigaliai ilgi, siauri. Geležtės turi gana masyvias nugarėles ir 2—3 griovelius, lygiagrečius nugarélei, arčiau koto ir siekia iki 40 cm ilgio. Tokie peiliai primena durklus. Jie būdingi V—VI a. kapams. Rasta Greižėnuose (Bezenberger A., 1900, p. 141, pav. 53), Kalniškių k. Nr. 51 (Kazakevičius V., 1992, p. 103), Pa-

kalniškių (Šakių r.) k. Nr. 16; Plinkaigalio k. Nr. 45 ir 52 (Kazakevičius V., 1993, pav. 128 : 1, 10), Rubokuose, Vidgiriuose (Šimėnas V., 1988b, p. 96, pav. 10), Sambijoje (Gaerte W., 1929, pav. 245). Pastaruoju metu paskelbta 17 šių V a. antros pusės—VI a. durklu radimviečių. Daugiausia jų rasta Vidgiriuose. Kartografiuojant radinius paaiškėjo, kad durklais daugiausia naudojosi

48 pav. Kovos peilis-durklas iš Vidgiriu, Šilutės r., kapo 18

skalviai ir aukštaičiai (Šimėnas V., 1996). Galimas dalykas, kad iš Sambijos jie ir plito į Lietuvos teritoriją (pav. 48).

2.2. Darbo peilių formos geležtėmis

Šie peiliai taip pat turi 2–3 cm pločio geležtes, masyvias — iki 0,8–0,9 cm storio — nugarėles. Įkotės užkirstos iš abiejų pusių, kartais siauros, ilgos, pamažu smailėja (ilgis — iki 6,5–10 cm). Gibaičiuose, Lieporiuose, Jauneikiuose, Plinkaigalyje rasta peilių, kurių mediniai kotai prie geležtės buvo apkaustytini 2–2,5 cm pločio geležiniu žiedu. Panašiai apkaustytomis rankenomis kovos peilių rasta ir Žiemgaloje. Tokie kovos peiliai Lietuvoje žinomi iš Jauneikių k. Nr. 371 (Kazakevičius V., 1981, pav. 1 : 1), Plinkaigalio k. Nr. 16 (ten pat, pav. 1 : 4), Vilniautinio (Kulikauskas P., 1977, pav. 9 : 11, 12), Taurapilio pilk. Nr. 1 ir kitur. Kartais jau V—VI a. jie nešioti medinėse geležimi apkaustytose makštyse (Kulikauskas P., 1977, pav. 9 : 8, 9); tokį buvo Plinkaigalio k. Nr. 107, Jauneikių k. Nr. 271 ir t. t.

Šie kovos peiliai ypač būdingi žiemgalių ir aukštaičių V—VI a. kapams, pavyzdžiui, Plinkaigalyje su kovos peiliais palaidota beveik trečdalies vyrų (Kazakevičius V., 1993, p. 74—77), Jauneikiuose — 16 (Vaškevičiūtė I., 1986, p. 44—45). Vidurio Lietuvoje VII a. įsigalėjus mirusujių deginimo papročiui, ginklai, tarp jų ir kovos peiliai, buvo dedami į kapus žymiai rečiau, o žiemgalių ir dalis žemaičių pradeda naudoti kitos formos — plačiagalius — kovos peilius. Tik pajūrio srityje VIII—XI a. išlieka paprotys vyrui į kapą dėti kovos peilių įprastos formos geležte. Jie dažniausiai IX—XI a. kuršių kapuose; čia peiliai odinėse, žalvariu apkaustytose makštyse. X—XI a. pavieniai patenka ir į kaimyninius žemaičių gyventus plotus. Retkarčiais su kovos peiliu savo mi-

rusiuosius laidojø ir lamatiečiai bei skalviai. Tačiau pajūrio srityje kovos peilius VII—IX a. pamažu pakeitë vienašmeniai kalavijai be rankenos skersiniu.

Kovos peiliai aptinkami ir Latvijoje (Latvijas..., 1974, lent. 39 : 15, 20), gausiai ir įvairių iš VI—VIII a.—Suomijoje (Salmo H., 1938, p. 340—342); žinomi ir Vidurio bei Vakarų Europoje — ko-

49 pav. Platasis kovos peilis iš Požerės, Šilalės r., kapo 76

vos peilių germanai kartais dar naudojo iki VIII a. (Die Germanen, 1983, pav. 180 : 1).

2.3. Platieji

Jie yra masyvūs — nuo 15—20 iki 45—65 cm ilgio geležtėmis, kuriuos prie koto yra tik 2—3 cm pločio, o toliau platėja ir prie ašmenų galio siekia iki 6—9,5 cm. Geležtės galas yra įstrižai nu-kirstas (pav. 49). Peilių įkotės užkirstos iš abiejų pusių, plačios, pamažu smailėja, bet gana trumpos — iki 7—8 cm. Žinoma kelio-likai tokios formos „miniatiūrinių“ peilių (Valdomų k. Nr. 10, Pavirvytės k. Nr. 21, Jauneikių k. Nr. 138, 193, 211, 212). Jų ge-ležtės tik 11—20 cm ilgio, plotis prie galio — 2—3 cm. Kartais tokis „kovos peilis“ randamas kape kartu su normalaus dydžio kitu tokios pat formos peiliu, kartais jie net padėti vienas ant kito, kai kur jidéti vaikui.

Jų randama vyru kapuose prie peties ar galvos, bet dažniausiai ant dubens ar šlaunikaulių, rankeną į dešinę pusę, ašmenimis į galvą. Makščių pėdsakų aptinkama labai retai (Požerės k. Nr. 76, Jauneikių k. Nr. 100), taip pat ir Latvijoje (Nukšių k. Nr. 90, Kalniešių k. Nr. 27; Šnorpė Ǝ., 1985, p. 30, lent. 10 : 15; Šnore E., 1987, p. 28, lent. 10 : 6). Makštys buvo medinės, aptrauktos oda, kai kurios kaustytos žalvariu.

Technologinė analizė parodė, kad peiliai nukalti iš paketinės geležies, įanglintos geležies, o ašmenys kartais suvirintos iš trijų geležies ir plieno juostelių (Stankus J., 1970, p. 121). Taigi, geležtėmis ir ašmenims stengtasi suteikti kietumo, aštrumo, taip pat lankstumo.

Platieji kovos peiliai buvo paplitę Žiemgaloje ir šiaurinėje žemaičių teritorijos dalyje. Kai kuriuose kapinynuose jų rasta

gana daug: pavyzdžiu, Jauneikiuose — daugiau kaip 50 (Vaškevičiūtė I., 1986, p. 43—44), Požerėje — 18, Maudžioruose — 18 ir pan. 1975 m. buvo žinoma bent 30 jų radimviečių ir apie 130 šių radinių (LAA, 1978, p. 214). Per pastaruosius dvidešimt metų jų skaičius išaugo — dabar yra 50 radimviečių ir apie 200 tokius kovos peilių. Gausiai jie paplitę nuo Viešnių ir Šilalės apylinkių vakaruose iki Biržų ir Svėdasų apylinkių rytuose, o pietuose pavieniai egzemploriai rasti Ariogalos apylinkėse ir net Serežiuje.

Tyrinėti paminklai rodo, kad plačiais kovos peiliais žemaičiai naudojosi VII—VIII a. (Maudžiorai, Kaštaunaliai, Požerė ir pan.), jų dar nerasta V—VI a. ir nebéra IX—X a. kapuose. Tuo tarpu ir Lietuvoje gyvenę žiemgaliai jais ginklavosi dar ir X—XI a. Taip Linksmučių k. Nr. 43 tokis peilis rastas su pasagine sege keturkampėmis galvutėmis. Pamiškių k. Nr. 23 ir Pavirvytės k. Nr. 10 tokie kovos peiliai rasti su pasaginėmis segėmis su daugiakampėmis galvutėmis. Gretimoje Latvijos teritorijoje 1974 m. buvo žinomas 58 jų radimvietės ir 219 tokius peilių (Latvijas..., 1974, p. 156—157, lent. 39 : 17—20; Atgazis M., 1980, pav. 4). Žiemgaliai ir latgaliai jais naudojosi dar X a. (Latvijas..., 1974, p. 241).

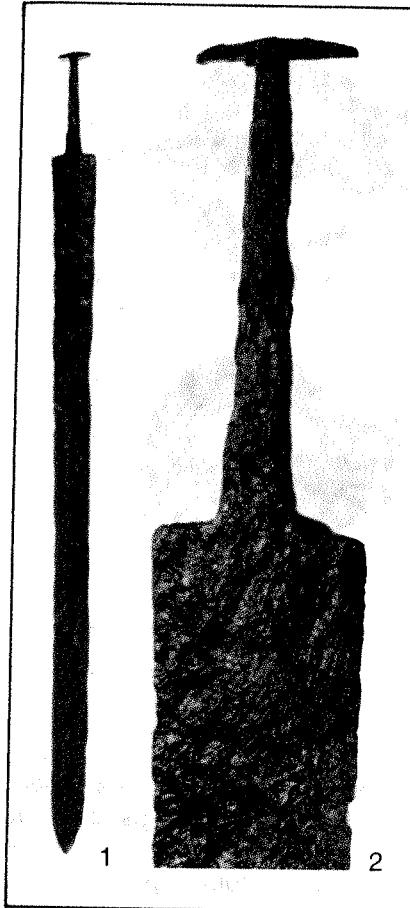
3. KALAVIJAI

Geležinis kalavijas Vakarų ir Vidurio Europoje pradėtas naudoti dar Halštato laikotarpiu. I tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniaiš ſimtmečiai bei m. e. pirmaisiais amžiais jų turėjo ir vakarų baltų gentys (Gaerte W., 1929, pav. 109; Jaskanis J., 1977, p. 285). Seiniausiai kalavijai, aptiktai Lietuvoje priklauso I m. e. tūkstantmečio viduriui. Rasti du šio laikotarpio dviašmeniai kalavijai.

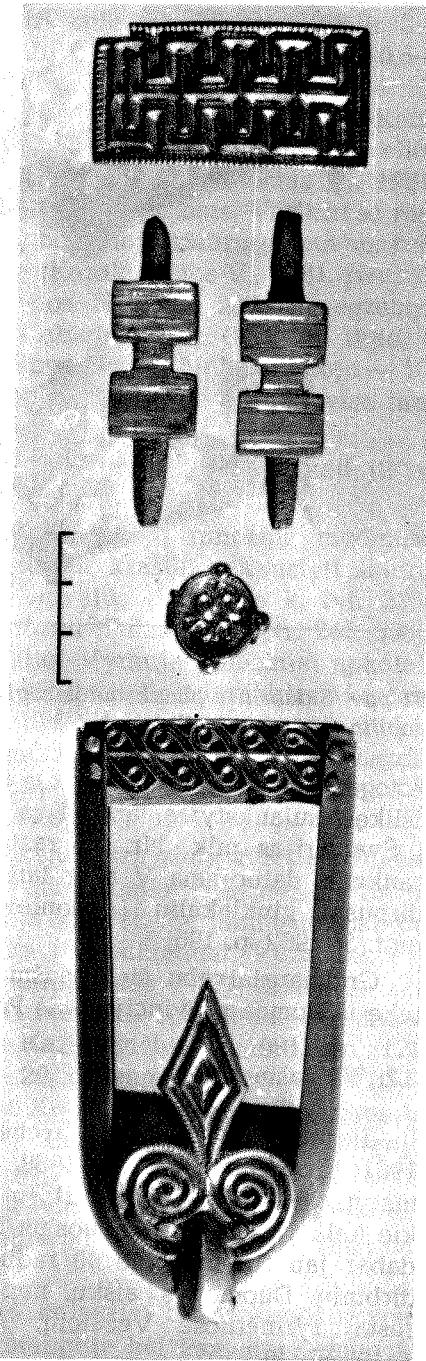
3.1. Dviašmeniai

Vienas rastas Taurapilio pilk. Nr. 5 V a. pabaigos—VI a. pradžios vyro kape. Jo geležtė — 80 cm ilgio, 5 cm pločio, smaili, su vos žymiu išilginiu grioveliu, įkotė siaura, 11 cm ilgio, užbaigta plokščiu, kiek išgaubtu 4 cm ilgio skersiniu. Rankena, ko gero, buvo medinė, apie 4 cm skersmens. Dydžiu ir forma jis panašus į Tautų kraustymosi laikotarpio IV tipo A grupės kalavijus, nors turi ir III tipo bruozą (Behmer E., 1939, p. 53—82; Tautavičius A., 1981). Kalavijas buvo medinėse makštyse, kurios aptrauktos oda ir pagražintos metaliniai, daugiausia sidabriniai pauksuotais apkalais (pav. 50—52).

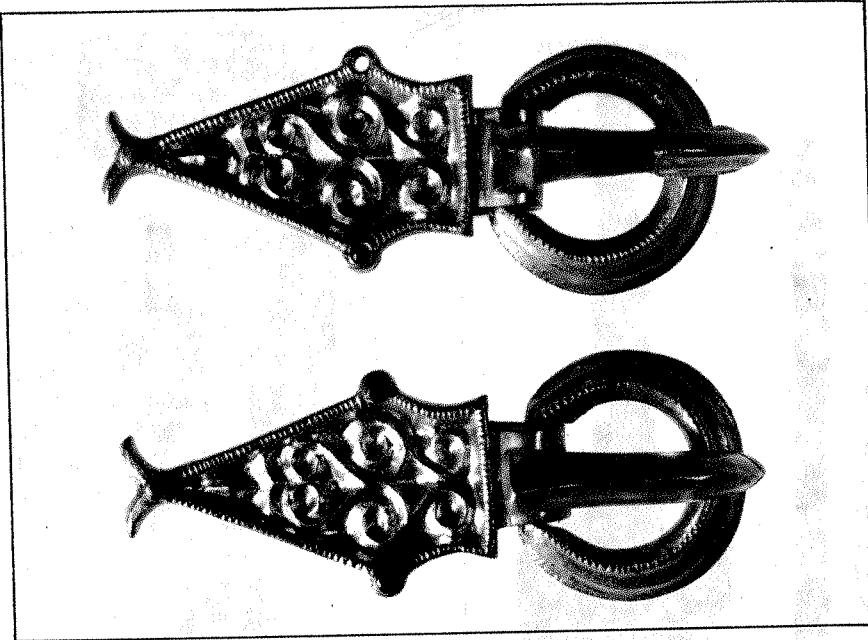
Antras dviašmenis kalavijas aptiktas Krikštonyse, Nemuno nuplauto didelio pilkapio su akmenų vainiku vietoje šalia apardytu

50 pav. Dviašmenis kalavijas ir jo rankena iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

51 pav. Kalavijo iš Taurapilio pilkapio Nr. 5 sidabriniai pauksuoti makštu apkalai

52 pav. Sidabrinės pauksuotos sagtys kalavijo makštims prisegti iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

žmogaus griauciu (Kulikauskas P., 1959, p. 76, pav. 5). Jis blogai išlikęs, sulankstytas, apie 1 m ilgio. Forma, dydžiu jis panašus į Švaicarijos pilk. Nr. 25 rastą dviašmenį kalaviją su medine rankena, datuojamą V a. ir laikomą nukaltu Romos provincijose dirbusių ginklakalių (Antoniewicz J., 1961, p. 8—10, 16—19, lent. 5; 1962, p. 196).

Greičiausiai abu šie dviašmeniai kalavijai i Lietuvą bus patekę iš Romos provincijų — iš Padunojės.

3.2. Vienašmeniai

Jie susilaukė didesnio archeologų dėmesio (Kazakevičius V., 1981; Kazakjavichas B. K., 1988, p. 99—109). Iš paskelbtų duomenų matyti, kad buvo žinoma 31 jų radimvietė ir daugiau kaip 95 tokie kalavijai. Per pastaruosius kelerius metus radinių pagausėjo: dabar jau žinoma apie 40 radimo vietų ir daugiau kaip 140 šių dirbinių. Duomenys, aišku, nepilni, nes nežinome, kiek jų buvo rasta tyrinėtuose Vėžaičių, Andulių ir kituose kapinynuose (pav. 46 : 3).

Vienasmeniai kalavijai su medinėmis be skersinių rankenomis yra didelio peilio formos, turi apie 50—75 cm ilgio ir 3—4,8 cm pločio smailias geležtes. Jų nugarėlės storos (apie 0,5—0,8 cm, o iš Jauneikių k. Nr. 377 — net 1,3 cm). Geležtė prie nugarėlės kartais turi iš abiejų pusų platesnį griovelį (Vilkų Kampos k. Nr. 1), kai kada — vieną ar du siaurus negilius griovelius (Kiauleikių k. Nr. 34, Kašučių k. Nr. 25; Kazakevičius V., 1981, pav. 13). Bet tai būdingiau VIII—IX a. kalavijams. Varliškėse rasto kalavijo geležtė prie nugarėlės, be dviejų siaurų griovelių, turi dar įmuštų dvigubų lankelių eilutę (Kazakevičius V., 1981, pav. 4). Jų įkotės dažniausiai blogai išlikusios. Iš geriau išlikusių egzempliorių matyti, kad jos užkirstos iš abiejų pusų, 8—9 cm ilgio, o kartais ir ilgesnės (1958 m. Pryšmančių k. Nr. 2 rastojo — 10, Varliškių kalavijo — 13 cm). Taigi, kartais įkotė ējo per visą rankeną, panašiai kaip Taurapilio kalavijo.

Kiauleikių kalavijų technologiniai tyrimai parodė, kad jie iš paketinės geležies, įanglinti (Stankus J., 1970, p. 121).

Pajūrio srities kapinynuose šių kalavijų randama medinėse makštyse, kurių smaigalys, o kartais ir kraštais apkaustyti siauru U formos apkalu. Makščių galai apvalūs (Palangos k. Nr. 235; Jurgaičiai, Vilkų Kampas) ar smailesni (Palangos k. Nr. 245, 338), priklausomai nuo kalavijo smaigalio. Vyrauja geležiniai apkalai, bet kai kada naudota ir žalvario juostelė. Be to, makštys kartais turėjo du skersinius apkalus su nedidelėmis kilpelėmis prie makščių angos, taip pat ašmenų (Kašučiai, Lieporiai, Palanga, Lazdininkai, Jurgaičiai). I kilpeles ar kilpą buvo įveriami dirželiai kalavijo makštims prie diržo ar perpetės prikabinti.

Vienasmeniai kalavijai be rankenos skersinių rasti turtingenuose V—VI a. vyru kapuose — Aukštkiemiai (Tischler O., 1888), Pagrybis (Vaitkuskienė L., 1985, p. 75, 79). Jie labiausiai paplitę pajūrio srityje — rasta po keliolika (Aukštkiemiai, Vėžaičiai, Palanga) ir net po keliašdešimt (Lazdininkuose — 37), mažiau — Žemaitijoje, Žiemgaloje. I rytus nuo Nevėžio žinomi tik 3 radiniai (Pamusiai, Sargėnai ir Varliškės — Kazakevičius V., 1981, pav. 12). Iš V—VII a. kapų turime tik apie 20, o dauguma jų yra iš VIII—IX a. kapų. Tik keli jų rasti dar ir X—XI a. kapuose (Palangos k. Nr. 133, 351, Pryšmančių k. Nr. 2 (1958 m.). IX a. pabaigoje (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 205) ar X a. (Engel C., 1931, p. 319) juos išstūmė atvežtiniai ir vietoje nukalti ilgesni dviašmeniai (rečiau vienašmeniai) kalavijai su metaliniais rankenų skersiniais.

Panašūs V—IX a. vienašmeniai kalavijai be rankenos skersinių aptinkami Semboje, rečiau Notangoje bei Pamedėje, daug jų

skalvių kapinynuose Nemuno kairiajame krante (Linkūnai), jie ypač būdingi VII—IX a. kapams (Engel C., 1931, p. 319). Latvijoje rasti tik pavieniai egzemplioriai Kurše ir latviškoje Žiemgalos dalyje (Latvijas..., 1974, p. 157, lent. 40, 27). Idomu, kad skandinavų kolonistų VII—VIII a. kapuose Gruobinioje irgi rasta panašių kalavijų. Vienas jų — 64 cm ilgio geležte — išskiria iškės ilgiu — ji siekia 32 cm (Nerman B., 1958, lent. 12 : 68; Latvijas..., 1974, lent. 77 : 9). Matyt, šis kalavijas turėjo labai ilgą rankeną, juo buvo galima užsimoti ir kirsti abiem rankomis, greičiausiai jis nukaltas kariui-raitelui. Vienašmeniai kalavijai be rankenos skersinių VIII a. plito Suomijoje (Salmo H., 1938, p. 160—164, 342; Kivikoski E., 1973, pav. 523).

Vienašmeniai kalavijai be rankenos skersinių geležimi apkausytose makštyse su viena ar dvem kilpomis pakabinimui buvo naudojami ir kitų Vidurio Europos genčių ir tautų — būdingi VII—VIII a. avarų kultūrai Vengrijoje (Jaždževski K., 1981, pav. 189 : 1).

4. KOVOS KIRVIAI

Kaip ginklas galėjo būti ir, matyt, buvo naudojamas kiekvienas kirvis. Tačiau m. e. I tūkstantmečio viduryje Lietuvoje pradedami kaldinti kirviai, kurie buvo skirti tik kovai. Tai pentiniai siaurašmeniai kirviai, kurių išskiriamos dvi grupės: 1) ornamentuoti, 2) su atsparnėmis (Kazakjavichius B. K., 1988, p. 76—81).

Pirmosios grupės kirviai 18—23 cm ilgio, jų ašmenys 6—7,3 cm pločio. Tik Dūkšto apylinkėse rastasis mažesnis — 15 cm ilgio, ašmenys — 5,4 cm pločio. Jų pentis apvali, pailginta į abi puses, skylė kotui ovali, korpusas žemiau penties išmaugtas, toliau platėja į abi puses. Dydžiu ir forma panašūs į gausiai rastus tos pat formos VI—IX a. darbo kirvius, bet korpuso briaunos su iškartėlėmis (Taurapilio pilk. Nr. 1, Neravų (Grigiškių) pilk. Nr. 18 k. Nr. 3), o kai kurių kirvių šonai dar papuošti tiesių ar laužytų skersinių griovelį juoste. Yra tik 12 tokiai kirvių. Iš jų 8 rasti Rytų Lietuvos pilkapiuose (žinomas 7 jų radimo vietas), o 4 kirvių radimvietės nežinomas. Kaip matyti iš Taurapilio pilk. Nr. 1 radinio, jie naudoti nuo VI a. pradžios. Neravų (Grigiškių) ir Pakretuonės—Rėkučių pilkapių radiniai datuojami VI—VII a. (Kuncienė O., 1978; Girininkas A., 1994, p. 103—104).

Kirviai su atsparnėmis (pav. 53) kiek mažesni — 17—19 cm ilgio, turi 6—7,5 cm pločio ašmenis. Pentis sunki, su atsparnėmis — smailiomis ataugomis abipus kirvakočio, priekinėje ir užpakalinėje penties dalyje. Korpusas žemiau penties išniaužtas.

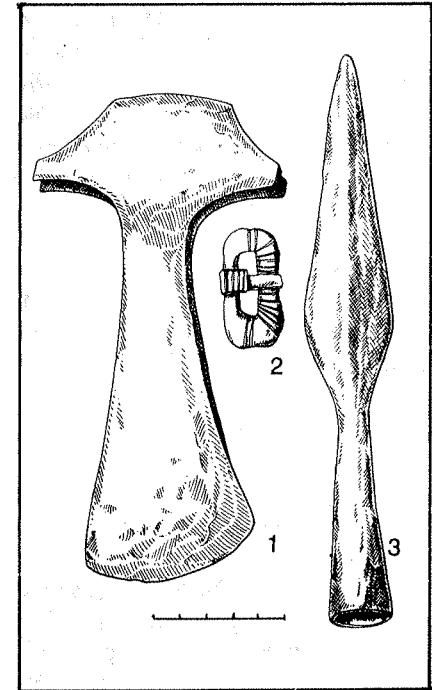
53 pav. Rėkučių, Švenčionių r., pilkapiro radiniai: 1 — kovos kirvis, 2 — sagtelė ir 3 — įmovinis ietigalis

Du iš šių kirvių (Taurapilio pilk. Nr. 6 ir Budrionių) taip pat iškartėlėmis. Jie sunkesni — sveria 360—640 g — už pirmosios grupės kirvius — 285—470 g (Kazakjavichius B. K., 1988, p. 77). Manoma, kad jie turėjo iki 50 cm ilgio plotus.

8 tokie kirviai yra iš Rytų Lietuvos pilkapių, dar 4 — iš tokiai pilkapių gretimuose Baltarusijos rajonuose — Budrionių (Покровский Ф. В., 1899, pav. 18) ir Smurgonių (Гуревич Ф. Д., 1962, pav. 57). Be to, dar 5 tokie kirviai (dalis jų apdege) yra muziejuose be radimo vietas, greičiausiai iš Rytų Lietuvos pilkapynu. Taigi, dabar žinoma bent 17 tokiai kirvių ir 10 jų radimo vietų Rytų Lietuvos pilkapių areale.

Kovos kirvių su atsparnėmis šio tipo pilkapiuose rasta V a. antros pusės — VI a. pradžios nesudegintų mirusiuju kapuose su ovalia sagtele ir lankine sege aukštu liemeneliu trumpa įvija Cegelnės pilk. Nr. 2 k. Nr. 1 (Tautavičius A., 1966, pav. 1 : 1—5) ir Taurapilio pilk. Nr. 6 (Tautavičius A., 1981, pav. 40 : 2), vėlesniuose — VI—VII a. — sudegintų mirusiuju kapuose Rėkučiuose—Pakretuonėje (Tautavičius A., 1966, pav. 1 : 6—8) ir VII—VIII a. kapuose Smurgonyse bei Budrionių pilk. Nr. 9. Vadinas, siaurašmeniai pentiniai kirviai su atsparnėmis Rytų Lietuvoje buvo naudojami nuo V a. pabaigos ar VI a. pradžios bent iki VIII—IX a. Tiesa, kai kurių tyrinėtojų nuomone, jie datuotini ne ankstyseniu kaip X a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 217). Sprendžiant iš kovos ir darbo kirvių formų tapatumo, atrodo, kad juos kalė vietiniai kalviai.

6 kovos kirviai su atsparnėmis rasti Latgaloje. Jie laikomi patiekusiais iš Lietuvos ir datuojami IX a. ar vėlesniu laikotarpiu (Latvijas..., 1974, p. 156). Bet pastaruojų metu ir Padauguvyje — Ratulanų pilkapyno lobyje kartu su ietigaliu profiliuota plunksna,

taigi iš VI—VII a. rastas dar vienas toks kovos kirvis (Šnore E., 1980, p. 99). Estijoje Kundos lobyje rasti 7 tokie kirviai (Hausman R., 1896, p. 21, lent. 2 : 13), Suomijoje VI—VII a. kapuose — 6 (Kivikoski E., 1973, p. 58, pav. 367), Aukštutinėje Padnieprejėje ir Pavolgyje aptikti X—XII a. pilkapiuose (Тухтина Н. Б., 1966, p. 183, pav. 3 : 1). Pora egzempliorių žinoma ir iš Lenkijos teritorijos, kur jie datuojami VIII—IX a. ar X a. (Sarnowska W., 1962, p. 497, pav. 2; Nadolski A., 1954, p. 44, 256). Taigi, tokie kovos kirviai I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje buvo paplitę nuo Šlionsko pietuose iki Suomijos šiaurėje ir nuo Rytų Lietuvos iki Aukštutinio Pavolgio rytuose. Rytų Lietuvos pilkapių 17 kirvių grupė šiame dideliame areale yra gausiausia.

5. STRĒLIU ANTGALIAI

V—IX a. Lietuvos archeologijos paminklai strēlių antgaliais neturtingi (Kazakevičius V., 1982; Казакевичюс В. К., 1988 p. 63). Kiek daugiau jų rasta Rytų ir Pietų Lietuvos piliakalniuose (Aukštadvaris, Kunigiškiai—Pajevonys, Vilniaus Pilies kalnas), pavieniai — kituose paminkluose. Reti šie dirbiniai ir Latvijos paminkluose (Latvijas..., 1974, p. 157, lent. 39 : 9—11), pavyzdžiui, Kentės piliakalnio gyvenvietėje ištirtame 2 ha plote rasta vos pora įtveriamųjų strēlių antgaliai (Stubavs A., 1976, p. 57, lent. 6 : 20, 21), Asotės piliakalnio V—VIII a. sluoksniuose — tik 2 antgaliai (Шноре Э., 1961, lent. 10); tik Araisių IX a.—X a. pradžios gyvenvietėje rasta apie 30 (Apals J., 1971, p. 89). Mažai jų ir baltoji Baltarusijos piliakalniuose bei gyvenvietėse tarp Nemuno ir Dniepro aukštupio (Перхавко В. Б., 1979).

Iki šiol V—IX a. Lietuvos archeologijos paminkluose rasti tik 60 geležinių strēlių antgaliai, iš kurių apie 40 — Aukštadvario piliakalnyje (Kazakevičius V., 1982). Dauguma jų įtveriamieji, tik keli — įmoviniai.

Įtveriamujų antgaliai rasta 45. Iš jų labiausiai paplitę tribriauniai (pjūvyje žvaigždutės su 3 spylgiais), 5—8 cm ilgio (V. Kazakevičiaus II e tipas). Jų rasta 39 egzemplioriai: 35 — Aukštadvaryje, 1 — Vilniaus Pilies kalne, 1 — Kunigiškiai—Pajevonių piliakalnyje, 2 — Plinkaigalio kapinyne (k. Nr. 162 ir 336) ir keletas Kernavėje. Baltarusijoje jų rasta 21 (Перхавко В. Б., 1979, p. 50). Sie antgaliai plačiai paplitę Rytų Europos pietinėje dalyje, Vidurio Europoje siekia Dunojaus, Reino bei Elbės aukštupių baseiną ir naudoti per visą I m. e. tūkstantmetį (Медведев А. Ф., 1966, p. 18). Vidurio Europoje jų plitimas siejamas su hunų ir avarų kultūros įtaka (Die Germanen, 1983, pav. 179).

Be to, Aukštadvario piliakalnyje rasti du — 8,5 ir 9,5 cm ilgio — įtveriamieji antgaliai su ilgu koteliu ir maža trikampės piramidės formos galvute (Kazakevičius V., 1982, II d tipas). Dau barių piliakalnio griovyje rasti du 13 cm ilgio antgaliai iš šešto rombo formos plokščia plunksna (II e tipas) ir du — su užbarzdėmis (II b tipas).

Kaip matome, strēlių įtveriamujų antgaliai yra gana įvairių.

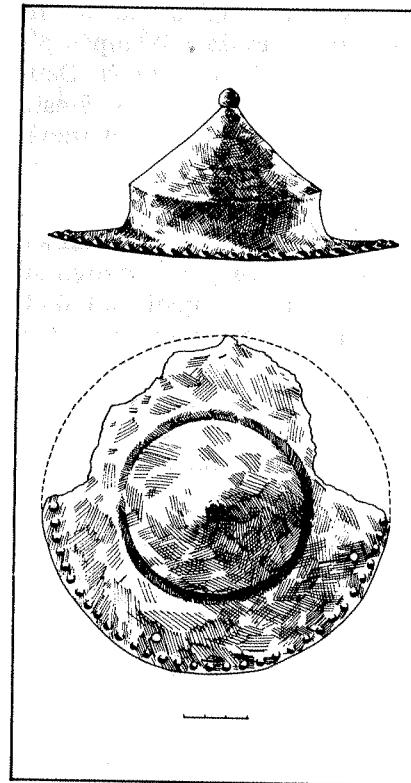
Įmovinių strēlių antgaliai rasta tik keli, taip pat įvairiai plunksnele. Vienas lapelio formos plunksnele (I a tipas) ir 3 įmoviniai su užbarzdėmis (I b tipas) aptikti Kunigiškiai—Pajevonio piliakalnyje bei 1 iš šešto rombo formos plunksnele — Aukštadvaryje (I e tipas). Visi jie 5—7 cm ilgio, 0,5—0,7 cm skersmens įmovėlėmis. Dalies jų forma nesiskiria nuo II tūkstantmečio pradžios paminkluose rastų įmovinių strēlių antgaliai. Gausiausiai tokiai rasta Kaukų piliakalnio viršutiniuose sluoksniuose (Kulikauskas P., 1982, p. 58, pav. 146—150).

Lietuvoje rasti įmoviniai strēlių antgaliai nesiskiria nuo aptiktų kituose kraštuose, pavyzdžiui, lapelio formos strēlių antgaliai Lenkijoje buvo jau Pševorsko kultūros paminkluose, rombo formos lapeliu — bent nuo VI a. antros pusės — Gotlande.

6. SKYDAI

Iš gynybinių priemonių viena iš seniausių yra skydas. Jis buvo naudojamas įvairių tautų ir genčių nuo seniausių laikų iki pat Renesanso epochos. Dažniausiai jis buvo ištisai medinis — iš kelių lentelių arba pintas, kartais dar aptrauktas oda, gana įvairaus dydžio ir formos — apskritas, ovalus, trikampis ar keturkampis. Vie ni buvo visai plokšti, kiti — kiek išgaubtu viduriu. Nuo Halštato plito paprotys skydo centre pritvirtinti geležinį antskydį, kuris saugojo kario ranką, laikančią skydą. Kapuose dažniausiai ir išlieka tik antskydis, kartais dar rankenos ar skydo krašto apkalas.

Mada sutvirtinti ir papuošti skydą geležiniu antskydžiu, baltų gentis pasiekė I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje. Šio laikotarpio antskydžių išliko vakarų baltų teritorijose (Gaerte W., 1929, p. 245). Lietuvoje gyvenusios gentys juos naudojo nuo II a. pabaigos—III a. (Michelbertas M., 1986, p. 174—175). Šio laikotarpio antskydžių rasta pajūrio kapinynuose (Palanga, Rūdaičiai). 1975 m. buvo žinoma Lietuvoje 51 radimo vieta ir 75 antskydžiai iš jų bei keliolika dar be tikslesnės radimo vietas (LAA, 1978, p. 122—124). Per pastarąjį dvidešimtmetį radinių pagausėjo. Daabar jau žinomas 58 vietas (prisidėjo dar Baičiai, Bandužiai, Dauglaukis, Šaukėnai, Palūšė, Kuktiškės, Vyžiai ir kt.) ir 93 radiniai iš

54 pav. Antskydis iš Krikštonių, Lazdijų r., suardyto sudeginto mirusiojo kapo

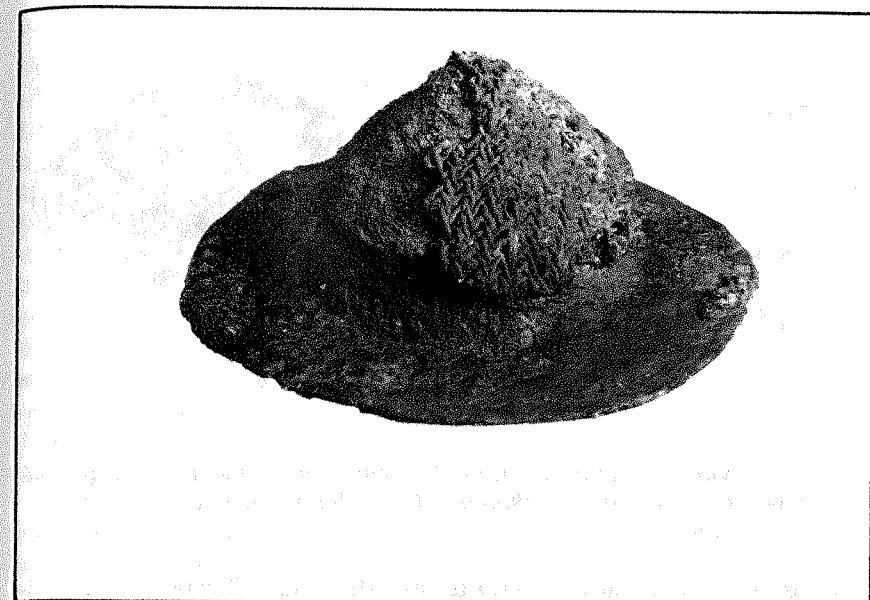
jų. Su metrikų netekusiais — daugiau kaip 100. Visi jie iš vyrų kapų. Rytoj Lietuvoje nedegintiemis mirusiemis VI a. skydą padėdavo ant kojų, dažnai antskydžio viršune žemyn.

Apie 30 antskydžių rasta III—IV a. kapuose (daugiausia Lietuvos pajūrio srityje), o likusieji — IV a. pabaigos—VII a. kapuose (daugiausia Rytų Lietuvos pilkapiuose bei pietinėje Užnemunės dalyje).

Beveik visi jie su kūgine viršune, 14—20 cm skersmens, su žemu (2—5 cm aukščio) cilindru ir aukštėsne kūgine viršune (Kuncienė O., 1973, pav. 4—6; Radzvilovaitė E., 1966, pav. 2 : 3). Jų pakraščiai lygūs arba pagražinti iš apačios įmuštų gūbrelių eile (LLM, 1966, pav. 29). Išskiria tik Punios Šile rastas antskydis, kurio kraštai turi nedidelius dantukus (Radzvilovaitė E., 1966, pav. 3 : 1). Kelių antskydžių cilindrinis iškilimas yra iš šonų kiek įgniaužtas (Krikštonys — Radzvilovaitė E., 1966, pav. 3 : 2). Panašiai įgniaužti, tik daug daugiau, yra gerokai aukštėsni Švedijoje ir Suomijoje naudoti antskydžiai.

Išskiria kelių antskydžių viršūnės — kūgių smaigaliai. IV—V a. sandūros Seiliūnų (LLM, 1966, pav. 21, 22; Radzvilovaitė E., 1966, pav. 5 : 1), Šarkų antskydžiai turi viršuje žemą nupjautą ataugą. Panašių rasta Sambijoje (Gaerte W., 1929, pav. 198f), Suomijoje — tik kiek aukštėsne lygiai nupjauta viršune (Kivikoski E., 1973, pav. 297), o kartais antskydžio viršūnė baigiasi tarsi speniuku (Stragnai — Radzvilovaitė E., 1966, pav. 5 : 2) ar mažu spurgeliu (Krikštonys, pav. 54). Panašūs bet su kiek kitakais spurgeliais antskydžiai naudoti Sambijoje (Gaerte W., 1929, pav. 198c), taip pat Suomijoje (Kivikoski, 1973, pav. 298).

Išskiria ir aukšta (12,5 cm) kūgio formos viršune antskydis iš Krikštonių k. Nr. 2 (Kulikauskas P., 1959, pav. 9 : 2; Radzvilo-

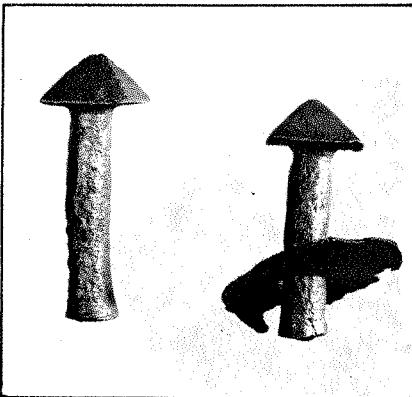
55 pav. Antskydis iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

vaitė E., 1966, pav. 6; LLM, 1966, pav. 28), kuris išraižytas placiais pusapvaliu dugnu vertikaliais grioveliais, platėjančiais pagrindo link. Šis antskydis susilaukė didesnio tyrinėtojų dėmesio, nes rodo baltų genčių ryšius su Vidurio Europa V—VI a. (Antoniiewicz J., 1962, p. 196—197; Godłowski K., 1977, p. 71—72). Gal nusiziūrėję iš ši antskydį, ir vietas kalviai darė antskydžius aukštėsniems viršūnėmis negu kitose srityse. Papiškių pilkapiuose rastas antskydis, kurio kūgio aukštis 8 cm, gana aukštą kūgi turi ir Degsnės—Labotiškių pilk. Nr. 1 antskydis.

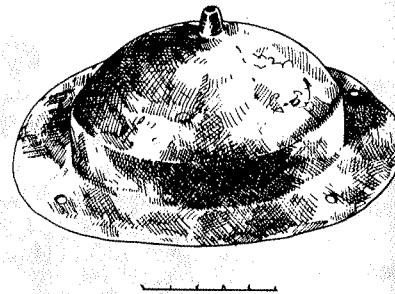
Antskydžiai pusrutulio formos viršune — tik pavieniai, Maisiejūnų pilk. Nr. 3 ir Musteniu — Baubonių pilk. Nr. 1 V a. pradžios kapuose rasta po tokį antskydį ant mirusiojo kojų. Dar vienas toks antskydis aptiktas lietuviškuose Čornaja Lužos pilkapiuose (Покровский Ф. В., 1899, pav. 6) sudeginto mirusiojo kape.

Žvirblių pilkapiuose rastas antskydis žemo pusrutulio formos viršune turi jos centre speniuką (pav. 57). Suploto pusrutulio viršune antskydžių rasta Gruobinios VII a. kapuose (Уртан B., 1961, p. 220, 222, pav. 5) bei Suomijos VI—VIII a. paminkluose (Salmo H., 1938, p. 286—293, lent. 9 : 9).

Antskydžiai turi 4—8 skylutes prikalti prie skydo. Bet vinutės išlikusios retai. Dažniausiai jos geležinės su apskritomis žemo pus-

56 pav. Žalvarinės vinutės, kurio-
mis prikaltas Taurapilio pilkapio
Nr. 5 antskydis

57 pav. Antskydis iš Žvirblų (Nau-
joji Vilnia) pilkapių.

rutulio formos plačiomis galvutėmis (Eiguliai, Čornaja Luža, kitur) (Гуревич Ф. Д., 1962, pav. 52—6). Taurapilio „kunigaikštio“ kapo antskydis buvo prikaltas 2,1—2,5 cm ilgio žalvarinėmis vinutėmis žemos keturkampės piramidės formos galvutėmis (pav. 56), kurios kartu skydą ir puošė. Vinutės žemo pusrutulio formos didelėmis galvutėmis naudotos Skandinavijoje, Suomijoje. Antskydis su tokiomis vinutėmis rastas VII—VIII a. pilkapiuose prie Gruobinios. Kai kurie VI—VII a. antskydžiai žalvarinėmis vinutėmis buvo prikalti ir Suomijoje (Salmo H., 1938, p. 289—290).

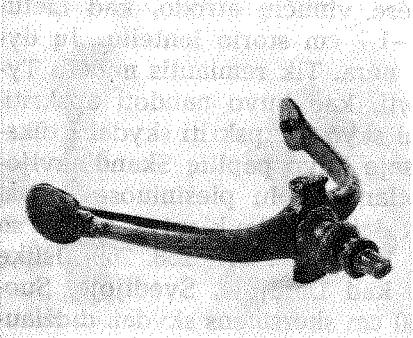
Tai, kad vinutių skylutėse dažnai visai nėra, verčia manyti, jog bent dalį antskydžių laikė oda, kuria skydas buvo aptrauktas; taip buvo tvirtinamas medinis IX a. antskydis iš Tyro durpyno prie Liepojos (Уртан В., 1961, p. 222; Latvijas..., 1974, pav. 79). Daugelyje Švedijoje ir Suomijoje rastų antskydžių yra po dvi skylutes netoli viena kitos, todėl daroma prielaida, kad jie prie skydo buvo prišamimi virvute ar odos juoste (Salmo H., 1938, p. 280—281). Eigulių rastas apie 16 cm skersmens antskydis taip pat turi 4 skylučių poras, bet buvo prikaltas vinutėmis (Pužinas J., 1938, pav. 49; LLM, 1966, pav. 24).

Rankenų apkaustą rasta vos keletas (Degsnė—Labotiskiai, Krikštonys; Lazdininkų k. Nr. 38, Čornaja Lužos pilk. Nr. 6 k. Nr. 4). Jie 14—16 cm ilgio, kiek platėjančiais galais (galai apie 3,5, vidurys — 2,5 cm pločio). Jie sutvirtindavo medinę skydo rankeną. Panašių apkalų rasta Sambijoje, Suomijoje (Kivikoski E., 1973, pav. 300).

Iš išlikusių antskydžių skylutėse vinutių atrodo, kad Lietuvoje naudoti plokšti skydai iš 1—1,7 cm storio lentelių. Jų dydžiui ir forma nustatyti duomenų nėra. Tik remiantis minėto Tyro durpyno radiniu, galima manyti, kad buvo naudoti apskriti, apie 80—90 cm skersmens mediniai skydai. Apskriti skydai I tūksstantmečio viduryje ir antroje pusėje buvo paplitę Skandinavijoje, Suomijoje. Skandinavijos, Gotlando uolų piešiniuose dažnai vaizduojami raiti, pėsti, taip pat laivais plaukiantys karai su apskritais skydais (Stenberger M., 1977, pav. 241, 268, 269). Išlikę skydų kraštų apkalai, patvirtina, kad Danijoje, Švedijoje, Suomijoje naudoti apskriti apie 75—80 cm skersmens skydai, didžiausiai Danijoje siekė iki 1,04 cm skersmens; raitelių buvo mažesni — apie 60 cm skersmens; jie iš 0,5—2 cm storio lentelių (Salmo H., 1938, p. 274—276). Vadinas, Lietuvos gyventojai naudojosi pa-
naisiais skydais kaip ir jų kaimynai.

VII a. pabaigos—VIII a. Lietuvos kapuose geležinių antskydžių neberandama. Matyt, jie arba nenaudoti, arba išnyko paprotys į kapą dėti skydą. Bet greičiausiai paplito ištisai mediniai skydai. Latvijoje žinomi du XI a. pirmos pusės geležiniai antskydžiai: vienas — kūgio, kitas — pusrutulio formos viršune (Уртан В., 1961, p. 222; Latvijas..., 1974, p. 244). Būdinga, kad apie VII—IX a. geležiniai antskydžiai išnyko ir kituose Europos kraštuose (Salmo H., 1938, p. 289—296; Die Germanen, 1983, p. 417).

Nors Lietuvoje rasti antskydžiai turi bendrų bruožų su nau-dotois Vidurio, Vakarų ir Šiaurės Europoje, tačiau vyrauja vietiniai bruožai. Ko gero, absoliuti jų dauguma, taip pat ir patys skydai buvo vietinių meistrų gaminiai.

RAITELIO IR ŽIRGO APRANGA

1. PENTINAI

Metalinius pentinus žirgui paraginti nuo I m. e. tūkstantmečio pr. m. e. vidurio naudojo keltai. I—II m. e. a. jie pasiekė ir Lietuvą (Michelbertas M., 1986, p. 177); jų rasta to laikotarpio Lietuvos pajūrio kapinynuose. Iš čia jie plito visoje Lietuvoje ir III—XIII a. yra palyginti dažnas radinys archeologijos paminkluose — daugiausia kapinynuose; piliakalnuose ir gyvenvietėse yra tik pavieniai. Dabar jau žinoma apie 90 radimo vietų; jose buvo apie 300 geležinių ir žalvarinių pentinų. Iš jų keliolika yra iš II—IV a. paminklų. Apie 20 radimviečių ir daugiau kaip 50 pentinų — iš V—VII a., likusieji yra VIII a. pabaigos—XIII a.

V—VII a. pentinų rasta beveik visoje Lietuvoje. Tačiau ir tuo metu jie palyginti retai naudoti arba nebuvu išplitęs paprotys laidoti su pentinais. Pavyzdžiu, Taurapilyje palaidoti 4 turtingi kariai su žirgais, bet tik vienas iš jų su pentinais. Retai su pentinais laidoti ir VI—VII a. bei vėliau sudeginti mirusieji Rytų Lietuvos pilkapiuose (Neravuose (Grigiškėse) ištyrus 50 pilkapių, rastas tik 1 pentinas), néra jų Vidurio Lietuvos V—VII a. sudegintų mirusiuų kapuose, taip pat reti VII—VIII a. žemaičių, žiemgalių bei skalvių kapuose. 14-oje Maudžiorų VII—X a. kapų aptiktą po 1 sunyksį geležinį pentiną (tik k. Nr. 143 — du). Požerėje ištyrus apie 40 vyru kapų — tik 1 pentinas ir pan. Palyginti nedaug jų tuo metu ir pajūryje: Kiauleikiuose iš 20-ies VIII a.—IX a. pradžios vyru kapų pentinai rasti tik dviejuose iš jų, Juraičiuose — 3-se VIII a. vyru kapuose ir t. t.

Slenkant amžiams, keitėsi pentinų formos, jų tvirtinimas prie apavo ir jų dėvėjimo mada. IV—V a. nešioti du pentinai — po vieną ant abiejų kojų. Tuo tarpu VI—X a. vyraovo paprotys dėvēti vieną pentiną, dažniausiai ant kairiosios kojos, pavyzdžiu, Bikavenuose 23 vyrai IX—XI a. palaidoti su 1 pentinu ir tik

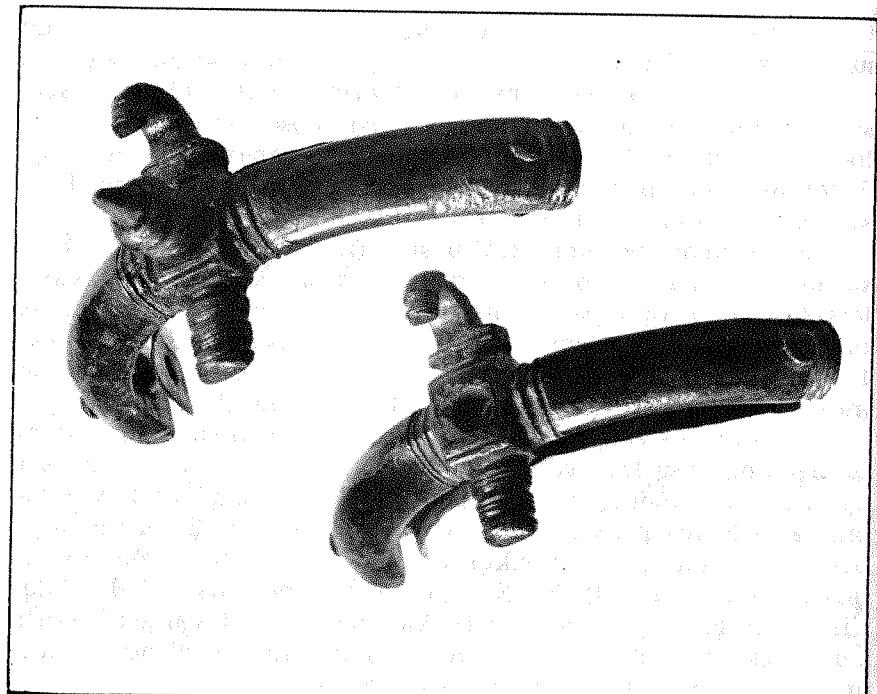
1 vyras — su dviem, Palangoje — 32 vyrai su 1 pentinu ir tik du su dviem. XI—XII a. vėl atgyja mada pentinus nešioti poromis.

V—XI a. pentinai geležiniai ir žalvariniai, dalis geležinių labai sunyke, téra menki fragmentai. Iš muziejuose esančių geriau išlikusių matyti, kad naudoti įvairūs pentinai, panašūs kaip ir visoje Europoje. Tame pačiame kapinyne randama įvairių pentinų (Plinkaigalis — Kazakevičius V., 1993, p. 81—83).

Šie dirbiniai įvairiuose kraštuose tyrinėjami, bandoma juos susisteminti. Vieni autoriai daugiau démesio skyré vieno kurio laikotarpio ar tipo pentinams, kiti bandé aprépti viso I m. e. tūkstantmečio (Перхавко В. Б., 1978). Pastarasis yra išskyręs bent 10 jų tipų pagal pentino pritvirtinimą prie apavo ar dirželio (nors dalį tipų jis išskyré pagal kitus požymius). Pagal spyglį dydį ir formą — vėlgi nemaža jų variantų. Šie tipai ir jų variantai neapima visų Lietuvoje naudotų pentinų. Siame darbe taip pat aptariami tik būdingiausi jų tipai. V—VIII a. naudoti: 1) vinutėmis (kniedėmis) pritvirtintu lankeliu prie dirželio, 2) su sagomisbuozelėmis ant išorėn atlenktu lankelio galu, 3) su išorėn atlenktais lankelio galais, 4) IX—X a. plinta su kilpelemis lankelio gale. Visi tipai gana įvairūs, beveik kiekvieno iš jų galima išskirti keletą variantų. Be to, yra pentinų, kurie turi ir vieno, ir kito tipo bruozą, bei tokį, kurie visai jų neturi.

I tipo pentinų nedaug, bet jie gana įvairūs. Lankelis pusapvalio ar beveik trikampio pjūvio. Ilgesnio lankelio galuose yra plonos apskritos plokštélés su mažomis skylutėmis ar išlikusios dar ir vinutės dirželiui prikalti (Перхавко В. Б., 1978, VIII tipas), kitų lankelis trumpas, su vinutėmis vidinėje pusėje ir dar plona viduje įlenkta skardele (dirželis dedamas tarp pentino lankelio ir skardelės) (Перхавко В. Б., 1978, VII tipas). Ties viduriu pentino lankelis turi keturkampį plotelį su skylute spygliui, kuris dažniausiai profiliotas, pagražintas žiedeliais. Kartais ties spygliau pentino lankelis turi kryžmą, kurios viršutinis galas kai kada ilgesnis, atlenktas atgal, sudaro kabliuką atram dirželiui — pastaruoju pentiną dar pririšdavo prie blauzdos — bato aulo ties čiurna (Перхавко В. Б., 1978, III, IV tipai).

Du tokie pentinai (ilgesniu lankeliu, su plokštélémis galuose) rasti Pašušvyje, datuojami IV a. pabaiga—V a. pradžia (LAB, 1961, pav. 255; Tautavičius A., 1972, pav. 11). Du trumpu lankeliu su įlenkta skardele lankelio viduje ir su kabliuku ties lankelio viduriu pentinai aptikti Taurapilio pilk. Nr. 5 turtingame V—VI a. sandūros kape (pav. 58, 59). Vienas panašus blogiau išlikęs buvo Rūdaičių k. Nr. 4 ir pora geležinių — Ponizjės Rytų Lietuvos tipo pilkapiuose (Гуревич Ф. Д., 1962, pav. 49 : 1), be to, trys — Plinkaiglio V—VI a. k. Nr. 52, 65. Dalis jų jau neturi ties lanke-

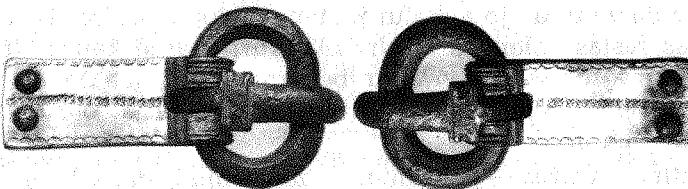

58 pav. Žalvariniai pentinai iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

lio viduriu kryžmos, bet dirželiai prie jų pritvirtinami vinutėmis (kniedėmis) (Vilkiautinio pilk. Nr. 6). Panašūs du maži žalvariniai pentinai be kryžmos ties lankelio viduriu rasti suardytame VI—VII a. kape Jauneikiuose.

Europos II—VI a. pentinų tyrinėtojai juos priskiria germanų Leunos tipo pentinų E variantui; jų nuomone, baltų kraštuose jie atsiradę sekant germaniškais (Giesler U., 1978, p. 13—14, 52—54). Šio tipo pentinų rasta Galindoje (Tumianų kapinyne netoli Olštyno — Giesler U., 1978, p. 52—54) ir kitose vakarų baltų žemėse (Giesler U., 1978, p. 53; Gaerte W., 1929, pav. 243 b, c), o be kryžmos ir kabliuko raiščiu — Padauguvyje, VI a. kape Beteliuose (Šnore E., 1979, p. 80, pav. 13 : 10, 11).

Tuo pačiu metu naudoti geležiniai ir žalvariniai pentinai su pusapvalio ar trikampio pjūvio lankeliu, kurio plonėjantys siaurėjantys galai, atlenkti išorėn, baigiasi buoželėmis: vienos jų — plokštesnės — primena sagas, o kitos yra pusrutulio formos (Перхавко В. Б., 1978, I tipas). Kai kurių pentinų lankelyje ties viduriu būna keturkampis plotelis su skylute spygliui. Kartais ir lankelis, ir spyglis nukalti iš vieno geležies gabalo: tokį rasta

59 pav. Sagtelės, kuriomis buvo prisegti pentinai iš Taurapilio, Utenos r., pilkapio Nr. 5

Aukšstadvario gyvenvietėje, Maudžiorų k. Nr. 16, 18, 34 (Valatka V., 1984, p. 14, pav. 8 : 3), Verbūnų kapinyne, Neravu (Griškių) pilkapiuose (Kuncienė O., 1982) ir kitur.

Aptinkami pavieniai pentinai, kurie turi ir I, ir II tipo požymius. Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose yra stambus žalvarinis pentinas, kurio trikampio pjūvio lankelio galai plonėja, atlenkti išorė ir baigiasi nedidelėmis „sagomis“, spyglis keturkampės piramidės formos, taigi, turi II tipo požymius. Tačiau ties lankelio viduriu yra kryžinės ataugos: abi — viršutinė ir apatinė — baigiasi 3 išorėn atlenktais kabliukais.

II tipo pentinų (su bruoželėmis lankelio gale) gausiausia, jie buvo paplitę visose baltų gentyse ir beveik visoje Europoje (Перхавко В. Б., 1978, p. 119—120); Lietuvoje daugiausia naudoti IV—VI a.

III tipo pentinų nedaug, jie turi gana siaurą lankelį, kurio galai atlenkti tik išorė, kaip kabliukai; ant pastarųjų užkabina mas dirželio galas ar virvutės kilpelė. Vienas toks geriau išlikęs pentinas rastas Vilniaus Pilies kalne V—VI a. sluoksniuose (Hollubovičiai E. ir V., 1941, lent. 11 : 6). Labai galimas dalykas, kad šiam tipui priklauso daugelis sunykusių geležinių pentinų iš VI—VII a. kapų. Aptinkami jie ir V—VIII a. Bancerovo—Tušemlios kultūros piliakalniuose (Митрофанов А. Г., 1978, pav. 54 : 6, 58 : 27, 28, 29). Bandant klasifikuoti Rytų Europos pentinus, kai kurių tyrinėtojų jie priskirti V tipui (Перхавко В. Б., 1978, p. 122—123) ir datuojami III—VIII a.

Alytaus gyvenvietėje 1985 m. aptiktas pentinas iš vidų atlenktais lankelio galais, tiesiu apie 3 cm ilgio spygliai. Jis rastas I m. e. tūkstantmečio antros pusės kultūriniame sluoksnyje (Svetikas E., 1986, p. 36). Tokie pentinai būdingesni vakarų slavams, naudoti nuo VI a. (Žak. J., 1959, p. 77) ir alytiškis bus patekęs iš tos srities ar pagamintais jais sekant.

IX—X a. plinta pentinai su kilpelémis arba skylutémis lankelio gale dirželiui ar jo apkalui įkabinti: toks kiauraraštis juostinis pentinas rastas Palangos k. Nr. 192, kurį suardė kapas Nr. 192a. Pastarajame rastas kalavijas ir be skersinių ir lankinė aguoninė segė leidžia ši kapą datuoti IX a.—X a. pradžia, o suardytą k. Nr. 192 — IX a.

Pentinai įvairūs — geležiniai ir žalvariniai, dalis jų iš juostelės, kiauraraščiai, o kiti — iš tordiruotos lazdelės plonesniais į kilpelę sulenktais galais, dar kiti — iš trigubos tokios lazdelės ir t. t. (Laiviai, Palanga, Paulaičiai, Maudžiorai ir pan.—LLM, 1958, pav. 537—539; 2, pav. 81). Puošniausi ir gausiausiai jų kuršių teritorijoje, todėl gal teisingiausia juos vadinti kuršiškais. Jų variantai ir chronologija dar laukia savo tyrinėtojo.

2. ŽÄSLAI IR KAMANOS

Ano meto karys savo pilies sienas ar sodybas dažniausiai gyne pëscias. Tuo tarpu gelbėti kaimynų nuo užpuolikų arba pasiplėsti į tolimesnes sritis kariai dažniausiai traukdavo raiti. Todėl su kario apranga siejasi ir pentinai bei iš dalies — žirgo apranga.

Paprotys dėti į kapą apynasri su geležiniais žäslais Lietuvos pajūryje plito I a. pabaigoje—II a. (Kurmaičiai, Rūdaičiai, Padvariai — Michelbertas M., 1986, p. 178) ir išliko bent iki XIV a. Kartais kartu buvo laidojamas ir pats žirgas. Iš į kapą įdėto apynasrio dažniausiai išlieka tik žäslai. Lietuvos teritorijoje dabar žinoma daugiau kaip 120 paminklų, kuriuose rasta apie 1300 žäslų (be Marvelės kapyno). Tik nedidelė dalis šių radinių priklauso V—IX a.— apie 60 žäslų iš 20 radimviečių. Daugiausiai jų yra iš Lietuvos pajūrio (Jurgaičiai, Rubokai, Kašučiai, Kiauleikiai, Kurmaičiai—Pajuodupiai, Lazdininkai, Rekete, Rūdaičiai, Šernai), mažiau — iš Žemaičių aukštumos (Maudžiorai, Požerė, Pagrybis, Sauginiai), pavieniai — iš Rytų Lietuvos pilkapių (Katkuškės, Taurapilio pilk. Nr. 6) ar Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų (Plinkaigalio k. Nr. 57, 79).

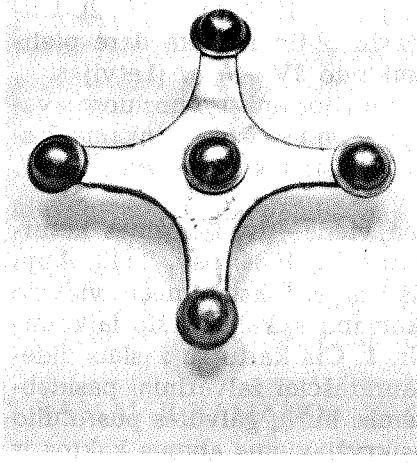
Tai dvinariai žäslai su grandimis galuose. Narelius dažniausiai jungia trumpesnė ar ilgesnė „aštuoniukė“, o grandys — 5—8 cm skersmens. Dalies žäslų grandys žymiai didesnės: Maudžiorų IV—V a. sandūros k. Nr. 1 grandys 11,5 cm skersmens (Valatka V., 1984, p. 13). Taurapilio pilk. Nr. 6 žäslų grandyse išrežtos įkartelių grupės (Tautavičius A., 1981, pav. 40 : 5), o Plinkaigalio k. Nr. 57 ir Žvilių k. Nr. 47 žäslai — su žalvarinėmis grandimis (Kazakevičius V., 1993, p. 83, pav. 139 : 5; Vaitkunskienė L., 1989, pav. 6).

Paprasti dvinariai ar trinariai, žäslai su grandimis galuose rasti Latvijoje (Latvijas..., 1974, p. 155). Čia būta žäslų su geležiniais skersiniais kiek palenkta galu (Latvijas..., 1974, lent. 37 : 2). Latvijos archeologų nuomone, tokį žäslų plitimui įtaką darė pietinės sritys — Kryme jie buvo žinomi nuo IV—V a. (Latvijas..., 1974, p. 155). Vidurio Europoje — Vengrijos ankstyvuosiouose avaru kultūros paminkluose (570—670 m. e. m.) — irgi aptinkama žäslų puošnesniais, kartais kauliniai skersiniais (Bevezetés, 1977, lent. 68 : 16).

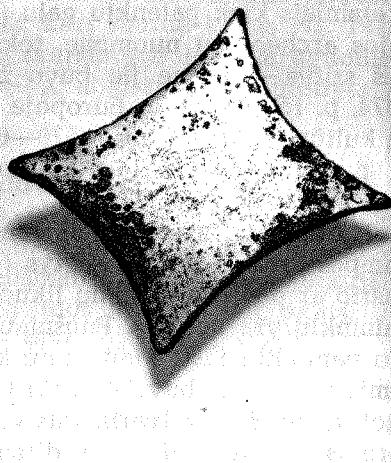
Kartais kartu su žäslais randama viena—dvi geležinės keturkampės arba D formos sagtys (Valatka V., 1984, pav. 8 : 8). Apynasrio ar puošnių kamanų likučių iš I m. e. tūkstantmečio vidurio paminklų yra nedaug. Puošniausi kamanų apkalai iš šio laikotarpio paminklų rasti Maudžiorų k. Nr. 1. Čia kartu su žäslais didelėmis grandimis buvo 4 apskriti kiauraraščiai žalvariniai pasidabruoti apkalai su žalvarinėmis vinutėmis, kurių galvutės pusrutulio formos. Šie apkalai puošė diržų susikryžiavimus abipus kaktos ir nosies. Be to, čia rastas stambesnis kiauraraštis pasidabruotas kabutis, puošęs žirgo kaktą (LLM, 1966, pav. 5—7; Valatka V., 1984, p. 13, pav. 6—7). Iš Stragnų kapyno išliko irgi pora apskritų apkalų, dengtų sidabro plokšttele, su skylutėmis vinutėmis. Jie primena rastuosius Maudžioruose (Tautavičienė B., 1981, pav. 91). Be to, čia buvo ir apskritas kiauraraštis apkalas (Tautavičienė B., 1981, pav. 94).

Aukštkiemiu D periodo kapuose rasta pasidabruotų kryžiaus formos žalvarinių apkalų, kurie dengė susikryžiuojančius kamanų diržus (Gaerte W., 1929, pav. 245a). Panaši aptikta Sambijoje (Gaerte W., 1929, pav. 245b). Du tokie sidabriniai 6×6 cm dydžio apkalai su vinutėmis galuose ir viduryje išliko Stragnuose (LLM, 1966; pav. 1; žiūr. pav. 60). Kaip matyti iš Althofo (prie Isručio) k. Nr. 135 prie žirgo kaukolės išlikusių apkaustų, kamanas puošę 4 tokie apkalai — du abipus kaktos jungė šoninius diržus ir skersai kaktą einantį diržą, o kiti du arčiau nasrų — šoninius diržus su skersai nosi einančiu bei žäslų grandimis. Kamanoms naudoti siauri dirželiai, kartais prikalinėti žalvarinių vinucių platiomis pusrutulio formos galvutėmis (Gunert W., 1939, p. 38, lent. 6, 7, pav. 13). Panašios kamanos rastos ir IV a. pabaigos Švaicarijos pilk. Nr. 2 turtingame vyro kape — buvo padėtos prie mirusiojo galvos. Kamanų diržus jungė ir puošę 3 kryžiniai apkalai (jie labai primena IV—VII a. kryžinių smeigtukų galvutes), o ant nosies buvo puošnus kabutis (Antoniewicz J., 1962, pav. 6, 7).

Kai kurie diržai buvo rombiniais įgniaužtais kraštais, beveik keturkampės žvaigždelės formos apkalais. Išliko pora tokų žalvarinių sidabruotų 6,5×6,5 cm dydžio apkalų Stragnuose (pav. 61).

60 pav. Kamanų apkolas iš Stragūnų, Klaipėdos r.

61 pav. Kamanų apkolas iš Stragūnų, Klaipėdos r.

Panašūs tik mažiau įgniaužtais šonais sidabro plokštete dengti diržų sukryžiavimo apkalai puošė prie mirusiojo šono padėtas kamanas minėtame Švaicarijos pilk. Nr. 2.

Šie radiniai rodo, kad puošnios, dažnai su sidabruotais apkalais kamanos baltų teritorijoje paplito IV—V a. Tačiau kartais ir turtinguose kapuose randama tik žąslų be žalvariu pagražintų kamanų likučių (Reketės k. Nr. 35, Taurapilio pilk. Nr. 6) arba žirgų net be apynasrio — be žąslų (Taurapilio pilk. Nr. 5).

VI—VII a. paminkluose Lietuvoje puošnesnių kamanų liekanų neaptikta, berods, rasta tik mūsų protėvių giminaičių — galindų kapuose (Okulicz J., 1973, pav. 251).

Paprotys dėti puošnesnes kamanas į kapą pajūrio srityje vėl atgyja VIII—IX a.: Kiauleikių k. Nr. 31 prie žąslų rastos žalvariu puoštų dirželių liekanos, sidabruotų apkalų (Danilaitė E., 1961, p. 120—121). Dauguma puošnių kamanų liekanų yra iš Vidurio Lietuvos: aukštaičiai su sudegintu mirusiuoju nuo X—XI a. laidojo nedegintus žirgus su kamanomis. Tuo metu atgijo šis paprotys ir prūsuose. Šalia kamanų su dviem skersiniais dirželiais (ant kaktos ir nosies) buvo naudojamos ir paprastesnės — su vienu (ant nosies), taip pat su ištrižai sukryžiuotais diržais ant kaktos ir nosies. Visoms joms analogiškų randama Vidurio Europos, Padunojės ir Viduržemio jūros pakrančių šalyse (Кулаков В. И., 1982, p. 12).

Lieka pridurti, kad VII—VIII a. žirgų galvos ar karčiai pradėdami puošti kabučiais, grandinėlėmis, tai yra tokiai pat papuosalais, kokie randami moterų kapuose. Štai Jurgaičiuose prie žirgų kaukolių rasta įvijelių ir žalvarinių sidabruotų širdies formos ir apskritų kabučių (Nakaitė L., 1972, p. 118; Vaitkunskienė L., 1981, p. 71).

3. BALNAI

Kada Lietuvos teritorijoje gyvenusios gentys pradėjo naudotis kietu balnu su geležinėmis kilpomis, tebéra neaišku. Archeologinėje literatūroje dėl jo išplitimo Rytų ir Vidurio Europoje yra gana įvairių nuomonų. Vieni autoriai teigia, kad geležinės balno kilpos Rytų Europoje išplitusios tik IX—X a. (Кирпичников А. Н., 1973, p. 89), kiti įrodinėja, kad tokius balnus jau VII a. pabaigoje—VIII a. turėjo klajoklių gentys (Амброз А. К., 1973). Įvairių formų balno kilpų buvo rasta VIII—IX a. datuojamuose Saltovo kultūros paminkluose; avarų balnų kilpos datuojamos VI a. pabaige—VII a. (Beverzetės, 1977, lent. 48 : 10, 11).

Yra nuomonų, kad ir Sambijoje esą rasta V—VIII a. balnų kilpų (Kleemann O., 1956), bet pastaruoju metu ši data nukeliamai į VII—VIII a. (Кулаков В. И., 1982, p. 13; 1990, p. 36). Įtikinimai datuojamų I m. e. tūkstantmečio antra puse balno kilpų iš Lietuvos teritorijos neturime. Tik V. Šukevičiaus radinys iš Pabarės pilkapių (dvieji balno kilpos rastos su ietigaliu profiliuota plunksna) galėtų būti datuojamos VI—VII a. (Jankevičienė A., 1961). Tačiau tai gali būti ir dviejų skirtingu suardytų kapų radiniai, todėl vėlesni tyrinėtojai balno kilpas iš Pabarės datuoja X—XII a. (Antanavičius J., 1976, p. 74—76).

VIII

PAPUOŠALAI

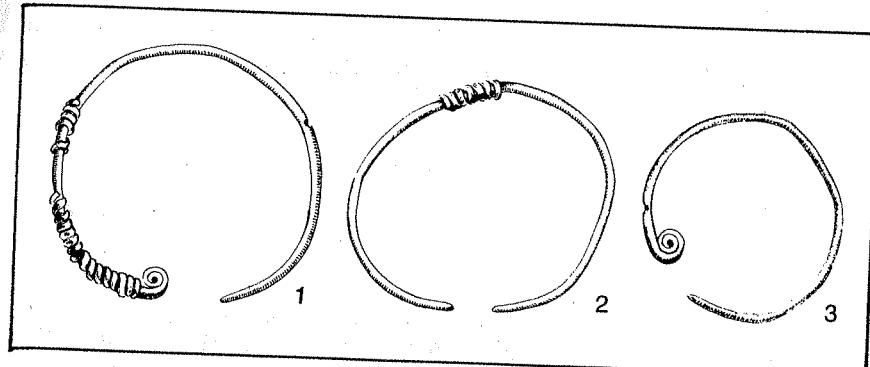
Nuo m. e. pradžios baltų gentys nešiojo daug įvairių metalinių papuošalų. Juos papildė gintaro ir stiklo karoliai. Daugumas papuošalų buvo gaminami iš žalvario, bet naudota ir geležis, o turtingesnieji kartais puošėsi ir sidabriniais ar sidabruotais, sidabru dengtais. Manoma, kad nuo I m. e. tūkstantmečio vidurio gana plačiai naudotas ir alavas (Moopa X., 1966; Jankauskas K., 1992; Volkaitė-Kulikauskienė R., Jankauskas K., 1992).

Papuošalai sudaro gausiausią ir įvairiausią kapuose randamų dirbinių grupę. Jų gerokai daugiau negu įrankių ar ginklų. Kiek mažiau tik sudegintų mirusiuųjų kapuose. Pavieniai papuošalai ar jų nuolaužos aptinkami ir gyvenvietėse, lobiuose.

Lietuvoje, Latvijoje bei Kaliningrado srities teritorijoje gyvenusios baltų gentys V—IX a. mirusiuosius, ypač moteris, laidojo su daugeliu metalinių papuošalų. Moterys dėvėjo antsmilkinius, apgalvius, metalu pagražintas kepuraites. Galvos apdangala prisegdavo smeigtukais, segėmis. Kaklą puoše antkaklės, karolių ir įvijų apvaros, krūtinę — smeigtukai su įkabintais kabučiais ir grandinėlėmis, rečiau segės, rankas — apyrankės ir žiedai. Antkakles, seges, rečiau smeigtukus, apyrankes bei žiedus nešiojo ir vyrai. Papuošalai į kapus dėti ir vaikams.

Vieni papuošalai būdingi visam kraštui ar dar didesnėms sritis, o kiti paplitę tik vienos ar kitos genčių sąjungos teritorijoje. Daugiausia papuošalų rasta pajūrio rajonuose — kuršių, skalvių ir lamatiečių kapuose. Kiek mažiau jų yra žemaičių ir žiemgalių, o mažiausiai — Rytų Lietuvos pilkapiuose bei jotvingių gyventuose plotuose, kuriuose maža VII a. ir beveik nėra VIII—X a. tyrinėtų kapų.

Papuošalam skirta nemaža dėmesio skelbiant V—X a. paminklų medžiagą, susilaukė jie ir specialių publikacijų (LLM, 1958), dalis kartografiuota (LAA, 1978, p. 5—108). Daugelio jų lietuviškus

62 pav. Žiediniai antsmilkiniai: 1 — Dusetų apyl., 2 — Žadavainiai, Utenos r., 3 — Rokėnai, Zarasų r.

pavadinimus į archeologinę literatūrą įvedė J. Puzinas. Čia dirbiniai apžvelgiами literatūroje nusistovėjusia tvarka: galvos, kaklo, krūtinės ir rankų papuošalai.

1. GALVOS PAPUOŠALAI

1.1. Antsmilkiniai

Žemaitijos ir Vidurio Lietuvos moterys I—III a. puošesi plokšteliniiais ir įvijiniaisiais antsmilkiniais (LAA, 1978, p. 5—6). Rytų Lietuvoje I m. e. tūkstantmečio viduryje dėvėti žiedeliniai antsmilkiniai. Jie nuo 3—4 iki 8—11 cm skersmens, sulenkti dažniausiai iš rombinio, rečiau apskrito pjūvio vielos, kurios galai (ar vienas iš jų) kartais kiek smailesni, šiek tiek užkeisti (LLM, 1958, pav. 251). Rečiau aptinkami žiedeliai iš apvalios vielos. Pastarieji būdingi arealo šiaurinei daliai (Zarasų r., Utenos rajono šiaurinė dalis). Kai kurių žiedelių lankelio dalis dar apvyniota viela, o didesniųjų vienas galas smailus, kitas — išplotas ir susuktas į sraiginę įviję žiedo viduje (pav. 62). Kartais prie žiedelio vielute dar prikabintas pusemėnulio formos kabutis.

Žiedeliniai antsmilkiniai moterys dažniausiai nešiojo po kelis abipus galvos. Kartais abiejose galvos pusėse būdavo vienodos (Graužiniai, Pakrauglė), o kartais — skirtinges (Eikotiškis) jų skaičius. Puošiantis keliais žiedeliais, dažniausiai imti įvairaus dydžio. Spėjama, kad jie buvo prikabinami prie kepuraitės (Volkaitė-Kulikauskienė P., 1985a, p. 153).

Kapuose žiedeliniai antsmilkiniai aptikta su IV a. antros pusės — V a. papuošalais (šaukštinėmis antkaklėmis, rankogalinėmis apyrankėmis, lankinėmis segėmis palenkta kojele, lankinėmis žie-

duotosiomis ir kt.). Galimas daiktas, kad jais buvo puošiamasi dar ir VI a., bet tolesnei raidai pasekti trūksta duomenų, nes įsigali mirusiųjų deginimo paprotys. Iš sudegintų mirusiųjų kapų žiedelinių antsmilkiniai rasta Čornaja Lužos Rytų Lietuvos tipo pilkapių V—VI a. kapuose. Pastaruoju metu jų rasta IV—V a. sandūros sudegintos mirusiosios kape iš akmenų sukrautame Eitulionių pilk. Nr. 2 (Bliujus A., 1983, p. 37, pav. 9 : 1). Greičiausiai vėliausiu, datuotinu VI—VII a. reikia laikyti Aukštadvario piliakalnyje rastą 6,8 cm skersmens antsmilkinio žiedą, kurio vidurinė dalis kiek plonesnė, beveik apvali, o galai ornamentuoti įstrižų įkartelių grupėmis (LAB, 1961, pav. 215; LLM, 1958, pav. 252). Antsmilkinis kiek primena VII—VIII a. antkakles plokščiais užkeistais galais.

Žiedeliniai antsmilkiniai paplitę Rytų Lietuvos pilkapių areale. Šiaurėje jie siekia Zarasų r. pietinę dalį, o pietvakariuose — Alytaus r. 1975 m. buvo žinoma daugiau kaip 90 žiedelių iš 18 radimviečių (LAA, 1978, p. 7—8). Per pastarajį dvidešimtmetį jų rasta Lygalaukiuose (1 egz.), Diktaruose (4), Eitulionyse (2), dar keletas — Eikotiškyje ir Rokėnuose. Taigi, dabar žinoma 21 jų radimvietė Lietuvoje ir viena — gretimame Baltarusijos rajone; iš viso — apie 110 žiedelių.

Išsiskiria 6,5 cm skersmens apvalios vielos žiedelis su išorėn atlenkta sraigele viename gale iš Aukštadvario gyvenvietės (Daugudis V., 1962, pav. 8 : 3; LLM, 1958, pav. 253). Tokių antsmilkiniai rasta XI a. kapuose Naugarduke ir jo apylinkėse (Павловича К. В., 1965, p. 104, pav. 38 : 3, 4, 7; 1969, p. 120—121, pav. 52). Rytinėje Estijoje ir Pskovo srityje tokia žiedelių rasta su įkabinčiais trikampių skardelių kabučiais (Лави А., 1980, lent. VIII : 1; Левашева В. П., 1967, p. 16, pav. 3 : 3; Хвоцкая И. В., 1976, pav. 2, 3). Jie datuojami X—XI a. ir nešioti po vieną abiejose galvos pusėse. Šis Aukštadvario radinys greičiausiai atspindi lietuvių ir fino-ugrų genčių ryšius, Rytų Lietuvos žiedelinių antsmilkiniai grupei nepriklauso.

Kitose Lietuvos srityse V—X a. papročio puoštis antsmilkiniais nebuvvo. Tik Jurgaičių VIII a. moters kape abipus kaukolės aptikta po vieną deformuotą apie 4 cm skersmens žiedelį iš plonos vielos; vienas jo galas sulenkta į mažą kilpelę (Vaitkunskienė L., 1978). Kaukų piliakalnyje rasta apie 7 cm skersmens iš keturkampės vielos susukta įvija-sraigė, kuri vadinama antsmilkiniu ir datuojama VI—VII a. (Kulikauskas P., 1982, p. 64, pav. 104). Šis papuošalas greičiausiai yra kiek ankstyvesnis ir rodo, kad I m. e. tūkstantmečio viduryje pietiniame Lietuvos pakraštyje galėjo būti nešiojami dar vieno tipo antsmilkiniai.

Už dabartinių Lietuvos ribų gyvenusių baltų genčių moterys taip pat retai puošėsi antsmilkiniais. Tik Aukštutinėje Padniepreje gyvenusios gentys VII—XI a. turėjo antsmilkinius, primenančius antkakles plokščiais užkeistais galais. Ankstyvesnieji yra asimetriški, vienu plokščiu platesniu galu su kartais įkabintais trikampės skardelės kabučiais (Шмидт Е. А., 1970, p. 226—227, pav. 1 : 10, 11), o vėlesni — simetriški, dažniausiai be kabučių, įsraigeles susuktais galais (Шмидт Е. А., pav. 1 : 12), kartais jie ornamentuoti. Pastarieji X—XI a. pasiekia ir rytinį Lietuvos pakraštį (Stakų pilk. Nr. 9 k. Nr. 5).

1.2. Apgalviai

Madingesni negu antsmilkiniai V—IX a. buvo apgalviai — moterų ir merginų dėvimi vainikai iš įvijėlių, suvertu ant storų siūlų ar plonų virvučių. Juos galima būtų skirti į du tipus: 1) su kabučiais, 2) be kabučių, iš kelių lygiagrečių įvijų eilių ir jas jungiančių plokštelių.

1 tipo apgalviai gana įvairūs: iš vienos ar dvigubos įvijėlių eilės su protarpiais įkabintais kiauraraščiais trikampio ar puslankio formos kabučiais, prie kurių — 2 poros stačiakampių ar kvadratinių, rečiau trapecinių (Vosgéliai) skardelių, pagražintų įmuštomis akutėmis, taškučių linijomis. Pastebima ir kitų įvairovių: kai kurie kabučiai puslankio formos be skardelių ar apatinio skersinio (Veršvų k. Nr. 232, Graužiai), kabučių ąselė su viena ar dviečių skylutėmis. Pilnesni tokie apgalviai išliko Veršvų k. Nr. 197 (Puzinas J., 1941, p. 38—40, lent. 7), Veliuonos k. Nr. 2 (Michelbertas M., 1967, p. 49, pav. 3, 4), Upytėje (LLM, 1958, pav. 13b, 137). Vaitiekūnuose (Varnas A., 1984, p. 30, pav. 8), Pašušvyje (Zaborski A., 1905, lent. 6), Marvelėje bei Plinkaigalio k. Nr. 230. Jų ilgis apie 50—55 cm, skardelės yra $2 \times 2,9$ — $3,3 \times 3,3$ cm dydžio.

Daugiausia jų rasta Vidurio Lietuvos kapinynuose, pavienių — Rytų Lietuvos piliakalniuose (Vosgéliai) ir pilkapiuose (Pamusiai — Kuncienė O., 1973, pav. 6 : 1) bei kitur. Žinoma bent 14 jų radimviečių, iš kurių į muziejus pateko 6 pilnesni tokie papuošalai (LAA, 1978, p. 8, žemėl. 3).

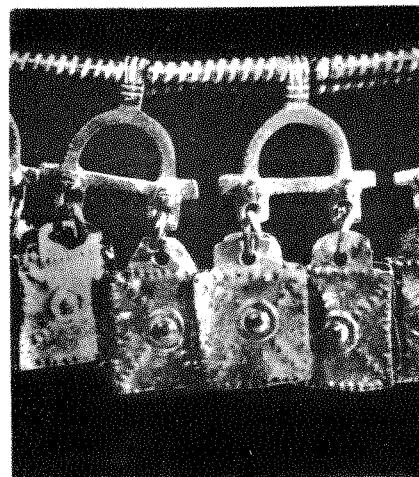
Jie rasti turtingų moterų IV a. antros pusės—V a. pradžios kapuose kartu su šaukštinėmis ir vytinėmis kilpiniais galais antkaklėmis (Veršvai), su antkaklėmis rakto skylutės formos kilpele užsegimui (Veliuona) (pav. 63, 64). Neaišku, ar jie dėvėti tiesiog ant plaukų, ar ant galvos apdangalo krašto.

Yra paprastesnių apgalvių — iš vienos eilės įvijėlių ir kabučių. Apgalviu iš įvijėlių eilės ir 4 rombinių skardelių-kabučių kaktos srityje buvo papuošta moteris, VI—VII a. palaidota Pernara-

63 pav. Moters kapas su apgalviu
(Veliuona, Jurbarko r.)

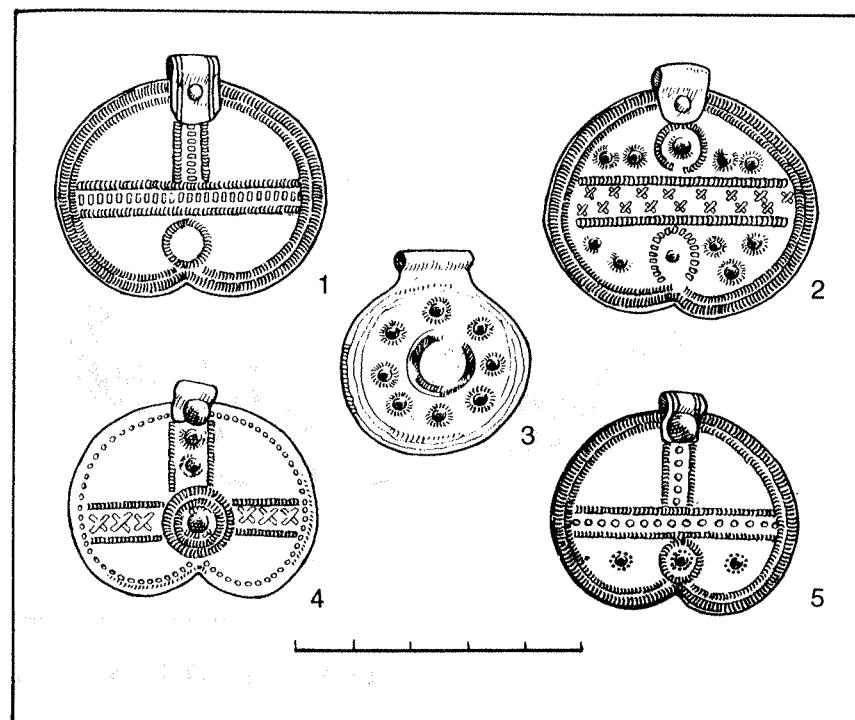
64 pav. Apgalvio kabučiai (Veliuona, Jurbarko r.)

voje (k. Nr. 54 — Rickevičiūtė K., 1990, p. 87, pav. 11). Kitur tarp 3—4 cm ilgio įvijėlių įkabinti žalvariniai dengti sidabro plokštelių ar sidabriniai kabučiai. Jie 4—4,5 cm ilgio, 3—3,5 cm aukščio, vinute prikalta kilpele-ąsele viršutiniame krašte. Kabučių paviršiuje išpaustas ornamentas, kartais viduryje įstatyta mėlyno stiklo akutė. Apgalvį sudarė 7—12 kabučių, jo ilgis — apie 30—50 cm. Puošni įviju kabučių apvarėlė kartais juosė tik kakta ir galvos šonus, retkarčiais — visą galvą. Apvaros galai, matyt, buvo surišami pakaušio srityje. Jų rasta VIII a. moterų kapuose Jurgaičiuose (Nakaitė L., 1971; Vaitkuskienė L., 1981; pav. 65).

Panašių pavienių kabučių būta prie žirgų kaukolų minėtame Jurgaičių kapinyne (Nakaitė L., 1972, p. 109). Teigiama, kad Vėžaičiuose tokie kabučiai buvo veriami i VIII—IX a. moterų kepurėles (Waetzoldt D., 1939).

2 tipo apgalviai iš kelių eilių įviju ir tarp jų protarpiais įvertų skersinių plokštelių, rečiau — didesnių grandelių, kurios neleidžia išsiskleisti įviju eilėms, sudaro 2—6 cm pločio galvą juosiantį vainiką (pav. 66). Tokių apgalvių gausiau, jie paplitę didesniame plote ir jais puoštasi kelis šimtmecius. Todėl jie ne kartą aptarti ne tik skelbiant atskirą paminklą medžiagą (Puzinas J., 1938,

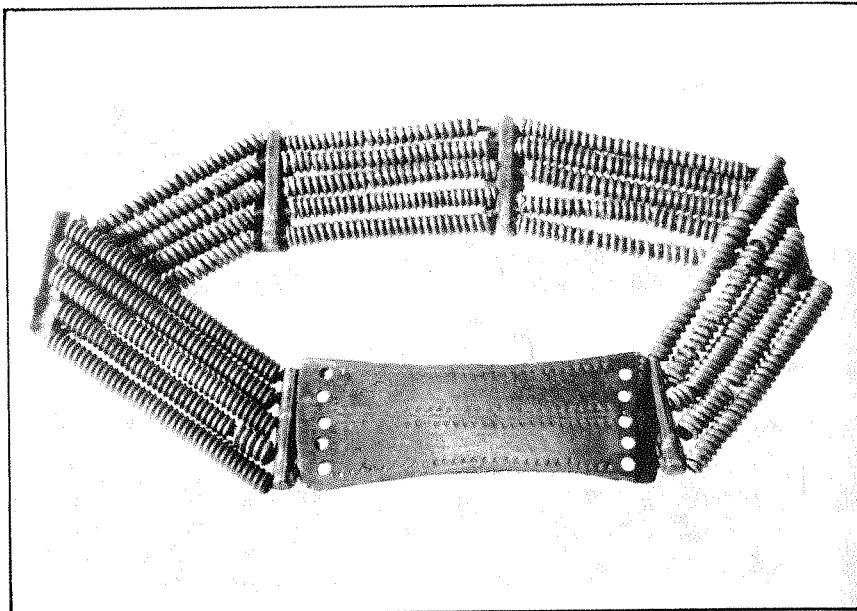

65 pav. Kabučiai iš Jurgaičių, Šilutės r.: 1 — kapas 7, 2 — kapas 4, 3 — kapas, 4 — kapas 10

p. 246; Tautavičienė B., 1984, p. 33—34; Merkevičius A., 1984, p. 53—54; Stankus J., 1984, p. 72; Vaškevičiūtė I., 1987), bet susilaukė ir apibendrintų apžvalgų (Puzinas J., 1938, 253—254; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1959, p. 45—57; Michelbertas M., 1972; Vaškevičiūtė I., 1992). Ypač šie apgalviai buvo megiami VI—XIII a. žiemgalių ir VII—XIII a. latgalių (Zarina A., 1960, 1970).

Lietuvoje žinome daugiau kaip 40 vietų, kuriose rasta šių apgalvių įvijėlių ir plokštelių, nemaža jų dalis yra atsitiktiniai radiniai. Paminklų medžiaga rodo, kad kartais tokios pat įvijėlės, sujungtos skersinėmis plokštélémis, tuoše ne galvą. Pavyzdžiui, Žvilių k. Nr. 4a (IX—X a.) jų buvo kojų srityje, tarsi apgalvio dalimi būtų papuoštas prijuostės apatinis kraštas, kita dalis panaudota kepuraitės kraštui pakaušio srityje.

Apgalviai iš įviju eilių ir jas jungiančių skersinių plokštelių taip pat įvairūs. Pirmiausia skyrėsi juostos plotis, nes apgalvį sudarė 2 (Eigulių k. Nr. 40, Plinkaigalio k. Nr. 311, 315), 3 (Paluknio k. Nr. 14, Labūnavos k. Nr. 3, Sauginių k. Nr. 22), 4

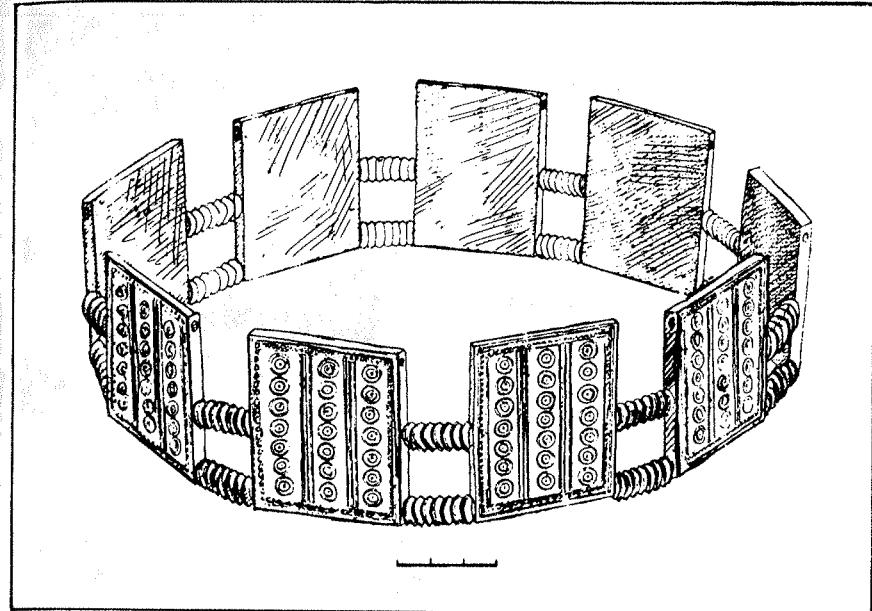

66 pav. Apgalvis iš įvijų ir jas jungiančių plokštelių iš Šarkų, Šilalės r., kapo 8

(Kairėnėlių k. Nr. 24), 5 (Šarkų k. Nr. 2, 8; Maudžiorai) ar net 6 (Pagrybio k. Nr. 35) įvijelėlių eilės. Todėl juostos plotis svyravo nuo 1,5—2 iki 5,8—6 cm. Tame pačiame kapinyne randama skirtingo pločio apgalvių, pavyzdžiu, Maudžioruose rasta 3, 4 ir 5 įvijų eilių apgalvių.

Naudotos 0,5—0,7 cm skersmens 3—8 cm ilgio pusapvalės ar trikampės vielos įvijelės. Kartais vietoj įvijelėlių įdedami panašaus skersmens ir ilgio cilindrėliai (Pašušvys — LLM, 1958, pav. 267; LAB, 1961, pav. 215).

Plinkaigalyje IV—V a. sandūros jaunos moters k. Nr. 311 ir paauglės k. Nr. 315 galvą juosusias dvi įvijelėlių eiles protarpiaisiai jungė kiek stambesnė žalvarinė grandelė, todėl apgalviai labai panašūs į kaklo apvarėles. Šitokia dviguba įviju apvarėle galėjo būti papuoštas ir kepuraitės kraštas. Kitų apgalvių įvijelėlių eiles sujungia lietos žalvarinės plokštėlės su skylutėmis siūlui. Apgalvis buvo iš 8—10 plokštelių. Jų ilgis lėmė apgalvio plotį. Dalis plokštelių siauros — stačiakampės, nuo 0,5—0,8 iki 2—3 cm pločio. Kai kada naudotos T formos plokštėlės, t. y. siauros plokštėlės su skylutėmis išorinis kraštas uždengtas skersine stačiakampe plokšteliu, kuri paslepija ne visai lygius įvijelėlių galus (Kairėnėliai, Pagrybis, Ruseiniai).

67 pav. Apgalvis iš stačiakampių plokštelių iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 349

Kartais naudotos didesnės stačiakampės 3,8—5 cm aukščio ir 3,5—6,5 cm ilgio plokštėlės (Jauneikiai, Lieporai, Maudžiorai, Sauginiai, Šalnaičiai, Vėžlaukis, pav. 67). Jas jungia trumputės — 2,5—3 cm ilgio — įvijelės. Retkarčiais viena ar kelios tokio apgalvio plokštėlės ornamentuotas iš smulkių įkartelių sudarytų linijų ar akucių raštu (Jauneikių k. Nr. 408, 427; Sauginiai — Merkevičius A., 1984, pav. 17 : 1; Šalnaičiai — Dakanis B., 1984, p. 99, pav. 2 : 6). Keleto apgalvių didelės stačiakampės plokštėlės buvo padengtos plonu sidabro lapeliu, puoštu vertikaliomis išpaustų akucių eilėmis (Lieporai; Jauneikių k. Nr. 349, 384; Ringuvénai — Tautavičienė B., 1981, pav. 1, 1a; Vaitkuskienė L., 1981, pav. 8; Vaškevičiūtė I., 1987, pav. 1; Maudžiorų k. Nr. 304; atsitiktiniai — KVIM 2192 : 1—9 — greičiausiai iš Vėžlaukio; pav. 68, 69).

Šarkų k. Nr. 2, 3, 8 (Tautavičienė B., 1981, p. 33, pav. 14 : 1, 19 : 3, 4), Dargaliuose, Lieporiuose, Padievaityje, Pagrybyje (Vaitkuskienė L., 1985, p. 76) rasta apgalvių, kurių įviju eilės pakaušio srityje sujungtos 7—9,5 cm ilgio, 2,8—4 cm pločio plona žalvarinė plokštėle kiek įgniaužtais šonais su 5 ar 6 skylutėmis galuose. Plokštėles puošia iš smulkių įmuščių trikampelių sudarytas ornamentas. Dar keletoje tokia apgalvių kaktos (Lieporai) arba pakaušio (Daujėnai, Sauginiai) srityje vietoj kelių eilių smulkių

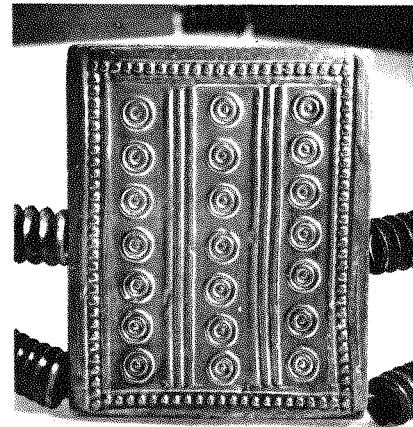
ivijelių iverta viena ilgesnė ir didesnio skersmens ivija. Tai-
gi, ši apgalvių grupė yra labai
ivairi — naudojamos ivijėlės ir
cilindrėliai, ivijos ir ivairaus
dydžio bei formos plokštėlės.

Apgalviai iš ivijų eilių ir jas
jungiančių skersinių plokštelių
su skylutėmis būdingiausi V—
VII a., rečiau jų randama VII—
VIII a. kapuose (Jauneikiai).
Kairėnių k. Nr. 24 apgalvis
rastas kartu su VI a. lankine
žieduočia sege, Šarkų k.
Nr. 8 — su V—VI a. būdingais
kryžiniai smeigtukais ir anksty-
va ruplėta antkakle, Daujėnuo-
se — su V a. būdingomis juos-
tinėmis apyrankėmis (Michel-
bertas M., 1972, p. 125), Sauginių k. Nr. 32 — su ankstyvais nuoka-
mieniais smeigtukais ir trikampe iškilia briauna apyrankėmis ir
pan. Daugiausia juos nešiojo žiemgalės (Jauneikiuose — apie 20
apgalvių; Lieporai, Linksmėnai, Rudiškiai, Šalnaičiai ir kitur) ir
žemaitės (Lieporiai, Maudžiorai — 11 egz.; Pagrybis, Paluknys, Sau-
ginių, Šarkai, Vėžlaukis ir kitur). Aptikta jų ir kaimyniniame —
vakariniai aukštaičių teritorijos pakraštyje (Kairėnių, Labū-
nava, Eiguliai, Pašušvys) bei pavieniai — sėlių teritorijoje (Dau-
jėnai, Visetiškės).

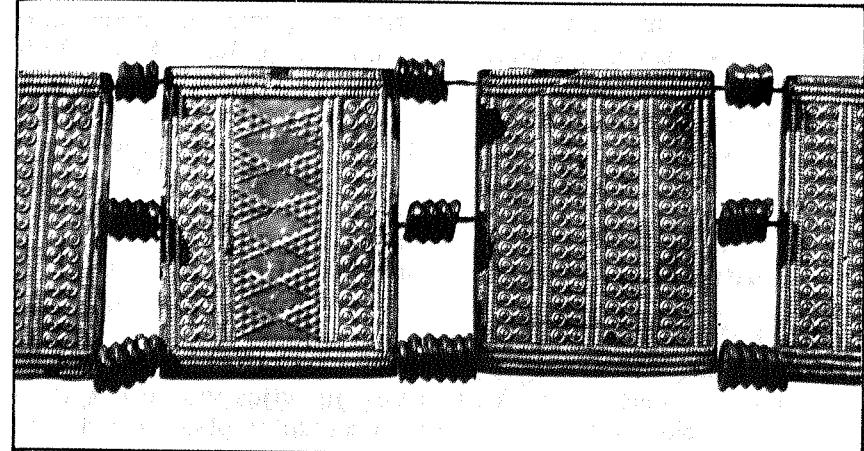
Vienas 4 eilių ivijų apgalvis su skersinėmis plokšteliėmis rastas
Tilžėje V a. skalvės kape (Gronau W., 1939, p. 45, lent. 8 : 2).
Tyrinėtojo nuomone, apgalvis buvo uždėtas mirusiajai ant kepu-
rėlės ar skarelės, nes po juo pastebėta audinio.

Latvioje jų daugiausia randama V—VIII a. žiemgalių kapuo-
se (Moora H., 1938, p. 470—473, pav. 84 : 1; Zarina A., 1970,
p. 112; Graudonis J., 1980, p. 54, 56). Nuo VII a. jie plinta tarp
latgalių, kur kisdami išliko vieni iš būdingiausių moterų papuoša-
lų iki XIII a. (Zarina A., 1960; 1970, p. 112—127). Jų fragmentai
aptinkami ir Aukštutinės Padnieprės VIII—X a. sudegintų miru-
siųjų kapuose (Шмидт Е. А., 1962, p. 194, 196, pav. 6 : 12; 1970,
p. 223, pav. 1 : 5).

Nuo VIII a. latgaliai apgalviamas nebenaudojo stačiakampių
plokštelių su skylutėmis ivijelių eilėms su jungti; vietoj jų — plo-
na žalvario juostelė, kurios galai, užlenkti į vidų, apkabina ivijų

68 pav. Apgalvio detalė iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 349

69 pav. Apgalvio dalis iš Ringuvėnų, Šiaulių r.

eiles. Matoma skardelių pusė dažnai ornamentuota smulkučių įkartelių raštu (Šnore E., 1987, p. 16—17). Latgalių apgalviai yra lengvesni, be to, užpakalinėje vainiko dalyje — ties pakaušiu — dažnai turi prikabintas grandinėles su kabučiais ar varpeliais galuose. Keli latgališko tipo apgalviai, bet be grandinelių su kabučiais, rasti X—XI a. moterų kapuose ir Lietuvoje (Pavirytė—Gudai, Jauneikiai).

Rytų Lietuvos tipo pilkapių VIII—XI a. sudegintų kapuose buvo ivijelių fragmentų, grandinelių, plonų žalvarinių stačiakampių skardelių užlenktais kraštais. Pastarosios $4 \times 4,9$, $5,5 \times 7$ cm ir panašaus dydžio, pagražintos išpaustu geometriniu ornamentu. Spėjama, kad iš šių skardelių ir ivijų galėjo būti sudaryti apgalviai su grandinėlėmis pakaušio srityje (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1975). Tačiau vargu ar galima visas minėtas skardeles iš Rytų Lietuvos pilkapių traktuoti kaip apgalvių dalis, nes kai kurios iš jų, kaip, pavyzdžiui, iš Pamusių (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1975, pav. 5 : 2), turi kampuose skylutes ir, matyt, buvo naudojamos kaip apkalai.

Be metalinių apgalvių (iš ivijų ir plokštelių), galvai puošti arba šukuosenai naudotos dar kelių, keliolikos ar net daugiau kaip 20 cm ilgio, 1,5—2,2 cm skersmens iš pusapvalės ar trikampės vielos susuktos ivijos. Kai kurių jų galiukai su skersiniais ranteiliais, vielos galas kiek išplotas, kartais turi skylutę. Sauginiuose, Plinkaigalio k. Nr. 19, 186; Seredžiaus k. Nr. 1, 2, 12 išliko į sky-
lute įkabintos grandinėlės ar jų fragmentai, kartais su kabučiais galuose. Dabar žinoma apie 20 radimviečių (iš jų 15 — žemaičių

genčių gyventame plote, po 3 — žiemgalių-sėlių ir aukštaičių). Tai gana paplitęs papuošalas: Jauneikiuose jų buvo bent 10-yje VI—VII a., Pagrybyje — keliolikoje V—VI a. moterų kapų. Nurodoma, kad pastarajame įviju rasta jaunų moterų (iki 30 metų) kapuose (Vaitkuskienė L., 1985, p. 76), tuo tarpu Seredžiuje — viename jaunos, kitame — pagyvenusios moters kape. 8 jų buvo Kaštaunaliai VII—VIII a., 12-a — Požerės VII—VIII a. kapuose.

V—VI a. kapuose įviju kai kada būta kartu su apgalviu pakaušio srityje (Daujėnai, Jauneikiai, Šarkai), o kartais ir be jo (Barklainiai, Pajstriečiai). VII—VIII a. kapuose įvijos jau be apgalvių (Kaštaunaliai, Požerė).

Įviju vidus dažnai užpildytas įvairaus storio, atrodo, įvairia-spalviais vilnoniais siūlais, kartais tarp jų įvijos viduje likęs plotas virbelis. Manoma, kad šios įvijos naudotos plaukams susukti pakaušio-sprando srityje žemaičių apgalvio (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1984, p. 121—123, pav. 8—9). Galimas dalykas, kad dalis žemaičių merginų ar moterų taip šukavo plaukus V—VIII a., o jomis sekė viena kita kaimynė aukštaitė (Plinkaigalis, Seredžius), nors ir čia galimi įvairūs jų naudojimo variantai. Taip leistų spėti Seredžiuje rastos įvijos — čia kape buvo po dvi vienodo ilgio įvijas su grandinėlėmis ir kabučiais galuose. Tokios Žvilių įvijos laikomos puošnių galvos raiščių dalimi (Vaitkuskienė L., 1992).

Tuo tarpu Jauneikių radiniai rodo, kad žiemgalių įvijomis puošesi kiek kitaip. Čia kapuose Nr. 428, 439, 459 ant galvos rasta po dvi 40 cm ilgio įvijas. Jos lanku supo viršugalvių aukščiau apgalvio, tarsi ant viršugalvio būtų uždėtas dar vienas dvigubas ar du viengubi vainikai. Panašių radinių yra ir Latvijos teritorijoje esančioje Žiemgalos dalyje: čia aptikta iki 60 cm ilgio, 2 cm skersmens įviju (Graudonis J., 1979, p. 43—44). Tieki apgalvius iš įvijelių ir plokštelių, tiek ilgas storas įvijas žiemgalių nešiojo iki VIII a. pradžios. Vélesniuose (VIII a. antros pusės—X a.) Jauneikių kapuose jų nerasta. X—XI a. žiemgalių pasiekia vienas kitas latgališko tipo apgalvis — vainikas iš įviju, suvertu ant vilnonių siūlų gijos su „kasomis“ iš įviju ir grandinėlių pakaušio srityje (Šnore E., 1987, p. 17—18).

Būta ir paprastesnių galvos-plaukų raiščių. Eigulių k. Nr. 20, 28—30 palaidotų moterų galvas juosė stora susukta virvutė, protarpiai apmaustyta siauromis žalvarinėmis grandelėmis-žiedeliais (Puzinas J., 1938, p. 254). Požerės kapyno moterų k. Nr. 23, 41, 78, 93, 121 rastos 2—4 cm pločio austos juostos, kurių pakraščiuose įkabintos mažos grandelės (Tautavičius A., 1984, p. 108, pav. 22). Atrodo, tokia juosta buvo surišta pakaušio srityje, ir gana ilgi jos galai krito ant pečių. Galimas dalykas, kad kai kada tokis galvos raištis-juosta ar galvos apdangalas buvo puošiamas

prisiūta pakaščiu žalvarine grandinėle. Pagrybio V—VI a. k. Nr. 34 ir Jauneikių VIII—IX a. k. Nr. 124 rastos kaktą juosiančios grandinėlės, kurių galai krito ant pečių.

Maudžiorų VIII—IX a. moterų k. Nr. 157, 160, 176, 266, 309 mirusiuų galvas juosė 3—3,5 cm pločio odinis dirželis su išilginėmis eilėmis vinucių plačiomis žalvarinėmis galvutėmis. Kape Nr. 157 kairiojoje galvos pusėje, o k. Nr. 266 — pakaušio srityje dirželis buvo susegtas žalvarine ovalia ar keturkampe sagtele (Valatkienė L., 1980, p. 91). K. Nr. 222 raištis kuklesnis: tai tik 0,7 cm pločio odinis dirželis, puoštas spurgelių eile ir susegtas apskrita 1,3 cm skersmens sagtele.

Panašiais odiniais dirželiais ar siūlų gijomis, apmaustytomis įvijomis ar jų grupėmis (kartais taip pat su iš vidų įkištu mediniu virbeliu) ir pakaušio srityje surištais arba sagtele susegtais galais, galvas nuo V—VI a. iki X—XI a. puošė daugelis finougrų genčių nuo Volgos aukštupio iki Suomių įlankos (Краснов Ю. А., 1982, p. 54—55).

1.3. Kepuraitės

Žymiai mažiau duomenų yra apie V—IX a. vyrių ir moterų nešiotas kepuraitės. Jau minėtame Tilžės V a. k. Nr. 27 įviju ir skersinių plokštelių apgalvis buvo uždėtas ant skarele apgaubtos galvos ar kepuraitės. Gretimame Linkūnų k. Nr. 272 palaidotos moters kepuraitę ar skarelę juosė iš plono siauros žalvario juostelės sulenktais uždaras lankas, kurio krašteliai pagražinti smulkiai duobučių eilute, o kaktos srityje buvo įkabinta dar 10 mažų sidabrinėlių formos kabučių, jų tarpuose — po gintaro karoliuką (Gronau W., 1939, p. 46, lent. 8 : 4). Panašių kepuraičių esą rasta Nadruvoje — Althofe (Gronau W., 1939, p. 46), taip pat Linkūnų k. Nr. 201, 267 (Waetzoldt D., 1939, p. 118—119). Beje, žalvario juostos lankelių-diademų rasta ir rytų galindamams skiriamame V—VI a. Moščino lobyje (Левашева В. П., 1968, p. 96—97, pav. 1 : 4,5).

Daugiausia kepuraičių rasta Vėžaičių kapinyne — 23-se VIII—IX a. kapuose. Jų kraštai papuošti sidabru dengtais širdies formos kabučiais, o aukščiau — arčiau viršugalvio — kepuraitę juosė reta apskritų kabučių eilė (Waetzoldt D., 1939; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1959, p. 42, pav. 16). Minėtame Jauneikių moters k. Nr. 124 grandinėlė gulėjo ant kaktos ir abipus galvos jos galai leidosi žemyn, gulėjo ant pečių. Paprotys galvos apdangalą puošti grandinėle, kartais prisegta smeigtuku su dviguba spiraline galvute, vėliau — XII—XIII a. — būdingas estėms (Лаял С. К., 1986, p. 197, pav. 74 a).

Žymiai rečiau metalu buvo puošiamos vyru kepurės. Jauneikių k. Nr. 351 jauno vyro galvą juosė 5 eilės smulkių spurgelių — jos sudarė 6—7 cm pločio juostą; k. Nr. 260 — tik 3 cm pločio tokį spurgelių juostelę. Jie pursutulio formos, apatiniaiame krašte turi dvi mažas smailias ataugėles, kurios įkabintos į ploną audinį ir užlenktos. Matyt, spurgelių juosta buvo ant kepurės krašto. O gal ir čia žalvario spurgeliais papuošta juoste buvo surišti tik mirusiojo plaukai. Spurgeliais puoštas galvos raištis ar kepurėlės kraštas aptiktas VIII a. vyro k. Nr. 99 Čunkanų Drengenuose prie Bauskės (Atgāzis M., Bebre V., 1986, p. 21). Kartais galvos apdangalą puošdavo ir prisiūta (?) žalvarine grandinėle: Maudžiorų vyro k. Nr. 141 prie viršugalvio rasta 171 cm ilgio grandinėlė.

VII—VIII a. Lietuvos pajūryje išplito paprotys metalu nepuoštą galvos dangą (skarelę ar keperaitę) susegti smeigtuku ar sege. Skalvos ir Lamatos VII—IX a. kapuose (Barvai, Jurgaičiai, Stragnai, Vėžaičiai, Vilkų Kampas, taip pat Linkūnai) rasta daugiau kaip 20 virbalų formos smeigtukų (Nakaitė L., 1972, p. 115, pav. 8 : 12; LAA, 1978, p. 40, žemėl. 4 : 5). Jie žalvariniai, 20—40 cm ilgio, vienu smailiesniu, kitu kiek storesniu lygiai nukirstu galu. Arčiau storesniojo galo smeigtukas turi siauro ištęsto rombo formos paplatinimą su įmušta akute ar duobute (Gaerte W., 1929, pav. 258 a; Bezzenberger A., 1904, p. 92, pav. 120; pav. 70). Labai panašių smeigtukų rasta Vengrijoje, prie Balatono ežero, VIII a.—IX a. pirmos pusės paminkluose (Beverzetés, 1977, lent. 75 : 10).

70 pav. Smeigtas šukuosenos (?) papuošimui iš Jurgaičių, Šilutės r., kaipo 14

Smeigtukus ir seges galvos apdangalui susegti kuršės dažniau ėmė naudoti VIII a., VIII—IX a. naudotos lankinės žieduotosios segės, kartais sidabrinės ar tik puoštos sidabro skardele. Kiauleikiuose iš 11-os moterims skiriamų kapų tokia segė buvo 8-se dešiniojoje kaukolės pusėje (Danilaitė E., 1961, p. 107). Panašus reiškinys pastebėtas Lazdininkuose (1976 m. tyrinėtuose k. Nr. 26, 28, 147, 174, 187), Laiviuose.

VIII a. antroje pusėje galvos apdangalui susegti ar papuošti dešiniojo smilkinio srityje kuršės naudojo mažus — 8—12 cm ilgio — smeigtukus ištęsto rombo formos ornamentuota galvute (Godeliai, Laiviai, Palanga) (LAA, 1978, p. 9), o IX—X a.—dažniau ilgesnius (13—18 cm) smeigtukus trikampe galvute, dažnai puošta alavo spurgeliais (Palanga — Jankauskas K., 1992, p. 153—160), taip pat smeigtukus ratuko formos galvute (Volkaitė-Kuliakienė R., 1959, p. 49—50, pav. 22; 1970, p. 174—176). X—XI a.

smeigtukai ilgesni, turi iškarpytais pakraščiais, kartais kiaurarašte galvutę (Volkaitė-Kuliakienė R., 1970, p. 176, 177). Kai kada su minėtais smeigtukais ties viršugalviu skersai kapą guli ir ilgas geležinis virbalas su mažytele žalvarine karpytais pakraščiais kepurėle. Greičiausiai juo buvo susegami į kuodą susukti plaukai, kasos.

Paprotys galvos apdangalą susegti ar papuošti sege, smeigtuku yra senas, buvo paplitęs įvairiose Europos srityse. V a. frankų moterys galvos apdangalą ir šukuoseną puošdavo vinies formos iki 19 cm ilgio smeigtuku-virbalu pursutulio formos kepurėle (Die Germanen, 1983, p. 411), Volgos aukštupio baseine rasta i V—VIII a. kepurėlės isegty segių (Краснов Ю. А., 1982, p. 55, pav. 3). Tačiau iš baltų genčių tai būdinga tik kuršėms, lamatietais ir skalvėms. Paprotys susegti galvos apdangalą smilkinio srityje smeigtuku išliko ir vėliau. Jis buvo būdingas XII—XIII a. estėms (Лаял С. 1985, p. 197, pav. 74 a).

Žeimgalės ir latgalės nuo VII a. ēmė ryšeti žalvarinėmis grandelėmis ir įvijėlėmis išmargintomis mėlynomis skaromis (Moor H., 1952, p. 103; Snore E., 1987, p. 14). Lietuvos Žiemgalėjų pėdsakų dar nerasta. Tuo tarpu kuršės IX—X a. galvos apdangalą-skarą kartais papuošdavo įvairaus dydžio, formos ir spalvos stikliniais karoliais. Kiauleikių moters k. Nr. 1 rasti 289 mėlyni, perlmutriniai, geltoni, rusvi ir kitų spalvų karoliai (Simėnas V., 1986, p. 68).

2. KAKLO PAPUOŠALAI

2.1. Antkaklės

Jos gana įvairios tiek savo forma, tiek medžiaga: dauguma jų žalvarinės, dalis — sidabrinės, o pavienės — iš geležies. Daugelis jų i muziejus pateko iš kapų, o pavienės — iš lobių. Antkaklių fragmentų (rečiau — sveikų) randama ir piliakalniuose bei gyvenvietėse. Jomis puošesi ir vyrai, ir moterys, ir vaikai. V—X a. mada nebuvo pastovi. Antkaklių gana gausu V a.—VI a. pradžios kapuose. Jos žymiai retesnės VI a. antroje — VIII a. pirmoje pusėje. Nuo VIII a. antros pusės antkaklių vėl gausėja, kartais puošiamasi keliomis vienodomis ar skirtingomis, o pajūrio srityje kai kur dar įdedama kaip papildoma įkapė. Vienos iš jų, kaip antkaklės rakto skylutės formos kilpele arba ruplėtos — pergniaužtinės — buvo naudojamos trumpai — 1—2 amžius, o kitos — daug ilgesnių laikotarpių, sakykim, antkaklės storėjančiais užkeistais ar plonėjančiais galais su kilpele ir kabliuku buvo paplitusios nuo V a. iki X—XI a., balnelinės — nuo VI a. iki XI—XII a. ir pan.

2.1.1. Šaukštinės antkaklės. V a. dar nešiojo kai kurias III—IV a. madingas antkakles (LAA, 1978, p. 18—20). V a. pradžiai priklauso dalis šaukštinių antkaklių (Michelbertas M., 1986, p. 100), kurių rasta IV—V a. sandūros Eigulių k. Nr. 46; Plinkaigalio k. Nr. 195, 256, 263, 274, 311, 339 (Kazakevičius V., 1993, p. 90—92), Veršvų k. Nr. 151; Miežionių pilk. Nr. 2 k. Nr. 2 ir kituos, o Kalniškių antkaklės datuojamos net V a. antrąja puse (Puzinas J., 1938, pav. 59 : 1).

2.1.2. Dalis antkaklių aukštais kūginių galais taip pat priklauso pereinamajam laikotarpiui (Michelbertas M., 1986, p. 94) (Daujėnai, Muoriškiai, Žadavainiai), taip pat Rokėnuose aptiktos aukštasis kūginių galais ir plačiu išplotu lankeliu (LLM, 1958, pav. 103; Balčiūnas J., Dakanis B., 1986, p. 112).

2.1.3. Dėželinės antkaklės daugiausia naudotos III—IV a., bet parvienės — ir V a.: Eigulių k. Nr. 4 (Puzinas J., 1938, pav. 54 : 1; LLM, 1958, pav. 128), Veršvų k. Nr. 133 (LLM, 1958, pav. 129), Lazdininkų k. Nr. 16 ir kitur.

Pereinamam laikotarpiui priklauso ir antkaklės, kurių lankelio kiek storėjantys šonai-galai apvynioti plona vielute, o galai užbaigtai kilpele ir dvigubos vielos kabliuku. Jomis puoštasi nuo III a., ypač buvo paplitusios kapų su akmenų vainikais srityje (Reketė, Šernai, Lazdininkų k. Nr. 39 ir kitur), o pavieniai rasta Žemaičių aukštumoje ir Šiaurės bei Vidurio Lietuvoje (Plinkaigalio k. Nr. 101, 316, 342 ir kt.— Kazakevičius V., 1993, p. 92). Dalis jų sidabrinės, jomis puoštasi dar ir V a.: Reketės kapinyne tokį aptikta 11, iš jų 3 — sidabrinės. Beveik visos rastos vyrų kapuose (k. Nr. 46, 48 — po dvi), dalis su storagalėmis apyrankėmis (Nauvickaitė-Kuncienė O., 1968, p. 169, pav. 4 : 1, 2, 20 : 1, 3). Jų aptikta ir Latvijoje.

2.1.4. Antkaklės plonėjančiais galais, atlenktais ir apvyniotais apie lankelio galą. Sulenkimo vietoje viename gale palikta nedidelė kilpelė, kitame sulenktais dvigubos vielos kabliukas. Lankelis plonus, kartais kampuotos vielos (Juostininkai, Užpalai, Veršvų k. Nr. 98), kai kurių beveik ištisai suktas (Pašušvys, Plinkaigalis) arba visai lygus (Plinkaigalio k. Nr. 50, 101, 201). Dalis jų sidabrinės.

Jos palyginti retos — žinomas 8 radimvietės ir apie 10 antkaklių. Dauguma yra atsitiktiniai radiniai — iš suardytų kapų. Latvijoje žinoma 11 jų radimviečių ir apie 20 antkalių, kurių dauguma sidabrinės. Dalis šių papuošalų rasta lobiuose (Miškiniai — 2 egz.). Lietuvoje ir Latvijoje jos datuojamos V a. ar V—VI a. (Moora H., 1938, p. 343—345, 347; Urtāns V., 1977, p. 17, 19, pav. 55 : 7, 153, 1, 2).

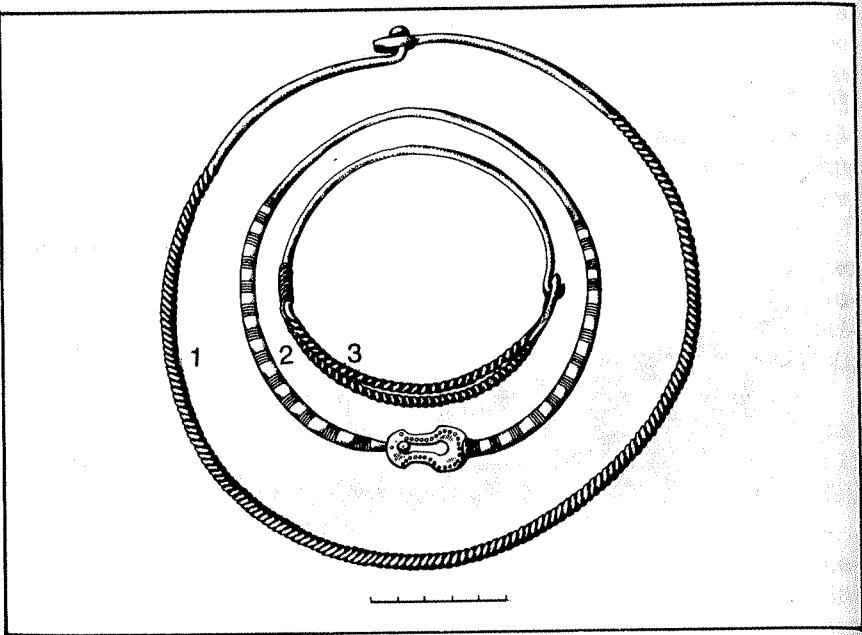

71 pav. Antkaklė dvigubu lankeliu iš Pašušvio, Kėdainių r.

Tokių antkaklių rasta dviejuose pietrytinės Estijos lobiuose, taip pat Vidurio Rusijoje, Bohemijoje alamanių kapuose, kur jos datuojamos V—VI a. sandūra (Die Germanen, 1983, p. 355, pav. 771). Šie plačiai Europoje paplitę papuošalai atspindi intensyvius Vidurio ir Rytų Europoje V a. gyvenusių genčių tarpusavio ryšius.

2.1.5. Antkaklės su „ilga kilpa“ turi storesnį lankelį (0,4—0,7 cm), kurio maždaug 1/3 dalis viename gale atlenkta ir galiukas apvyniotas apie lankelį ties jo viduriu. Taip viename šone lieka ilga kilpa, o kitas lankelio galas atlenktas tampa kabliuku. Kilpą sudaranti lankelio dalis kartais kampuota ar sukta (pav. 72). Kai kurios iš jų sidabrinės, aptiktos V a. kapuose (Pašušvys; Plinkaigalio k. Nr. 44, Maudžiorai).

2.1.6. Antkaklės dvigubu lankeliu padarytos iš ilgos apie 1 cm pločio trikampio ar rombo pjūvio juostelės, kurios vidurinės dalis ir galai ploni, apskriti. Juostelė-viela sulenkta per pusę, plona vidurinė dalis suvyta ir sulenkimo vietoje palikta širdelės formos kilpelė, abu plonieji galai taip pat suvyti ir baigiasi dviem kabliukais (pav. 71). Jų rasta tik kelios: Greiženuose — V—VI a. kapė, kitos — to paties laikotarpio Rubokų k. Nr. 39 ir Bandužių k. Nr. 23. Be to, jų būta suardytuose, matyt, V—VI a. kapuose

72 pav. Antkaklės: 1 — tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku iš Vilkų Kampo, Šilutės r., kapo 3, 2 — antkaklė su rakto skylutės formos kilpele iš Plinkaigalio, Kédainių r., kapo 44 ir 3 — antkaklė su ilga kilpa iš Plinkaigalio kapo 407

Pašušvyje (Tautavičienė B., 1981, p. 11; Vaitkunskienė L., 1981, pav. XXVI), Ramoniškiuose, o viena aptikta Rokiškio apylinkėse, datuojama VI—VII a. (Bałtowie, 1981, pav. 56). Bandužiuose ji gulėjo su lankine ilgakoje VI a. sege. Plinkaigalio k. Nr. 98 toks radinys irgi datuojamas V—VI a. (Kazakevičius V., 1993, p. 97). Panašaus laikotarpio turėtų būti 1987 m. Pavilkijo k. Nr. 10 rasta antkaklė.

2.1.7. Antkaklį su rakto skylutės formos kilpele yra kiek gausiau. Jų lankelis plonas, lygus arba suktas, pusapvalis, galai kartais kiek storėja ir baigiasi pailgomis plokštėmis (kartais viena jų kiek įlenktais šonais). Vienos plokštės galas baigiasi į viršų atlenktu kabliuku, o kitoje — didesnėje — dvi apskritos skylutės arba viena pailga primenantि rakto skylutę (Tūbausiu k. Nr. 19, Aukštkiemiu k. Nr. 399, 400, Lumpėnu k. Nr. 3 ir kitur). Kabliukas dažniau turi nedidelę žemo pusrutulio formos kepurę, o plokštėse kartais įspaustos akutės (Diktarai, Kurganai, Plinkai-galis), skersinių grovelių grupės (Reketė, Stragnai) (pav. 72, 73).

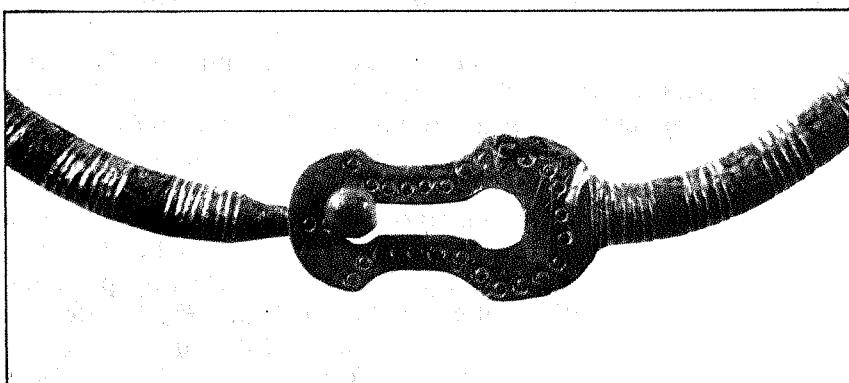
Dabar žinoma 15 jų radimviečių Lietuvoje ir 30 antkaklių (žr. LAA, 1978, p. 20—21, be to, rasta Diktaruose, Kalniškiuose, Plinkaigalyje, Sodėnuose). Paplitusios visoje Lietuvoje, bet naudotos gana trumpą laikotarpį — IV a. pabaigoje—V a. (Michelbertas M., 1986, p. 100).

Šie papuošalai rodo baltų genčių ryšius su vidurio Europa. IV—V a. jomis puoštasi Vengrijoje, Slovakijoje, Vokietijoje, Skandinavijoje (Vorgeschichte..., 1940, t. 2, lent. 238 : 12, 300 : 5, 6; t. 3, lent. 459; Rau G., 1972, p. 147—150; Die Germanen, 1983, p. 371, pav. 91).

Greičiausiai sekant šiomis, antkaklėmis gamintos ir antkaklės, kurių lankelis dažnai susuktas, baigiasi išplotomis pailgomis plokštėtelėmis: viena kiek smailėja ir užlenktas galiukas sudaro kabliuką, o kitos plokštėlės gale ar viduryje — skylutė užkabinimui (Taurapilio pilk. Nr. 6 — Tautavičienė B., 1981, pav. 9; Tautavičius A., 1981, p. 35, pav. 40 : 1). Kartais tokios plokštėlės trumpesnės, beveik rombo formos (Cegelnė) arba tik vienas lankelio galas baigiasi plokšteliu su skylute, o kitas — kabliuku. Kartais plokštėlės būna karpytais kraštais (Čiuikiškiai, Seredžius — LLM, 1958, pav. 280, 281). Cegelnės, Plinkaigalio ir Taurapilio radiniai rodo, kad jomis puoštasi V—VI a. pradžioje.

Panašios antkaklės susuktu lankeliu su rombine plokšteliu viename lankelio gale buvo paplitusios ir Volgos—Okos aukštupių baseine (Розенфельд И. Г., 1982, p. 60—61, pav. 13 : 4).

2.1.8. Antkaklių su kilpele ir kabliuku lankelis ties viduriu storėnis, apvalaus ar rombinio pjūvio, jų galai plonėjantys, vienas baigiasi sulenkta kilpele, kitas — aukštyn atlenktu kabliuku. Jos

73 pav. Antkaklės su rakto skylutės formos kilpele dalis iš Plinkaigalio kapo 44

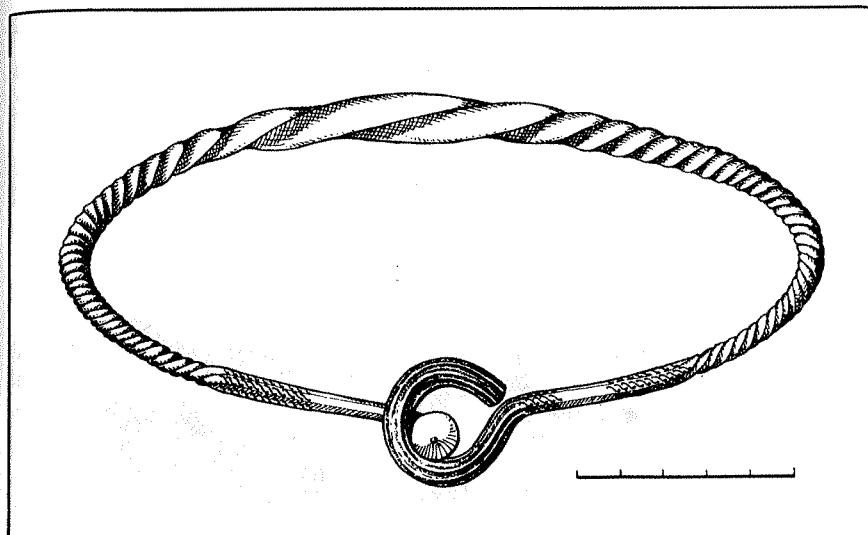
įvairaus dydžio ir storio, kai kurių kilpelė sulenkta tarsi iš išploto lankelio galio, o kabliukas kartais turi žemo pusrutulio formos kepurę (Jauneikių k. Nr. 376, 390, Maudžiorų k. Nr. 333), retkarčiais prilenktas kilpelei lankelio galiukas dar susuktas į nedidelę sraiginę iviją (Pašušvys, Plinkaigalis). Išskiriami du šių antkaklių variantai — lygiu ir susuktu lankeliu (pav. 74). Pastarųjų žymiai daugiau, kai kurių lankelis ištisai tordiruotas, kitų vidurinė lankelio dalis yra keturkampio pjūvio, kartais ornamentuota (tai būdingiau velyvesnėms antkaklėms). Dauguma jų žalvarinės, bet yra ir sidabrinės. Tai bene gausiausios V—IX a. antkaklės Lietuvoje, pavyzdžiu, Jauneikių kapinyne jos sudaro 72% visų čia rastujų: 16 — vyru, 7 — moterų ir 2 — vaikų kapuose, be to, keltas iš suardytų kapų (Vaškevičiūte I., 1987, p. 24).

Iki pastarojo dešimtmecio daugelis jų i muziejus pateko iš suardytų, taip pat tyrinėtų VIII—X a. kapų, buvo laikomos būdingomis IX—XI a. (LAA, 1978, p. 21, 23). Šiuo metu jų rasta ir V—VI a. kapuose (Jauneikių k. Nr. 390, Pagrybio k. Nr. 55, Plinkaiglio k. Nr. 71, Südėnų k. Nr. 1 ir kitur). Abiejų variantų antkaklės su kilpele ir kabliuku buvo gaminamos bei dévimos nuo V a. Kadangi VI a.—VIII a. pirmoje pusėje antkaklėmis puoštasi rečiau, tai jų iš VI a. antros pusės — VII a. yra palyginti nedaug. Dauguma priklauso VIII a. antrai pusėi—X a. Pavienės dar nešiotos ir XI a.: Laivų k. Nr. 99 (1949 m.), Pavirvytės k. Nr. 1, 22, 76 jų rasta kartu su pasaginėmis segėmis daugiakamپemis galvutėmis. VIII—XI a. antkaklės masyviausios, puošnės — vidurinė lankelio dalis dažniau ornamentuota.

Daugiausia jų rasta pajūrio rajonuose, Žemaitijoje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje, mažiau — Vidurio Lietuvoje. Jomis puošesi skalviai, kuršiai, lamatiečiai, žemaičiai ir žiemgaliai, rečiau — aukštaičiai.

1975 m. Lietuvoje buvo žinomas 52-i antkaklių susuktu lankeliu radimvietės ir apie 120 šių radinių (LAA, 1978, p. 21—22). Pastaraisiais metais sąrašas pasipildė dar 14 radimviečių ir apie 80-čia antkaklių. Tik apie 20 jų priklauso V—VI a. ar VII a. pradžiai, o likusios — daugiausia VIII—X a. ir tik keliolika — X—XI a. Nuo V—VI a. jos aptinkamos ir Latvijos Žiemgalioje; naujotos iki II tūkstantmečio pradžios (Moora H., 1929, p. 147; Snore E., 1937, p. 85—86, pav. 3 : 1; Caune A., 1987, p. 51). Taip pat Sambijoje ir Nadruvoje (Bezzenberger A., 1909, p. 176; Gaerte W., 1929, pav. 247 c), retkarčiais aptinkama ir Mozūrų ezerų baseino VI—VII a. sudegintų mirusiuju kapuose (Okulicz J., 1973, pav. 243; Bałtowie, 1981, p. 31).

Lygiu lankeliu antkaklės su kilpele ir kabliuku retesnės. 1975 m. buvo žinoma tik 20 jų radimviečių ir 59 radiniai (LAA,

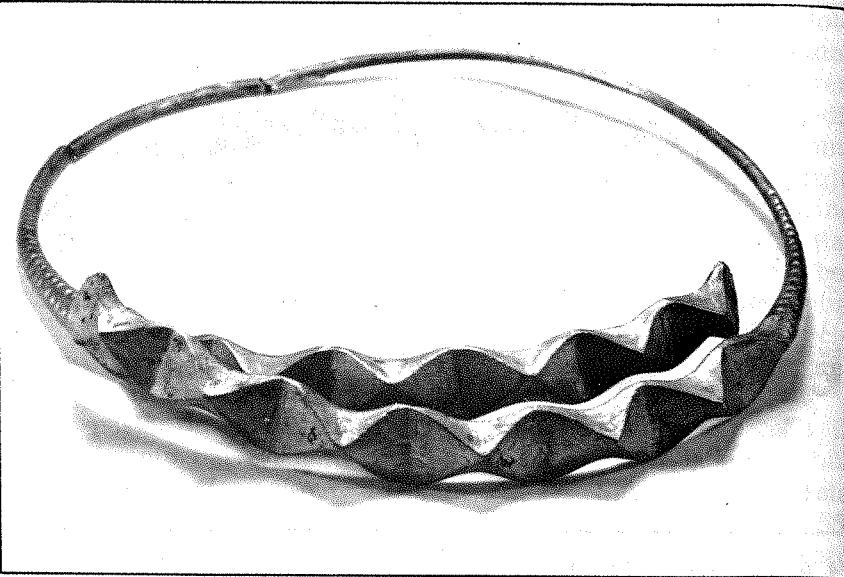
74 pav. Antkaklė tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku iš Kyburių, Pasvalio r.

1978, p. 23). Per pastarąjį laikotarpį sąrašas pasipildė vos pora naujų radimviečių — Lamatoje ir Kurše; tik viena kita antkaklė rasta kitose srityse (Plinkaigalis, Upyna).

2.1.9. Antkaklės ruplėtais galais. Jos yra storesniais kiek paplokščiais galais, kurių viršutinė pusė puošta trikampiais bei negiliais rombiniais įdubimais, todėl jų paviršius ruplėtas, duobucių šešėliai paviršių pagyvina. Dauguma antkaklių sidabrinės. Jų rasta V—VI a. kapuose: Šarkų k. Nr. 8 (Tautavičienė B., 1984, pav. 14 : 1), Raginėnų pilk. Nr. 17, Norkūnų (Rokiškio r.) pilk. Nr. 10, Plinkaiglio (pav. 75; Kazakevičius V., 1933, p. 97—98, pav. 125). Dabar žinoma, jau 12 jų radimviečių (LAA, 1978, p. 21; Lieporių k. Nr. 2, 5, Kalniškiai, Plinkaiglio k. Nr. 2, 180, 213, 329 bei Krekenavos apyl.) — daugiausia Šiaurės ir Vidurio Lietuvoje.

Latvijoje tokį antkaklių taip pat nedaug — rasta žiemgalių, sēlių ir latgalių teritorijose (Moora H., 1929, lent. 20 : 3; Stubbavas A., 1976, p. 116), taip pat Estijos V—VI a. lobiuose (Hausmann R., 1914, p. 110—111, lent. 15).

2.1.10. Antkaklės pergniaužtais galais yra masyvesnės, vien sidabrinės, sveria iki 800—860 g. Jų lankelio vidurinė dalis plona, apskrita, o galai ir šonai storesni, plokšti, galai užkeisti. Plokščia išplota lankelio dalis protarpiais iš šonų „igniaužta“, o tarp igniaužimų lieka rombai gana aštriaiš kampais. Antkaklės grubaus darbo, neornamentuotos, tik jų viršutinė, matoma pusė rūpestingai

75 pav. Antkaklė ruplėtais galais iš Plinkaigalio, Kédainių r., kapo 180

nulyginta. Jų taip pat reta, žinomas tik 8 radimo vietas ir 13 antkaklių (žr. LAA, 1978, p. 21). Rastos 5-iuose lobiuose, dviejų kainynų teritorijoje Vidurio Lietuvoje ir Šiaurės Lietuvoje — Jauneikių k. Nr. 422. Čia ji buvo vyro kape su VII a. pelédine sege ir nuokamieniu smeigtuku pusrutulio formos kepuréle (Vaškevičiūtė I., 1987, p. 25, pav. 5 : 4).

Latvijoje 6 tokios antkaklės aptiktos lobiuose (Urtāns V., 1977, p. 19), dar 2 — žiemgalių vyrų kapuose (Graudonis J., 1978, p. 45, pav. 10 : 14; 1980, p. 54, pav. 11 : 15), datuojamuose VI—VII a. sandūra.

2.1.11. Antkaklės apvaliais pastorintais bei užkeistais galais nešiotos ilgesni laiką. Jų lankelio vidurinė dalis apvali, 0,5—0,7 cm skersmens, šonai pamažu storėja (iki 1,3—1,5 cm skersmens), galiukai vėl kiek plonėja ir arba staigiai nukirsti, arba vėl kiek pastorinti, baigiasi tarsi buožele ar „trimiteliu“. Pastarasis galų užbaigimas būdingesnis vėlyvosioms antkalėms (Volkaitė-Kuliukienė R., 1970, p. 143—144). Šios antkaklės puošnesnės, pastorėjimo pradžia dažnai papuošta skersiniu ranteliu grupėmis, akutėmis ar trikampeliais (Tautavičienė B., 1984, pav. 18 : 2; Vaitkuskienė L., 1981, pav. 17; Valatka V., 1980, pav. 4). Keliolika iš jų sidabrinės. Puošesi jomis ir vyrai, ir moterys, nors daugiau yra iš pastarųjų kapų.

Jos pradėtos nešioti V a. (Jauneikių k. Nr. 4; Uogučiai; Rūdaičių k. Nr. 15), ir puoštasi jomis iki XI—XII a. (Palangos k. Nr. 178, 203). Daugiausia rasta VIII—IX a. kuršių kapuose (Kašučiai, Lazdininkai, Laiviai, Palanga), pavienės — žemaičių (Janapolė, Šarkai, Vėžlaukis ir kitur) ir žiemgalių (Jauneikių k. Nr. 444, Pavirvytės k. Nr. 6, Rudiškiai ir kitur) teritorijose. Lietuvoje žinomas 28 radimvietės, aptikta apie 45 tokios antkaklės (žr. LAA, 1978, p. 24; dar Janapolė, Jauneikiai, Kašučiai, Lazdininkai, Lieporiai, Maudžiorai, Pavirvytė, Rudiškiai, Šarkai, Vėžlaukis).

Šių antkaklių rasta ir vidurinėje bei vakarinėje Latvijos dalyje moterų ir vyrų kapuose bei lobiuose (Latvijas..., 1974, p. 160, lent. 41 : 14, 45 : 3). Pastaruosiuose buvo 12 sidabriniai (Urtāns V., 1977, pav. 59, 60). 4-ios rastos V—VI a. Tartu lobyje (Hausmann R., 1914, p. 100, lent. 15).

Daug mažiau panašių antkaklių storėjančiais briaunuotais užkeistais galais. Jie rombo, stačiakampio, daugiakampio pjūvio, o vidurinė dalis apvali. Ir jų galai kartais baigiasi nedideliais pumprėliais. Beveik visos neornamentuotos, retai sidabrinės. Jos bendralaikės su antkaklėmis apvaliais storėjančiais užkeistais galais. Maudžioruose viena rasta V a. pradžios kape (Valatka V., 1984, p. 16, pav. 11 : 3), o Palangoje — VIII—IX a. kapuose.

Kuršių, žemaičių ir žiemgalių teritorijose Lietuvoje bei jų paribyje žinomas tik 8-ios antkaklių radimo vietas ir 10 dirbinių (žr. LAA, 1978, p. 24; dar Maudžiorų k. Nr. 6). Taip pat retai aptinkamos Latvijoje (Urtāns V., 1977, p. 18).

2.1.12. Antkaklės plokščiais užkeistais galais turi ploną, apskritą vidurinę lankelio dalį ir 0,8—2 cm pločio plokščius, kartais žemo trikampio skersinio pjūvio smailėjančius galus, per vidurį jų einanti išilginė briaunelė dažnai vos žymi. Dalis jų neornamentuotos, kitų paplatinti galai ar jų dalys puoštos eglute, zigzagine linija, taškučiais. Kelių antkaklių išoriniame krašte yra skylutės, į kurias grandelėmis įkabinti išėsto trikampio ar trapecijos formos kabučiai. Visos žalvarinės. Jos pradėtos nešioti VII a. ir išsilaikė iki XII a. (Volkaitė R., 1970, p. 146—147, pav. 17 : 3, 4; LAB, 1961, p. 321—322). Apie 20 tokią antkaklių rasta Rytų Lietuvos pilkapiuose, dar keletas to paties tipo paminkluose — vakariniai Baltarusijos pakraštyje (Lentupis, Loša, Ziaziulka) ir apie 10 — sėlių teritorijoje šiaurrytinėje Lietuvos dalyje (žr. LAA, 1978, p. 16, žemėl. 15; be to, Kretuonių pilk. Nr. 36, 50, Visetiškėse). Iš viso jų aptikta bent 18-oje paminklų.

Žymiai daugiau jų sėlių ir latgalių teritorijose Latvijoje; čia daugiau rasta VII—XII a. moterų kapuose, rečiau — lobiuose. Jau 1928 m. duomenimis, Latvijoje buvo suregistruota 65 antkaklės be kabučių ir 84 su kabučiais, žinoma daugiau kaip 60 jų radimo

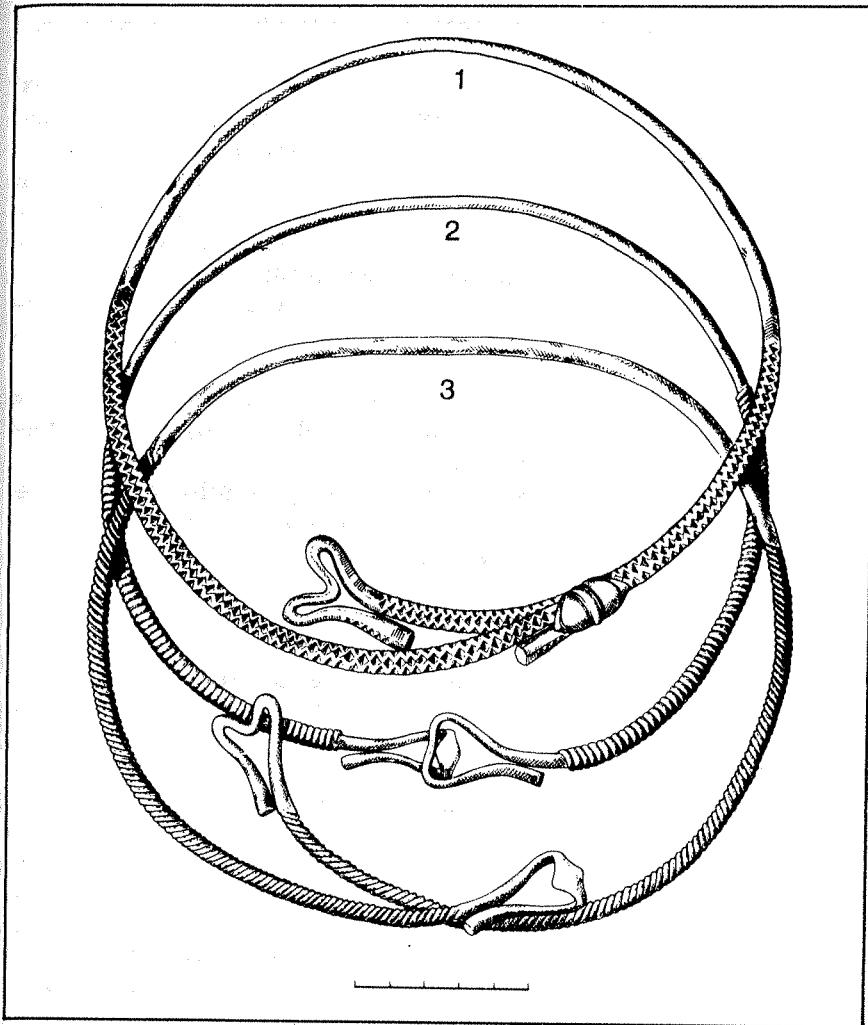
vietų (Karnups A., 1929, p. 121—129). Vėliau radinių skaičius dar išauga: pavyzdžiui, VII—XII a. Kivtų kapinyne buvo 23 — tai pusė visų čia rastų antkaklių (Šnore E., 1987). Dabar Latvijoje žinoma 376 egz. be kabučių (VII—X a.) ir 259 egz. su kabučiais (XI—XII a.), beveik visos iš Latgalos moterų kapų (Šnore E., 1994). Pavienių aptikta Baltarusijos Padauguvyje bei Velikajos aukštupio baseine X—XI a. paminkluose (Cepreeba 3. M., 1978, p. 39, pav. 1 : 5), taip pat Estijoje.

Latgalių ir dalies sėlių gyventojoje teritorijoje rastų antkaklių plokštieji galai platesni, su ryškesne išilgine briauna. Jos dažniau ornamentuotos ir su kabučiais — trapecinėmis skardelėmis, rečiau — su žvangučiais.

2.1.13. Antkaklės balneliniai galai taip pat turi apvalią, gana ploną vidurinę lankelio dalį, šonai ir galai kiek storesni, apskrito ar ovalaus pjūvio, kartais dar apvynioti plona pusapvale viela, kai kada susukti arba pagražinti įkartelių raštu. Lankelio galiukai kiek plonėja, vienas jų sulenktaς į ramento formos kilpelę, kitas ties sulenkimu turi „balnelio“ formos kabliuką iš išplotos lankelio dalies. Ankstyvieji „balneliai“ daugiau primena kabliuką, IX—XI a. yra ilgesni, viršus įlenktas tarsi balnas, o galai kiek smailesni (pav. 76; LAB, 1961, p. 323—325, pav. 224 : 7; Volkaitė-Kuliakauskiene R., 1970, p. 147—148, pav. 18 : 1).

Daugiausia jų randama VII—XI a. paminkluose, tačiau pastaruoju metu — ir VI a. kapuose. Antai Plinkaigalio k. Nr. 19 balnelinė antkaklė susuktu lankeliu buvo su ankstyva lankine laipteline sege (Kazakevičius V., 1993, p. 97), Seredžiuje — su storagalėmis apyrankėmis (Urbanavičius V., 1986, p. 73). Latvijos Žiemgaloje balnelinė antkaklė aptikta VI a. jauno vyro kape (Šnore E., 1980, p. 97—100, pav. 17).

Tokiomis antkaklėmis puošesi Rytų Lietuvos pilkapius palikušios lietuvių gentys (jų rasta 5-iuose Lietuvos ir 4-iuose Baltarusijos teritorijų pilkapynuose). Pilkapiuose randamos antkaklės turi plonus apvalios vienos lankelius, būdingus VI—VII a. Žinomabent 13 jų radimo vietų žiemgalių bei sėlių teritorijose. Mažiau aptikta žemaičių (Jakštaičiai—Meškiai, Pašiaušė, Požerė, Ringuvėnai) kapuose, vos keletas VI—VII a. radinių yra iš aukštaičių srities (Pernaravos k. Nr. 51, Plinkaigalio k. Nr. 19, 94, Seredžius). Dar kelias turime iš VIII—IX a. kuršių kapų (Anduliai, Kašučiai). Iš viso Lietuvoje žinomas 34 radimvietės (27 iš jų nurodytos LAA, 1978, p. 26, be to, dar Astravas, Kašučiai, Pašiaušė, Pernarava, Plinkaigalis, Seredžius, Stungiai) ir apie 60 šių antkaklių. Dauguma jų žalvarinės, tik kelios (daugiausia iš lobijų) sidabrinės.

76 pav. Balnelinės antkaklės: 1 — Požerė, Šilalės r., kapas 76, 2 — Karaimai, Vilniaus r., pilkapis Nr. 26 ir 3 — Pučkalaukis, Vilniaus r., pilkapis Nr. 24

Daug daugiau jų rasta Latvijos sėlių ir latgalių teritorijose, mažiau — Žiemgaloje (Karnups A., 1929, p. 117—121; Latvijas..., 1974, lent. 42 : 16; Urtāns V., 1977, p. 21) ir Estijoje, kur 3-uose lobiuose rasta 4-ios sveikos ir 2 sulaužytos sidabrinės, o kapuose — kelios žalvarinės (Tönnisson E., 1974, p. 254, lent. 28 : 2). Pavienių aptikta Suomijoje ir Švedijoje (Urtāns V., 1977, p. 21).

taip pat Aukštutinėje Padnieprėje ir Padauguviuje (Шмидт Е. А., 1970, p. 228; Сепреева З. М., 1978, p. 35, pav. 1 : 2).

2.1.14. Antkaklės ramentinių galais labai panašios į aprašytas balnelines. Jos taip pat turi plonesnę apvalią vidurinę lankelio dalį ir storesnius užkeistus kartais rombinio ar ovalaus pjūvio galus, kurių plonėjantys galiukai sulenkti į vienodas ramento formos kilpes. Kai kurių jų lankelio šonai taip pat apvynioti plona pus-apvale vielute, lankelis susuktas ar dekoruotas ištrižomis įkartotomis, rečiau — įkartelių grupėmis ar akutėmis. Beveik visos antkaklės žalvarinės. Daugiausia jų IX—X a. kapuose (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 148), nors pavienės priklauso ir VII—VIII a. (Karmazinai, Sudota).

Kartais jos dėvėtos po keliais; Venslaviškiuose rastos 3 tokios antkaklės skersinėmis žalvarinėmis plokštélémis sujungtos į vieną papuošalą (LAA, 1978, p. 27).

Daugiausia jų šiaurinėje Lietuvoje dalyje — sėlių gyventuose plotuose ir kiek mažiau — Žiemgaloje o pavieniai egzemplioriai — Rytų Lietuvos pilkapiuose bei žemaičių ir kuršių kapinynuose. Žinomas 35 jų radimo vietas ir apie 70 šių antkaklių (be LAA, 1978, p. 26—27 paminėtų, dar rasta Astrave, Degėsiuose, Jauneliuose, Jakštaičiuose—Meškiuose, Pavarvytėje, Paragaudyje).

Už Lietuvos ribų jų gausiausia rytinėje Latvijos dalyje, o pavieniai rasta Smolensko srityje ir šiaurės vakarų Rusijoje (Сепреева З. М., 1978, p. 35, pav. 11; Шмидт Е. А., 1962, p. 194, pav. 6 : 33).

2.1.15. Vytinės antkaklės. Nemažai antkaklių yra iš trijų apvalių vielų susuktu lankeliu. Baltų gentys, tarp jų ir Lietuvoje gyvenusios, tokiomis antkaklémis puošesi nuo m. e. pradžios. II—IV a. jos trumpos, abiejų galų vielos sulenkotos į kilpeles, kurios sudaro tarsi cilindrėlių lankelio gale (Moora H., 1938, p. 273—278; LAB, 1961, p. 205—206, pav. 129; LAA, 1978, p. 16—17; Michelbertas M., 1986, p. 89—91). V—VI a. jų galų užbaigimas keičiasi.

2.1.15.1. Vytinės antkaklės su kilpele ir kabliuku susuktos iš 3 vielų plonėjančiais galais, todėl turi kiek plonesnius galus. Pavyzdžiu, Bandužių k. Nr. 19 rastoji (su lankine ilgakoje sege) ties viduriu yra 0,8, o galuose — 0,3 cm storio. Lankelio gale vienos vielos galas, užlenktas aukštyn, sudaro kabliuką, kiti du prie kabliuko apvynioti apie lankelio galą. Kitame gale iš vienos vielos sulenkta kilpelė, o kitų galai apvynioti apie lankelio galą.

Tokios antkaklės laikomos VIII—X a. papuošalu (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 150—152; LAA, 1978, p. 27—28). Tačiau Rytprūsių paminklų tyrinėtojai yra nurodė, kad čia jos plito V—VI a. (Gaerte W., 1929, p. 287, pav. 232 b; Engel C., La Baume W., 1937, pav. 36 n). Dabar ir Lietuvoje žinomas pavienės

tokios antkaklės iš V—VI a. paminklų (Pagrybio k. Nr. 85, Plinkaigalio k. Nr. 335 — Kazakevičius V., 1993, p. 98). VI—VII a. sandūrai greičiausiai priklauso ir 1985 m. Seredžiaus k. Nr. 1 rastoji. Matyt, Pašušvio antkaklė taip pat šio laikotarpio (LLM, pav. 375) — ji datuojama IX a., nors kitų VIII—X a. radinių šiame paminkle neturime. Vytiui antkaklių rasta VII—VIII a. Gruobinios k. Nr. 3 ir 11 (Nerman B., 1931, p. 200, pav. 10, 22 a), to paties laikotarpio Jurgaičių k. Nr. 7, 11, Kaštaunalių k. Nr. 6, Kiauleikių k. Nr. 8, 17, 19. Pastarieji radiniai rodo, kad jos buvo nešiojamos tik iki IX a. pradžios, nes jau VIII a. plito vytinės antkaklės kilpiniais galais.

2.1.15.2. Vytinės antkaklės kilpiniai galais ilgesnės, užkeistais galais, kurių abu baigiasi vienodomis kilpelémis, sulenkтомis iš vienos vielos.

VIII a.—IX a. pradžios šios antkaklės irgi dar kiek plonėjančiais galais, panašiai kaip ir su kilpele bei kabliuku: antai, Kašučių moterų k. Nr. 7 ir k. Nr. 13 rastų antkaklių lankelio vidurinė dalis — atitinkamai 1 ir 1,3, o galai — 0,8 ir 1 cm storio. Jos rastos su apyrankémis plačiais trikampiais tuščiaviduriais galais bei su kabučiais-medalionais.

Tokios antkaklės ypač buvo mėgstamos pajūryje gyvenusių genčių — skalvių, lamatiečių, kuršių; iš čia plito į žemaičių vašarinę dalį, kiek mažiau — į šiaurinę ir rytinę Lietuvos dalis. Aptinkamos jos ir prūsų gentyse, Latvijos Kurše ir toliau į šiaurę iki XIII, o gal ir XIV a. todėl jos susilaukė daugelio tyrinėtojų dėmesio (Karnups A., 1929, p. 120, 132—134; Moora H., 1929, p. 128—150; LAB, 1961, p. 468—469; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 152—153 ir kt.). Sudegintų mirusiuų kapuose dažnai randama tik keli sulažytų vytių antkaklių gabalai, dažnai neaiškus jų galų užbaigimas.

2.1.15.3. Vytinės antkaklės kūginių galais buvo paplitusios Rytų Lietuvoje. Jų lankelis taip pat susuktas iš trijų apskritų vielų, galai užkeisti, vieno galo visos 3 vielos baigiasi aukštyn užlenktais galais su kūgeliais, o kito kraštinių vielų galai išploti į nedideles pailgas gana storas plokštelių, vidurinė viela — tarp plokštelių išprauštų kūgelius. Teigiama, kad ankstyvųjų antkaklių kūgeliai žemesni, o X—XI a. — aukšti. Dauguma jų VIII—XI a. (LAB, 1961, p. 325—326, 469—470; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 153—154; LAA, 1978, p. 30). Tačiau Neravų (Grigiškių) pilk. Nr. 10 k. Nr. 4 rasta vytinė antkaklė su ankstyva balneline antkakle rodo, kad jos greičiausiai pradėtos naudoti dar VII a. (Kuncienė O., 1983, p. 52, pav. 2 : 2).

Lietuvoje žinomas 32 jų radimo vietas ir apie 50 antkaklių. Beveik pusė jų — 13 radimo vietų — yra Rytų Lietuvos pilkapių

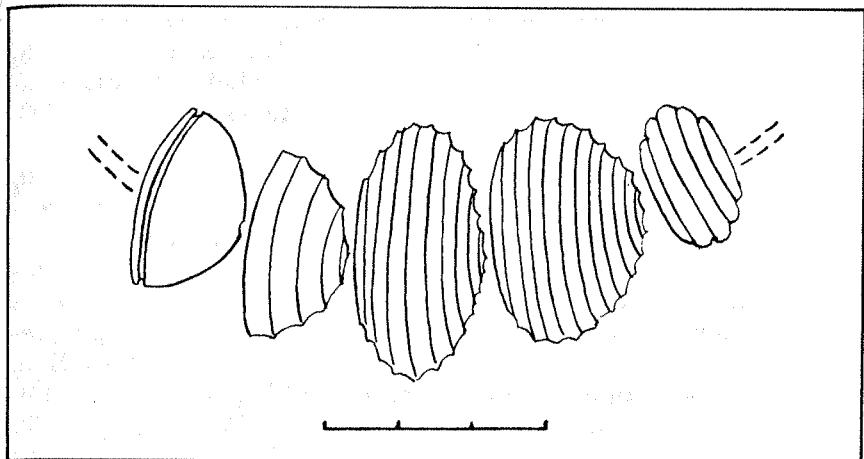
areale, likusios — Vidurio Lietuvoje, pavienės rastos šiauriniuose rajonuose (LAA, 1978, p. 30—31). Gausiausia jų X—XII a. kapuose rytinėje Latvijoje (Karnups A., 1929, p. 134; Šnore E., 1987, lent. 3 : 6).

2.2. Kaklo apvaros

Per visą m. e. I tūkstantmečio antrą pusę kaklas buvo puošiamas ir apvarėlėmis iš žalvarinių įvijelių bei kelių stiklo ar gintaro karoliukų, o kartais ir vien tik įvijelėmis. Apvaros iš didesnio skaičiaus karolių retos. Apvarėlių iš žalvarinių įvijų (kartais dviguba eilutė) randama vaikų ir paauglių (greičiausiai mergaičių) kapuose, rečiau — neturtingų moterų kapuose. Jų aptinkama visoje Lietuvoje, kur tik nebuvu mirusiuų deginimo papročio, pavyzdžiui, Daujėnų pilk. Nr. 4 V a. k. Nr. 3 mergaitė palaidota su apgalviu ir apvarėle iš dvigubos 5—10 cm ilgio įvijelių eilės (Michelbertas M., 1972, p. 124, pav. 3). Jų rasta V—VI a. Eigulių kapuose (Puzinas J., 1938, p. 247), Plinkaigalio k. Nr. 336 b (Kazakevičius V., 1993, 102), Kairėnėliuose, Griniūnų k. Nr. 20, Maudžiorų V—VI a. kapuose (Valatka V., 1984, p. 19), Sauginiuose (Merkevičius A., 1984, p. 55), V—VI a. kapuose su akmenų vainikais Tūbausiuose (Rimantienė R., 1968, p. 191), VII—VIII a. Požerės kapuose (Tautavičius A., 1984, p. 108), VIII a. Jurgaičių, VIII—IX a. Maudžiorų vaikų kapuose (Nr. 197, 234, 260, 266, 292).

Dažnesnės V—VI a. kapuose yra apvarėlės iš apskritos, pusapvalės ar trikampės žalvarinės vielos įvijelių (4—7 mm skersmens ir iki 6—10 cm ilgio) ir tarp jų įvertų kelių gintarinių ar stiklinių karoliukų, retkarčiais — kabučių. Šio laikotarpio apvarėlėse dažniau aptinkami gintaro karoliukai, nuo VIII a. antros pusės ypač pajūrio srityje — ir įvairių stiklo karoliukų. Vien karolių apvaros yra retos. Tūbausių V—VI a. kapuose apvarėlės buvo tik iš nerūpestiingai šlifuotų gintarinių karoliukų, dažniausiai iki 1—1,5 cm skersmens, dvigubo nupjauto kūgio, suploto rutulio ar lešio formos.

Rečiau naudoti netaisyklingi pailgi karoliukai. Įvairesnių gintaro karolių rasta Maudžiorų V—VI a. kapuose. Kai kurie jų pri-mena kabutį (Valatka V., 1984, pav. 12 : 14), kartais net kirvį ar kapli (Valatka V., 1984, pav. 12 : 13, 20), aštuoniukę ar vabzdį (Valatka V., 1984, pav. 12 : 15), o VIII—IX a. kapų apvarėlėse tik 1—2 dintaro karoliukai (k. Nr. 197, 207, 260). Plinkaigalio 20-yje kapų aptikta dintaro apvarėlių, kuriose buvo iki 21 karolio (k. Nr. 29), o dar 33-se kapuose jų rasta apvarose su stiklo ir kitais karoliais. Be to, dar 36-se kapuose buvo pavienių dintaro karolių

77 pav. Basonijos tipo gintariniai karoliai iš Stragnų, Klaipėdos r.

(Kazakevičius V., 1993, p. 99). Jie įvairaus dydžio ir formos — netaisyklingo ir dvigubo kūgio, cilindro, suspausto rutulio ar disko ir kt. (Kazakevičius V., 1993, pav. 160 : 1—10, 162 : 4). Nedidelės — 3—12 karolių — apvarėlės aptiktos ir V—VI a. Kairėnėlių k. Nr. 9, Sauginių k. Nr. 14, 28, 30; kartais jie suverti su žalvarinėmis įvijelėmis (Merkevičius A., 1984, pav. 9 : 3; Stankus J., 1984, p. 72, pav. 8 : 3). VII—VIII a. apvarėlėse dintaro karoliukai tik išterpti tarp stiklinių, didesnių dintaro karolių apvarėlių neturime ir iš VIII—IX a. Dintaro karoliukai (po 1—2) ar gabaliukai nuo VII a. vis dažniau nešiojami tik kaip amuletai.

Įvairiausio dydžio ir formos dintaro karoliukų rasta V—VI a. kapuose (Maudžiorai, Plinkaigalis, Vidgiriai). Vieni jų tik apskaldyti (apdrožti), kiti rūpestiingai nušlifuoti. Tarp jų yra ir tekinčių, kurie pastaruoju metu pavadinti Basonijos tipo karoliais. Jie taip pat įvairūs — suploto rutulio, disko, pusrutulio, kūgio formos, dažnai turi išrežtus griovelius. Dintaro tyrinėtojas R. V. Sidrys yra suregistravęs bent 16 kapinynų, kuriuose buvo šio tipo karolių (Sidrys R. V., 1994; pav. 77).

Nuo VII a. vyrauja dvigubo kūgio ir dvigubo nupjauto kūgio formos karoliai. Pastarieji, ypač didesni, kartais visai plonšči.

V a. kapų stiklo karoliai įvairūs, nesiskiria nuo III—IV a. kapuose rastujų, pavyzdžiui, Maudžioruose buvo žalių cilindro ir suploto rutulio, mėlynų suploto rutulio, statinaitės formos, taip pat daugiakampių, balto (matinio ir skaidraus) stiklo karoliukų (Valatka V., 1984, p. 19). Plinkaigalyje stiklo karoliukų daugiau taip pat IV—V a. kapuose. Dažniausiai jie suverti su dintaro ir

alavo karoliukais, bet aptiktos kelios vien stiklo karolių apvaros — k. Nr. 311 (158 karolių), k. Nr. 309 (120), k. Nr. 315 (22). Buvo naudojami įvairios formos ir dydžio karoliai. Vyrauja įvairių atspalvių mélyni, kitų spalvų — retesni (Kazakevičius V., 1993, p. 99). VI—VII a. kapuose stiklo karolių beveik visai nerasta. Pajūrio srityje šalia smulkų gelsvų, pilkų karoliukų (Jurgaičiai, Požerė) plinta ir stambesni netaisyklingos formos tamšaus neperšviečiamo stiklo, kartais beveik juodi su baltomis, gelsvomis ar raudonomis „akutémis“ ar „gyslelémis“ bei tamšiai mélyni cilindrinės formos, kai kurie — išilginiai grioveliais. Pirmieji tamšaus neperšviečiamo stiklo karoliai žinomi iš VI a. Rubokų kapų (Bezzemberger A., 1909, p. 179—180). Pavienių aptikta VII—VIII a. Rytų Lietuvos pilkapiuose (Kuncienė O., 1983, p. 51, pav. 1 : 14), taip pat prūsų kapuose (Engel C., La Baume W., 1937, p. 168). Tamsūs stikliniai karoliai su akutémis VII—VIII a. buvo gaminami Viduržemio jūros baseino kraštuse ir iš ten pasiekdavo Rytų Pabaltijį (Herrmann J., 1982, p. 96). Iš atsivežtos stiklo žaliaivos VII a. karolius imta gaminti Šlėzvigo ir Skandinavijos amatų centruse (Herrmann J., 1982, p. 138), todėl jų gausiau Lietuvos pajūrio VIII—IX a. paminkluose, nors ir toliau nuo jų minimu metu dar pasitaikyda smulkų įvairiaspalvių, dažnai matinių karoliukų, po keli ar keliolika apvarėlėje (Maudžiorų k. Nr. 175, 176, 206, 285). Retai spalvoto stiklo karoliukais puošesi ir už Lietuvos ribų gyvenusios baltų gentys. Pavyzdžiui, Kivtų kapinyne tik viena mergaitė VII—VIII a. palaidota su apvarėle iš žalvarinių įvijelių ir keliolikos mélynų dvigubo nupjauto kūgio formos stiklo karoliukų.

Vyrų kapuose retkarčiais randami pavieniai stambesni stiklo karoliai laikomi amuletais.

Nuo m. e. I tūkstantmečio vidurio nešioti ir alavo karoliukai, bet geriau išlikusių mažai dėl metalo savybių. Gausiausi jie — iš Plinkaigalio kapyno: čia jų rasta apie 270. V—VI a. vaikų kapuose Nr. 18 ir 46 buvo tik nedidelės alavo karolių apvarėlės (k. Nr. 46 — tik 10 karolių), moters k. Nr. 115 vėrinyje — 140 alavo karoliukų ir 16 gintaro karolių. Kituose kapuose jų rasta vėriniuose su stiklo ir gintaro karoliais. Alavo karoliai vienodessni, daugiausia kūgelio formos, rečiau pailgi, rantyti, tarsi įvijos formos, iki 4 cm ilgio (Kazakevičius V., 1993, p. 99).

Pasitaiko įvijelių ir kabučių apvarėlės: Požerės VII a. moters k. Nr. 78 rasta apvarėlė iš įvijelių ir tarp jų įvertų 5 klevo sėklos formos kabučių (Tautavičius A., 1984, p. 108, pav. 13 : 9). Žvilių k. Nr. 197 buvo dviguba įviju apvarėlė su tarp jų įvertais tarsi iš trijų ratukų sudarytais trikampiais kiauraraščiais kabučiais (Vaitkuskienė L., 1992, pav. 5). Tokių kabučių rasta Burbiškių ir

Paupynio kapinynų teritorijoje. I kai kurias apvarėles įkabinti ir pavieniai puošnesni sidabru dengti širdies (Jurgaičiai) arba kibirėlio formos (Tūbausiai) kabučiai.

Paprotys puoštis apvarėlėmis iš įvijelių ir kabučių išliko iki pat m. e. I tūkstantmečio pabaigos. Apvarėlių iš įvijelių ir lietužiedo formos grandelių-kabučių rasta turtinguose X a. moterų kapuose Upyne.

M. e. I tūkstantmečio paskutiniame ketvirtysteje, be įprastinių įvijelių, apvarėlėms imta naudoti dvigubo kūgio formos įvijinius karolius. Jų daugiausia aptikta Rytų Lietuvos ir panemunių paminkluose. Įvijinių karolių apvarėlės archeologų iki šiol buvo datuojamos X—XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 157). Tačiau, matyt, jomis imta puoštis kiek anksčiau: rasta jau VIII—IX a. Neravų (Grigiškių) pilkapiuose pilk. Nr. 4 k. Nr. 5, pilk. Nr. 27 k. Nr. 3 ir kituose (Kuncienė O., 1983, p. 51).

3. KRŪTINĖS PAPUOŠALAI

Antrą stambią papuošalų grupę sudaro krūtinės srityje randamos segės bei smeigtukai drabužiui susegti ir papuošti. Moterų kapuose smeigtukai turi kabučius, du tokie papuošalai dar sujungiami grandinėle ar keliomis grandinėlėmis.

3.1. Segės

Jomis daugiausia puošesi vyrai, bet lietuvės, aukštaitės, skalvės ir lamatiės bei jų giminaitės prūsės, galindės ir sūduvės drabužių taip pat susegdavo beveik vien tik sege. Retai jų randama žemaičių, kuršių ir žiemgalių bei sėlių-latgalių moterų kapuose. V—IX a. kape dažniausiai būna 1 ar 2, rečiau 3—5 segės. Dviejų-trių segių buvimas kape būdingesnis pajūrio sričiai. Ne sudegintų mirusiuju kapuose jos beveik visada aptinkamos krūtinės-juosmens srityje, kai kada — pasmakrėje ar ties petimi. Ant juosmens dvi ar trys segės guli greta viena kitos skersai griaucių, daugiausia kojele i kairiji šoną.

Beveik visos žalvarinės, bet dalis puošta sidabru, alavu, o pavienės — sidabrinės ir geležinės. Plinkaigalyje rasta 130 žalvarinių, 14 geležinių ir 11 sidabrinų segių. Geležinės būdingiausios V—VI a., daugiau jų Rytų ir Vidurio Lietuvos paminkluose; sidabrinų aptikta V—VII a. pradžios kapuose, o vėliau — labai retai.

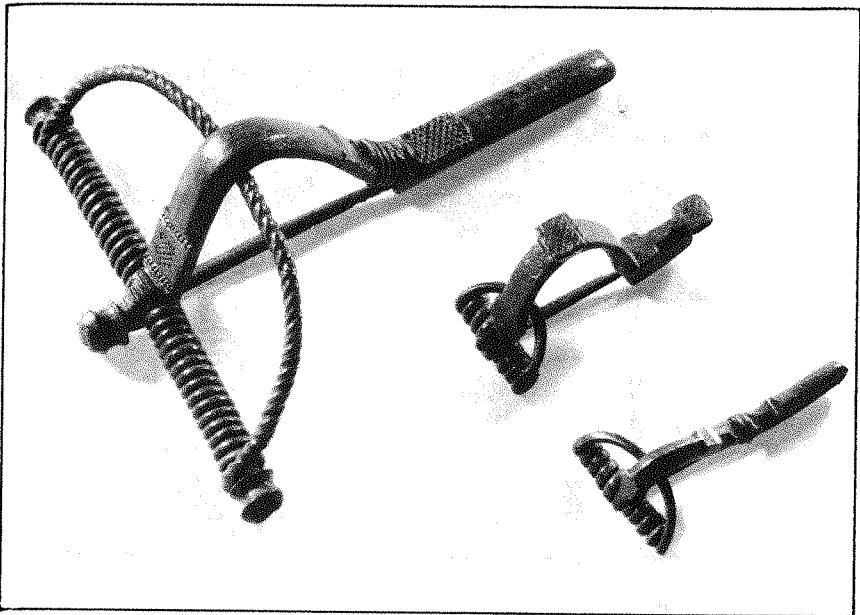
Būta lankinių ir plokštelinių segių. Pirmosios V—XI a. sudaro absoliučią daugumą. Plokštelinių kiek gausiau randama VIII—X a. pajūrio kapinynuose, o likusioje teritorijoje jos yra retos išimtys.

3.1.1. Lankinės segės. Lietuvoje jos paplito II a. pabaigoje. III—IV a. puoštasi lankinėmis palenkta kojele ir žieduotosiomis (Michelbertas M., 1986, p. 119—121). V—IX a. lankinių segių daug daugiau, jos įvairesnės. Pavyzdžiu, ištyrus 98 Obelių V—VI a. kapus, rasta 15 segių (daugiausia trikampe kojele, kitos — ilgakojės, žieduotosios), o Plinkaigalio IV a. pabaigos — VII a. pradžios kapuose — 155 lankinės segės (trikampe kojele, ilgakojės, žieduotosios, laiptelinės, gyvulinė kojele ir kt.— Kazakevičius V., 1993, p. 102). Ju įviju lankelis kartais išlenktas iš tokios pat apvalios vienos, kaip susukta įvija, kai kurių jis tordiruotas ar profiliuotas; kitu — masyvesnis, platesnis, kartais ornamentuotas. Įvairios ir įviju buoželės: V a. kartais jos daugiakampės, nuo VI a.— pusrutulio ir dvigubo rantyto žiedo, dvigubo žiedo ir kūgelio, VIII—XI a.— ir aguonos galvutės formos ir kitokios. Įvairiai puošiamos ir segių kojelė. Pagal segės kojelės formą ir puošimą dažniausiai vadinamos ir lankinių segių grupės—tipai (žieduotosios, gyvulinės, ilgakojės, trikampe, žvaigždine kojele ir kt.).

Dalis lankinių segių (ilgakojės, gyvulinės, ir kt.) yra aptinkamos, didesnėje teritorijoje, jos pagamintos sekant iš kitų kraštų patekusiomis segėmis, kai kurios (trikampe kojele, skliutakojės, laiptelinės, žieduotosios) būdingos baltams, dažniausiai kelioms genčių sąjungoms. Vienos jų gyvavo tik vieną kitą šimtmetį (segės trikampe, žvaigždine kojele), kitos pamažu kito ir buvo madingos 4—5 amžius ar daugiau (lankinės žieduotosios, laiptelinės).

3.1.1.1. Lankinės segės palenkta kojele Lietuvą pasiekė II a. pabaigoje ir labiau paplito III—IV a. Šios segės nedidelės, lengvos, kojelė trumpa, siaura, viršuje pusapvalė, o įvija be buoželių galuose. Jos buvo nešiojamos Vidurio ir Rytų Europoje (Almgren O., 1929, p. 81, 192), gana gausu ir Lietuvoje (Michelbertas M., 1986, p. 119—120).

V a. segės palenkta kojele didesnės (iki 7—9, įvija — iki 5—6 cm ilgio) ir įvairesnės, daugiausia žalvarinės, bet yra keletas sidabrinės bei geležinių (pav. 78 deš.). Antai V a. pabaigos Plinkaigalio k. Nr. 61 kartu su sidabru dengtu geriamuoju ragu rasta sidabrinė lankinė segė palenkta kojele turi daugiakampes įvijos buoželės (Kazakevičius V., 1993, pav. 202 : 3). Panaši žalvarinė segė buvo Diktarių k. Nr. 41. Tuo tarpu Plinkaigalio k. Nr. 8 rastoji įvijos galuose turi jau dvigubo žiedelio formos, o Maudžiorų k. Nr. 115 — beveik pusrutulio formos buoželės (Valatka, V., 1984, pav. 14 : 1). Raginėnų pilk. Nr. 23 k. Nr. 2, Griniūnų k. Nr. 16, Kalniškiuose, Maudžioruose (Valatka V., 1984, pav. 14 : 5), Vaitiekūnuose rastosios turi profiliuotą įvijos lankelį, o Griniūnų k. Nr. 7 — buoželę virš įvijos. Daugiausia šio tipo segių

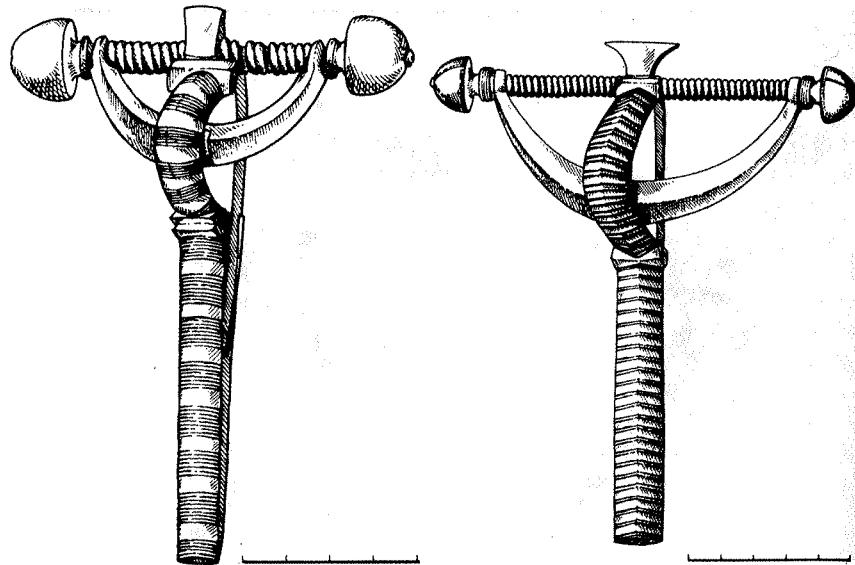

78 pav. Lankinės segės iš Riklikų, Anykščių r., pilkapių: 1, 2 — segės trumpa kojele, 3 — segė palenkta kojele.

aptikta Plinkaigalio IV—V a. kapuose (Kazakevičius V., 1993, p. 102—103).

Vidurio ir Vakarų Europoje segės palenkta kojele V a. tapo nebemadingos ir išnyko (Aberg N., 1919, p. 55), kaip ir baltų kraštuose, nors kojelės palenkimas užkabai Lietuvoje naudojamas kai kurioms kitoms lankinėms segėms (trikampe kojele, skliutakojėms, žieduotosioms) iki VII—VIII a.

3.1.1.2. Lankinės ilgakojės segės beveik vien tik žalvarinės, turi ilgesni pusapvalio, rečiau trikampio pjūvio liemenėli ir kojelę su lieta užkaba, įvijos galuose — pusrutulio formos buoželės, kartais su išrežtais kryžmai susikertančiais grioveliais. Įvijos lankelis apvalaus ar ovalaus pjūvio, kiek storesnis, ties viduriu, rečiau jis daugiakampio ar plataus trikampio pjūvio (Kairėnėliai — Stankus J., 1984, pav. 9 : 2, 6). Liemenėlio gale virš įvijos kartais yra trapecinė plokštėlė. Segės nuo 5—7 iki 10—13 cm ilgio, tik pavienės siekia iki 15—16 cm (Gilvyčiai, Kairėnėliai). Įvija yra dažniausiai kiek trumpesnė už segę, bet pasitaiko ir ilgesnė. Dalis segių neornamentuotos, kai kurios pagražintos skersinių rantelių grupėmis, kitos — ištisai skersiniai ranteliais (pav. 79, 80). Puošyba skersinių rantelių grupėmis ir gunkleliais ar nežymiais įdubimais

79 pav. Lankinė ilgakojė segė iš 80 pav. Lankinė ilgakojė segė iš
Jauneikių, Joniškio r., kapo 29

tarp rantelių grupių V—VII a. buvo plačiai paplitusi Vakarų Europoje, iš ten pasiekė pietvakarinę Suomiją (Erä-Esko A., 1986, pav. 5). Iš Vakarų Europos šis ornamentas, matyt, pasiekė ir baltų gentis — greičiausiai per prūsus. Tai iš dalies rodo kelios taip ornamentuotos segės iš V a. antros pusės Fromborko lobio (Godłowski K., 1972).

Jomis puoštasi visoje Lietuvoje. Nemaža rasta Skalvoje ir kapų su akmenų vainikais teritorijoje (Greženai, Aukštakiemai, Rubokai), Žiemgaloje (Jauneikiai, Rudiškiai), žemaičių gyventuose plotuose (Gilvyčiai, Maudžiorai, Pagrybis), gausu aukštaičių teritorijos vakarinėje dalyje (Griniūnai, Kairėnėliai, Labūnava Pašušvys, Plinkaigalis). Lietuvoje iki šiol daugiausia jų aptikta V a. antros pusės — VII a. pradžios Plinkaigallo kapuose — 55 (Kazakevičius V., 1993, p. 103—104). Latvijoje jų gausiau Žiemgaloje (Latvijas..., 1974, p. 158, lent. 41 : 7). Gana dažnai jų pasitaiko ir jotvingių (Bilvinovo, Prūdiškės) bei prūsų gyventuose plotuose. Anksčiau buvo manoma, kad jų gamybos centras buvo Rytprūsiuose (Aberg N., 1919, p. 53).

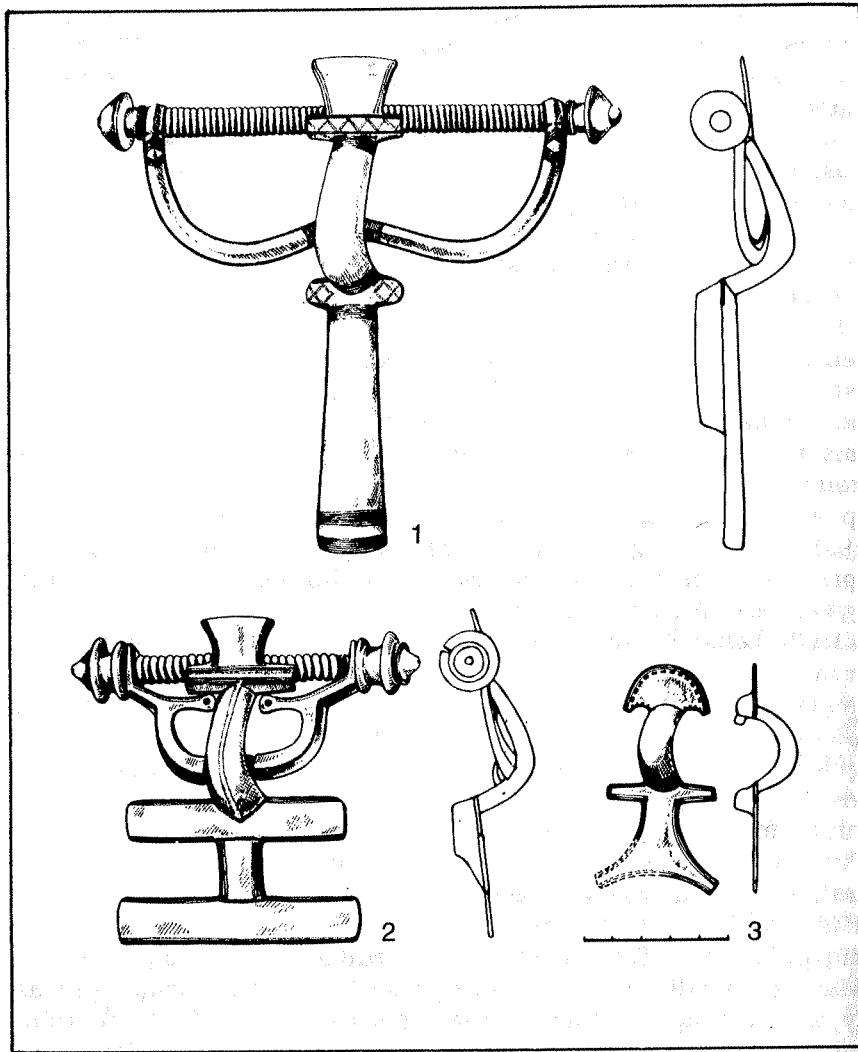
Ilgakojės segės datuojamos VI a. (Moora H., 1938, p. 148—150), o kurių autorių nuomone, jos plito jau V a. pabaigoje (Godłowski K., 1972; Okulicz J., 1973, p. 475) ir plačiausiai buvo naudojamos iki VII a. pirmos pusės. Tačiau Lietuvoje, ypač Skal-

voje ir Lamatoje, jomis puoštasi ir VII—VIII a. Ilgakojėmis vadinčios ir didelės (14—18 cm ilgio) ir plačios (ivija — 17—19 cm ilgio) segės, kurios turi kiek išlenktą ivijos lankelį, pusapvalio pjūvio dažniausiai neornamentuotą, kojelę ir liemenėli bei mažą siaurą laiptelį jų susidūrime ir trapecinę plokšteli virš ivijos, o pastarosios galuose — suploto kūgelio formos buožėles. Viena tokia Vėžaičiuose rasta 18 cm ilgio segė 19 cm ilgio ivija svérē apie 200 g (Bujack G., 1889). Jų aptikta Barvuose, Dėgliuose prie Priekulės, Jurgaičiuose (k. Nr. 1, 7, 23), Meterkviečiuose, Pociuose (LLM, 1958, pav. 320), Rambyne, Vėžaičiuose (bent 10 egz.—Aberg N., 1919, p. 59, 166, pav. 62), Vilkyčiuose (7 egz.—ten pat, p. 167), Vilkyškiuose (ten pat, pav. 63), Vilkų Kampo k. Nr. 5 (Nakaitė L., 1970, p. 81, pav. 9 : 1), taip pat anapus Nemuno — Linkūnuose. Jos aptiktos moterų kapuose kartu su skardinėmis plačiais trikampiais tuščiaviduriais galais apyrankėmis (Nakaitė L., 1970, p. 51; 1972, p. 112) ir turėtų priklausyti VIII a. (pav. 81), nors Linkūnų segės datuojamos VII—VIII a. (Engel C., 1931, p. 320). Taigi, šios ilgakojės segės didesnės ir velyvesnės už išprastines lankines ilgakojes seges, paplitusios nedideliamė plotele, gyventame skalvių ir lamatierių.

3.1.1.3. Lankinės segės trumpa kojele ir aukštu liemenėliu turi trumpą iviją be buoželių galuose. Jų liemenėlis išlenktas beveik taisyklingu lanku, vienų apskritas ar susuktas, o kitu — siauras, plokščias, kojelė su lieta ar kalta užkaba. Segės nedidelės, dalis geležinės: Poškoniu pilk. Nr. 2 rasta tokia segė susuktu liemenėliu yra 6,4 cm ilgio. Jos kojelė tik 1,8, o ivija — 1,9 cm ilgio. Pastaruoju metu siūloma šias seges pagal lankelį skirti į du tipus. Pirmajį — seges su siauru aukštu lankeliu — vadinti Vilkonių, antrąjį — apvaliu susuktu lankeliu — Pilvinų tipu (Гавритухин И. О., 1989). Vilkonių tipo segių daugiau. Jų rasta Dengsnės—Labotiškių pilk. Nr. 6, Diktarų k. Nr. 1, Eiguliųose, Griniūnų k. Nr. 20, Maisiejūnų pilk. Nr. 14, taip pat vakariname Baltarusijos pakraštyje, jotvingių pilkapiuose (Švaicarijos pilk. Nr. 18, 22, Šiurpilių pilk. Nr. 15, 18, Osovos pilk. Nr. 15, 50 ir kt.). Kai kurių segių lankelis papuoštas ikartų ornamentu. Pilvinų tipo segės retesnės. Jų aptikta Aukštadvario, Poškų ir Zabieliškių pilkapiuose bei gretimų Baltarusijos rajonų ir pietų Užnemunės pilkapiuose ir kitur.

Tokių segių, datuojamų V—VII a., taip pat rasta Latvijoje, Estijoje, Mozūrų ežeryno teritorijoje (Moora H., 1938, p. 150—151). Lietuvoje jų rasta tik V a. paminkluose.

3.1.1.4. Lankinės žieduotosios segės baltų genčių nešiotos nuo III a. pirmos pusės (Michelbertas M., 1986, p. 120—121) iki IX a. pradžios, todėl susilaukė nemažo archeologų dėmesio jau pirmaisiais šio amžiaus dešimtmiečiais (Aberg N., 1919, p. 12—28;

81 pav. Lankinės segės: 1 — ilgakojė segė iš Vilkų Kampo, Šilutės r., kapo 5, 2 — laiptelinė segė iš Vilkų Kampo kapo 4, 3 — pelėdinė segė iš Jurgaičių, Šilutės r., kapo 20

Almgren O., 1923, p. 78; Moora H., 1938, p. 132—144; Puzinas J., 1938, p. 257—259), taip pat ir vėliau (LAA, 1978, p. 39—42).

1995 m. duomenimis, Lietuvoje žinoma apie 70 jų radimo vietų ir apie 230 tokį segių. Kai kuriuose plačiau tyrinėtuose paminkluose jų aptikta po keliolika (Lazdininkai), Plinkaigalyje —

27 (Kazakevičius V., 1993, p. 110—111). Gana daug jų buvo Galindoje, Sambijoje, mažiau — Latvijoje, o pavienių — ir Estijoje. Beveik visos — žalvarinės, nedidelė dalis — sidabrinės.

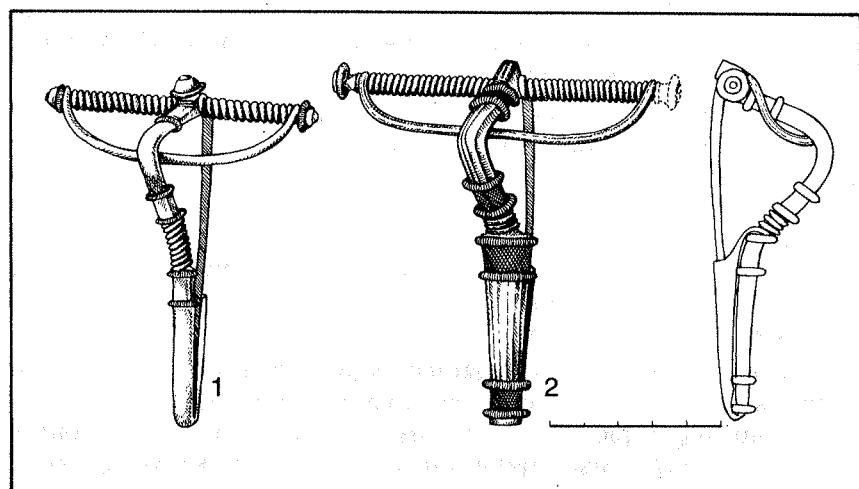
Apie 600 metų nešiotos segės pamažu keitėsi. Išskiriamos 3 jų grupės (Aberg N., 1919; Moora H., 1938).

I grupės — III—IV a.— segės nedidelės, puoštos profiliuotais žiedeliais. Lietuvoje žinoma apie 20 jų radimo vietų ir bent 40 segių (LAA, 1978, p. 40; Michelbertas M., 1986, p. 121).

II grupės segės įvairaus dydžio (nuo 6—7 iki 15—16 cm ilgio), lieknos, turi apvalią tuščiavidurę kojelę, kai kurios — nedidelę buoželę virš įvijos. Kojelė ir liemenėlis su pavieniais žiedeliais arba jų poromis, įviju galuose — dvigubų žiedelių buoželės. Žiedeliai su smulkiomis skersinėmis įkartelėmis. Kartais žalvarinei segei uždėti sidabriniai žiedeliai. Plinkaigalio vyrų kapuose Nr. 50 ir 327 rastos sidabrinės (Kazakevičius V., 1993, p. 110; pav. 82).

Sios grupės segės datuojamos IV a. pabaiga—V a. pirma puse, daugiausia paplitusios Vidurio ir Vakarų Lietuvoje, kitur — tik viena kita. Žinoma apie 20 jų radimo vietų ir apie 40 tokį radių (LAA, 1978, žemėl. 26 : 2).

III grupės segės masyvesnės, turi platesnę (iki 2—3 cm) ovalo ar daugiakampio pjūvio kojelę ir liemenėlį su žiedelių poromis, dažnai puoštais skersiniai ranteliais. Tarp žiedelių protarpiais įtvirtinta plona sidabro ar žalvario skardelė, puošta įspaustu tink-

82 pav. Lankinės žieduotosios segės: 1 — antros grupės segė iš Riklikų, Anykščių r., pilkapio Nr. 3 ir 2 — trečios grupės segė iš Plinkaigalio, Kėdainių r., kapo 50

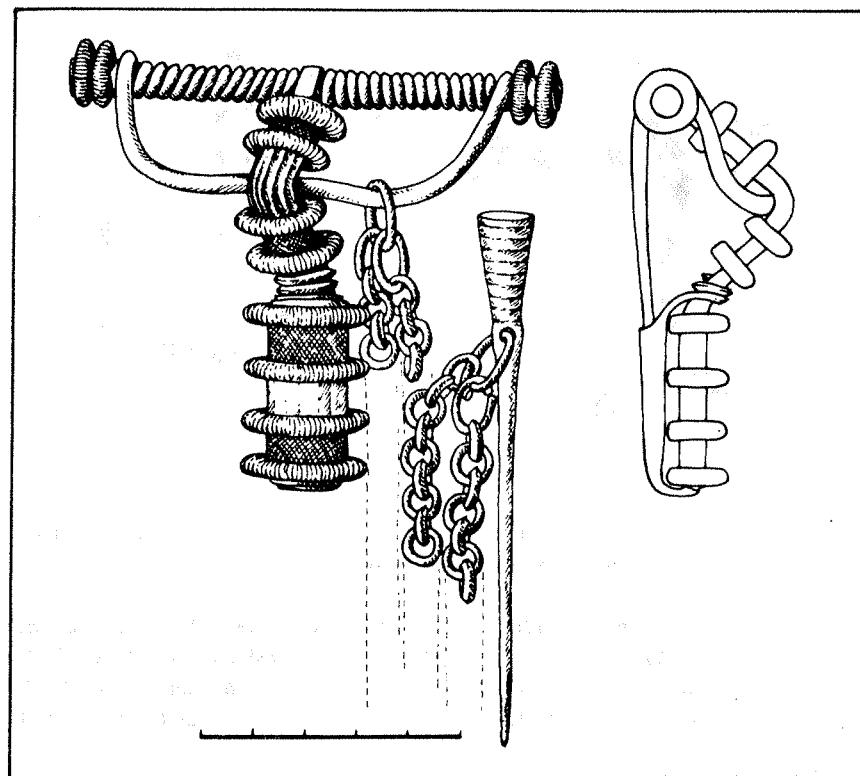
leliu. Įvijos galai turi dvigubų žiedelių buožėles (pav. 83). Vakariniuose rajonuose VIII a.—IX a. pradžios kai kurių segių liemenėlio galas prie įvijos padengtas plonu sidabriniu lapeliu, kurio viduryje — mėlyno stiklo akutė. Yra jų ir sidabriniai, kai kurių skardelė pauksuota (Vilkyciai). Vėlyviausių — VII—VIII a.—segių įvija kartais dengia dviguba siaura plokštelė — panašiai kaip laiptelinių segių. Dalis turi lietą trikampio pjūvio įvijos lankelį; jis retkarčiais profiliuotas. Tai ypač būdinga VII a. ir vėlesnėms Sambijos segėms (Aberg N., 1919, p. 13, pav. 7, 8).

Segės palyginti nedidelės — 6—10 cm ilgio. Vėlyvųjų įvija kartais kiek ilgesnė už pačią sege, todėl jos atrodo plokščios, platiros.

Šios grupės segės plito V a. antroje pusėje, antai Obelių k. Nr. 42 ir 188 jos rastos su storagalėmis daugiakampiais galais apyrankėmis (Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988, pav. 15, 16). Panašiai datuojamos ankstyviausios Plinkaigalio k. Nr. 224, 227 segės (Kazakevičius V., 1993, p. 110). VI a.—VII a. pradžios paminkluose jos gana dažnai aptinkamos Vidurio Lietuvoje — Pašušvyje (keliolika), Plinkaigalyje 25 (Kazakevičius V., 1993, p. 110) ir kt. Čia jas dėvėjo ir moterys, ir vyrai. Plintant mirusiuojų deginimo papročiui, jų retėja (rasta Eiguliu k. Nr. 25). Pavienės žinomas iš pajūrio VI—VII a. kapų (Bandužių k. Nr. 22). Žymiai dažniau jų aptinkama VIII a.—IX a. pradžios kuršių moterų kapuose. Čia jomis buvo susegamas ar puošiamas galvos apdangalas dešiniojo smilkinio srityje (po keliolika jų rasta Kiauleikių ir Lazdininkų kapinynuose, be to, Anduliuose, Godeliuose, Kašučiuose, Laistuose, Laiviuose, Palangoje ir kitur).

III grupės segių daugiausia — apie 130 egz. 41-me paminkle (LAA, 1978, p. 40—42, be to, Bandužiai, Eiguliai, Kairėnėliai, Kurmaičiai—Pajuodupiai, Labūnava, Lazdininkai, Lieporiai, Obeliai, Pagrybis, Plinkaigalis, Užpelkiai). Nemaža jų buvo VI—VII a. Galindos ir Sembos kapinynuose (Aberg N., 1919, p. 23—24; Sturms E., 1947). Pavienių egzempliorių rasta ir už baltų gyventų plotų ribų — Estijoje, Suomijoje (Aberg N., 1919, p. 28; Tamla T., Jaanits K., 1972, p. 69, lent. 10 : 1).

3.1.1.5. Lankinės segės žvaigždine kojele turi trumpą įviją su mažomis buožėmis galuose, pusapvalio pjūvio liemenėli su stačiakampiu lygiu ploteliu jo viršuje ir kitu mažu stačiakampiu ploteliu ties įvija. Pastarajame dažniausiai išrežtas kryželis, liemenėlyje — skersinių rantelių grupės. Plotelių ant liemenėlio neretai dengia spaustu ornamentu puošta sidabro skardelė. Segės kojelė trumpa, galas plokščias, platesnis, karpytai kraštai, taip pat padengtas sidabro plokšteli su išspaustu ornamentu — iš taškučių

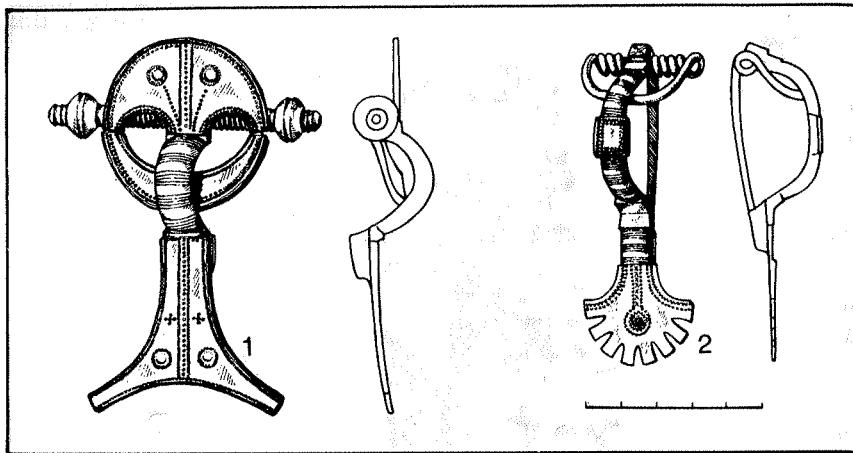

83 pav. Lankinė žieduota segė ir nuokamienis smeigtukas iš Pašušvio, Kėdainių r.

ar trikampelių sudaryta žvaigždute ar saulute (pav. 84). Segės 7—10, įvija — 3—4 cm ilgio.

Šios puošnios V a. segės seniai atkreipė archeologų dėmesį (Aberg N., p. 29—33). XX a. pirmaisiais dešimtmeečiais jų daugiausia buvo aptinkama Sambijoje, kuri ir laikyta jų gamybos centru. Iš čia jos pateko į Lietuvą ir toliau į šiaurę iki Suomijos (Moora H., 1938, p. 151—156, žemėl. 12 : 3, 4). Lietuvoje 30 segių rasta 19-oje kapinynu ir viename lobyje (LAA, 1978, p. 434, žemėl. 28). Pastaruoju metu tokios segės susilaukė specialios studijos (Bitner-Wróblewska A., 1990): išskirti 7 jų tipai, išnagrinėtas paplitimas Baltijos jūros baseine, pritariama jų datavimui V a.—VI a. pradžia. Lietuvoje daugiausia rasta II tipo segių, kurios datuojamos V a.

Vėlesnėmis, datuojamomis VI a., laikomos panašios segės, kurių kojelės kraštai neiškarpytas, ir vadinamos segėmis su vė-

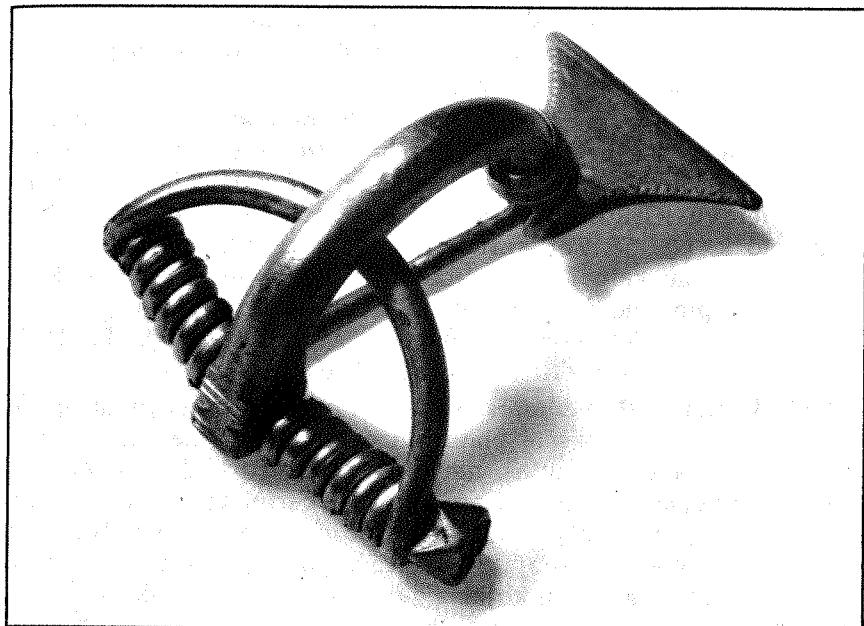
84 pav. Pelėdinė segė iš Jauneikių, Joniškio r., kapo 443 ir lankinė segė žvaigždine kojele iš Sauginių, Šiaulių r., kapo 24

duokline kojele. Kai kurių jų kojelės kraštas dar pagražintas nedideliu skyliučiu eilute (A. Bitner-Wróblewskos III tipas). Lietuvoje jų rasta tik 4 (LAA, 1978, p. 43), po kelias Latvijoje (Latvijas..., 1974, p. 158, lent. 41 : 25), Suomijoje (Moora H., 1938, p. 152).

3.1.1.6. Lankinės segės trikampe kojele turi palyginti trumpą įviją su daugiakampėmis buoželėmis galuose (ankstyvos) ar po dvigubą žiedelį (vėlyvesnės), aukštą išlenktą įvairaus pjūvio liemenėlių ir plokščią trikampę kojelę. Dalis segių nukaltos iš geležies, dauguma žalvarinės, o kelios — sidabrinės. Vienos iš jų turi lietą užkabą, o kitos — palenkta kojelę. Tik nedaugelis šių segių ornamentuotos, dalies kojelių pakraščiai papuošti smulkių įkartelių ar taškučių linijomis. Baisogaloje rasta segė siauru aukštu liemenėliu, kurio šonai papuošti smulkių akučių zigzagine linija. Dalies segių liemenėlio gale virš įvijos įkirstas kryželis, retkarčiais liemenėlis su skersiniais ranteliais ar akutėmis (pav. 85, 86).

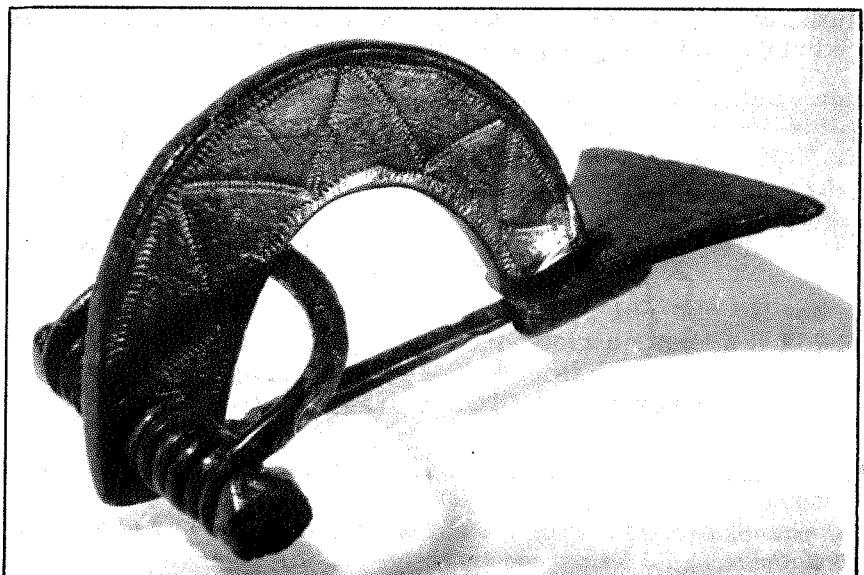
Ivairus segių dydis — ilgis siekia iki 11 cm, o kojelės galas — nuo 2 iki 7—8 cm pločio. Veršvų k. Nr. 85 rastojo tik 3,6, įvija — 2,3 cm ilgio, kojelė — 0,9 cm pločio. Segės siauru aukštu lankeliu būdingesnės Rytų ir Vidurio Lietuvai. Tame pačiamame paminkle randama skirtingo dydžio segių iš ivairių medžiagų. Pavyzdžiui. Plinkaigalyje iš 37 segių po 4 buvo sidabriniai ir geležinių (Kazakevičius V., 1993, p. 109), jomis puošesi ir vyrai, ir moterys.

Aptariamos segės aptiktos V—VI a. kapuose kartu su ruplėtomis antkaklėmis, segėmis palenkta kojele, lankinėmis žieduoto-

85 pav. Lankinė segė trikampe kojele iš Plinkaigalio, Kėdainių r., kapo 144

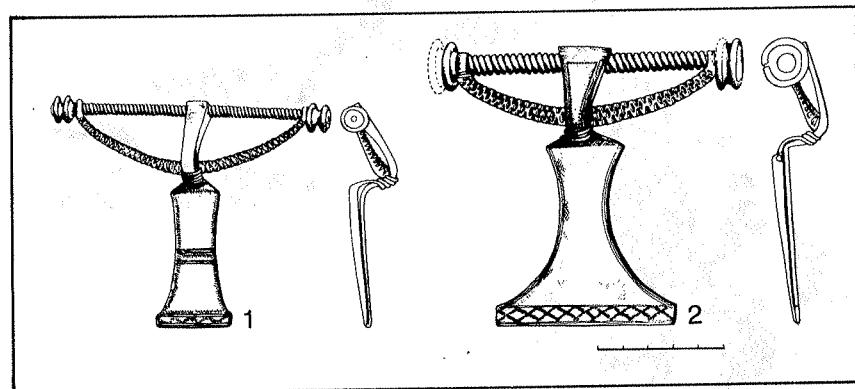
86 pav. Lankinė segė trikampe kojele iš Griniūnų, Panevėžio r., kapo 25

siomis III grupės segėmis, storagalémis apyrankémis ir kitais dirbiniais (Puzinas J., 1938, p. 261—262). Taip jos datuojamos ir Latvijoje (Latvijas..., 1974, p. 158).

Lietuvoje jų gana gana. Žinoma 35 radimo vietas (minimos LAA, 1978, p. 42, be to, Čiukiškiai, Greiženų k. Nr. 13, Jakštaičių—Meškių k. Nr. 100, Griniūnų k. Nr. 18, 23, Labūnava, Marvelė, Neravų (Grigiškių) pilk. Nr. 30 k. Nr. 1, Obeliai (9 egz.), Pagrybio k. Nr. 55, Pernaravos k. Nr. 44, Plinkaigalis (37 egz.), iš viso daugiau kaip 120 egz. (beveik pusę jų — Pašušvio ir Plinkaiglio kapinynuose) Taip pat rasta Latvijoje (Latvijas..., 1974, lent. 42 : 4), pavienių — Baltarusijoje (Митрофанов А. Г., 1978, pav. 39 : 1). Už baltų teritorijos ribų jų beveik néra.

3.1.1.7. Lankinės skliutakojės segės turi apvalų ar nežymiai briaunotą liemenėlį ir plokščią platesniu galu, kiek įgniaužtais šonais kojelę. Jos galas palenkta, naudojamas kaip užkaba. Išvios lankelis facetuotas arba plokščias, puoštas įkartélémis, galuose dažniausiai dvigubu rantytu žiedeliu buoželės, o kartais dvigubas žiedelis ir kūgelis. Vyrauja 8—12 cm ilgio segės, kartais jų išvija ilgesnė už pačią segę. Jų kojelės galo plotis nuo 2—3 iki 5—6 cm, pavienės segės ir dar didesnės. Požerės k. Nr. 98 rasta 14 cm ilgio segė (Tautavičius A., 1984, pav. 9 : 4) ir Kaštaunalių k. Nr. 6 15 cm ilgio segė turi 9,5 cm pločio kojelę; pastarosios segės išvija — apie 17 cm ilgio (Vaitkuskienė L., 1984, pav. 16), o Žvilių k. Nr. 160 rastos segės kojelės galo plotis siekia net 15 cm (Vaitkuskienė L., 1988, pav. 13). Kojelės pakraščiuose ir galuose kartais įkartelių linijos ar įréžti grioveliai, dalis segių sidabrinės. Skliutakojémis segémis puošesi vyrai (pav. 87).

87 pav. Skliutakojės segės: 1 — iš Pamiškių, Pasvalio r., kapo 27 ir 2 — iš Kaštaunalių, Šilalės r., kapo 6.

Iš jų išskiria kelios pastaruoju metu Seredžiuje rastos segės, kurių kojelė trumpesnė, bet staigiai platėja, o dalis liemenėlio prie kojelės taip pat plokščia, plati.

Aptariamos segės datuojamos VII a. (Puzinas J., 1938, p. 261), bet, galimas dalykas, kai kurios iš jų plito jau VI a. pabaigoje. Tuo tarpu stambios Kaštaunalių, Požerės, Žvilių segės gali priklausyti ir VIII a. ar net IX a. pradžiai (?).

Dabar žinomi 27 kapinynai (LAA, 1978, p. 43—44, be to, Jaunekiai, Krūvandai, Lazdininkų 1976 m. k. Nr. 134, Lieporiai, Payžnys, Pernaravos k. Nr. 51, Plinkaigalis, Seredžiaus k. Nr. 20, Žvilių k. Nr. 160), kuriuose rasta daugiau kaip 30 tokų segių ir dar dvi į muziejus patekusios iš nežinomų radimo vietų. Daugiausia jų buvo Žemaitijoje, Vidurio ir Šiaurės Lietuvoje, taigi, labiausiai nesiotos žemaičių, žiemgalių ir aukštaičių, o pavienės pateko į kuršių ir lamatėcių gyventus plotus. Viena segė rasta ir Rytų Lietuvos pilkapiuose (Karmazinai). Latvijoje aptikta tik žiemgalių teritorijoje (Latvijas..., 1974, p. 158, lent. 41 : 21; Urtāns V., 1977, p. 26).

3.1.1.8. Lankinės gyvulinės segės yra įvairios. Vienų jų tik kojelės galas puoštas stilizuota gyvulio galvute, kitų — ir liemenėlio galas prie išvios, trečių — tik liemenėlio galas arba liemenėlio ir išvios lankelio galai. Nevienodos gyvulių galvutės — vienos realistiskesnės, kitos — labiau stilizuotos. Dalis šių segių pavienės, kitų žinoma po pora, o dar kitų — po keliolika ar keliasdešimt egzempliorių.

Lankinės gyvulinės segės Lietuvoje plito VI a. Seniausiai žinoma Rubokų k. Nr. 45 rasta segė (Bezzenberger A., 1909, pav. 145; LAB, 1961, pav. 239; Okulicz J., 1973, pav. 239 c). Ji žalvarinė aukštū pusapvalio pjūvio kiek paplatintu ties viduriu liemenėliu, kurio viršuje — kelios giliose įkartos — tarsi skiauterė, kojelė pusapvalė, su skersinių rantelių grupėmis, ant galo yra kiek pastorinta gyvulio galvutė su ryškiais antakių lankais ir akutėmis, iškelta kakta bei smailėjančiu snukučiu. Išvios lankelis plokščias, su ryškiai išilgine briauna, puoštas smulkiomis įkartélémis, o išvios galuose — suploto rutulio formos buoželės.

Kita panaši segė, rasta Plinkaigilio k. Nr. 107, taip pat žalvarinė, 12,5 cm ilgio. Ji panašiai ornamentuoti liemenėliu ir kojeliu su panašia galvute, ryškiai pabrėžtomis akimis, bet be antakių lanko, o išvios lankelis su įkartélémis, daugiakampio pjūvio, užkaba ilga — per visą kojelę (pav. 88, 89; Kazakevičius V., 1993, pav. 174).

Galimas dalykas, kad šios dvi segės darytos vietas meistrių, sekant Plinkaigilio kapinyno k. Nr. 106 rasta sidabrine pauksuota 7 cm ilgio sege. Ant jos išvios galų — pursutulio formos buoželės.